

Baal: Szíriában, Palesztinában sok olyan helyi istenséget tiszteltek, akikről azt tartották, hogy szt. fában, forrásokban v. a hegyek tetején laknak, s akiket ~nak, az illető hely tulajdonosának, urának neveztek. Ezek a saját tulajdonnevet nem viselő istenségek az ÓSz-ben összefoglalóan ~ néven szerepelnek (Bír 6,25; 1Kir 16,31; 18,26; 19,18 stb.). Lényegük szerint természeti istenségek, növények szellemei v. istenei. – Szíriában az egyik legfontosabb istenségnek, az ég urának a tulajdonneve is ~. A ~-Samemre a Kr. e. 10. sz.-tól vannak adatok; a babiloni Béllel/Mardukkal rokon. Szt. állata a bika. Kultusza egészen Egyiptomig terjedt, nemcsak a hikszoszok, hanem az egyiptomiak körében is. Kánaánban szintén népszerű volt. Sok személynévben is megtalálható a ~ név (igaz, hogy Jahvéra is vonatkoztatható; vö. Eljada v. Beeljada, Baalja, Jerub-baal és Oz 2,18), és Izr.-ben sok király pártolta a tiszteletét. Ez magyarázza, hogy a próf.-k harcoltak ellene (Jer 2,23; 11,13; Ez 6,4.6; Oz 13,1 kk.; → Illés). A fontosabb ~-alakok: ~-Peor, a Bet-Peorban tisztelt ~ (Szám 25,3.5; MTörv 4,3; Oz 9,10); ~-Berit, a szövetség ~-ja Szichemben (Bír 8,33; 9,4) és → Baal-Zebub. → kultikus ábrázolások.

17. Baal esőisten az ugariti Rasz-Samrából. Siakján bikaszarvak, lába alatt a föld és víz (a termékeny föld szimbóluma), bal kezében villám. 1,42 m magas mészkösztlé. Kr. e. 1900–1550.

Baala (héb. 'az úrnő székhelye'): **I.** lakóhely v. szentély neve. – 1. ~ Júda É-i határán, → Kirjat-Jearim másik neve (Józs 15,9; 1Krón 13,6). – 2. ~ a Negeb pusztában (Józs 15,29; 19,3: Bala; 1Krón 4,29: Bilha). – 3. ~ a Sefelán. Dán birtoka volt, Salamon megerősítette (Józs 19,44; 1Kir 9,18: Baalat). – **II.** Baal női megfelelője. Az ÓSz nem említi. → Asera, → Astarte.

Baal-Szefon (héb. 'észak ura'): a föníciai → Baal istenség névváltozata. Egyiptomban, Karthagóban és Ugaritban is tisztelték Baalt ezen a néven. A Szentírásban (Kiv 14,2,9; Szám 33,7: Baal-Cefon) ~ helységnévnek tűnik, holott a Mons Casiusról van szó, amelyen ~t tisztelték.

Baal-Zebub (héb. 'a legyek ura'): Ekron egyik jövendőmondó istenségének neve (2Kir 1,2 kk. 6.16). Egyes tudósok szerint a gör.-ök Legyeket távoltartó Zeuszához, mások szerint → Belzebubhoz hasonló istenség.

bab: A Bibliában a Dávidnak eledelül vitt termények sorában szerepel (2Sám 17,28); egyébként népi eledel volt, kenyeret is sütöttek belőle (Ez 4,9); → zöldségféle.

bába: Mind Egyiptomból (Kiv 1,15.19,21: itt a Sifra 'szépség' és Pua 'ragyogás' név vsz. mesterséges alkotás), mind Izr.-ből (Ter 38,28) kimutatható. Általában az ismerős asszonyok segédkeztek az „életerős” (Kiv 1,19) asszonyoknak, amikor szültek (1Sám 4,20; Rut 4,14).

Bábel, Babilon (héb. 'isten kapuja'): Babilónia fővárosa. Nevét a Ter 11,9 a héb. balal 'összezavar' szóval hozza kapcsolatba (népetimológia). Az ÚSz-ben Rómát szimbolizálja (1Pét 5,13; Jel 14,8; 16,19; 17,5; 18,2.10.21). Néhány romokat takaró halom még mutatja, hol feküdt; közülük a legészakabbra esőt még babilnak is hívják. Az 1811 óta végzett ásatások szórványos vizsgálatai alapján a város fejlődéséről nem lehet világos képet alkotni. A sumerok alapították, neve a Kr. e. 2200 k.-i időből eredhet. Alárendelt szerepet tölthetett be Ur mellett, s csak az ún. első bábeli dinasztia korában (amelyet Szumuabum alapított Kr. e. 1830 k.) lett jelentős. A város további tört.-e Kr. e. 539-ig egybeesik → Babilóniáéval. III. Artaxerxész egyebek közt egy új palotával is gazdagította. Bár a gör. uralom idején jelentős építkezések folytak, ~ szerepe csökkent, mert I. Szeleukosz a székhelyét áthelyezte Szeleukiába. Kr. e. 127: meghódították a pártusok, s ezzel ~ jelentősége elenyészett.

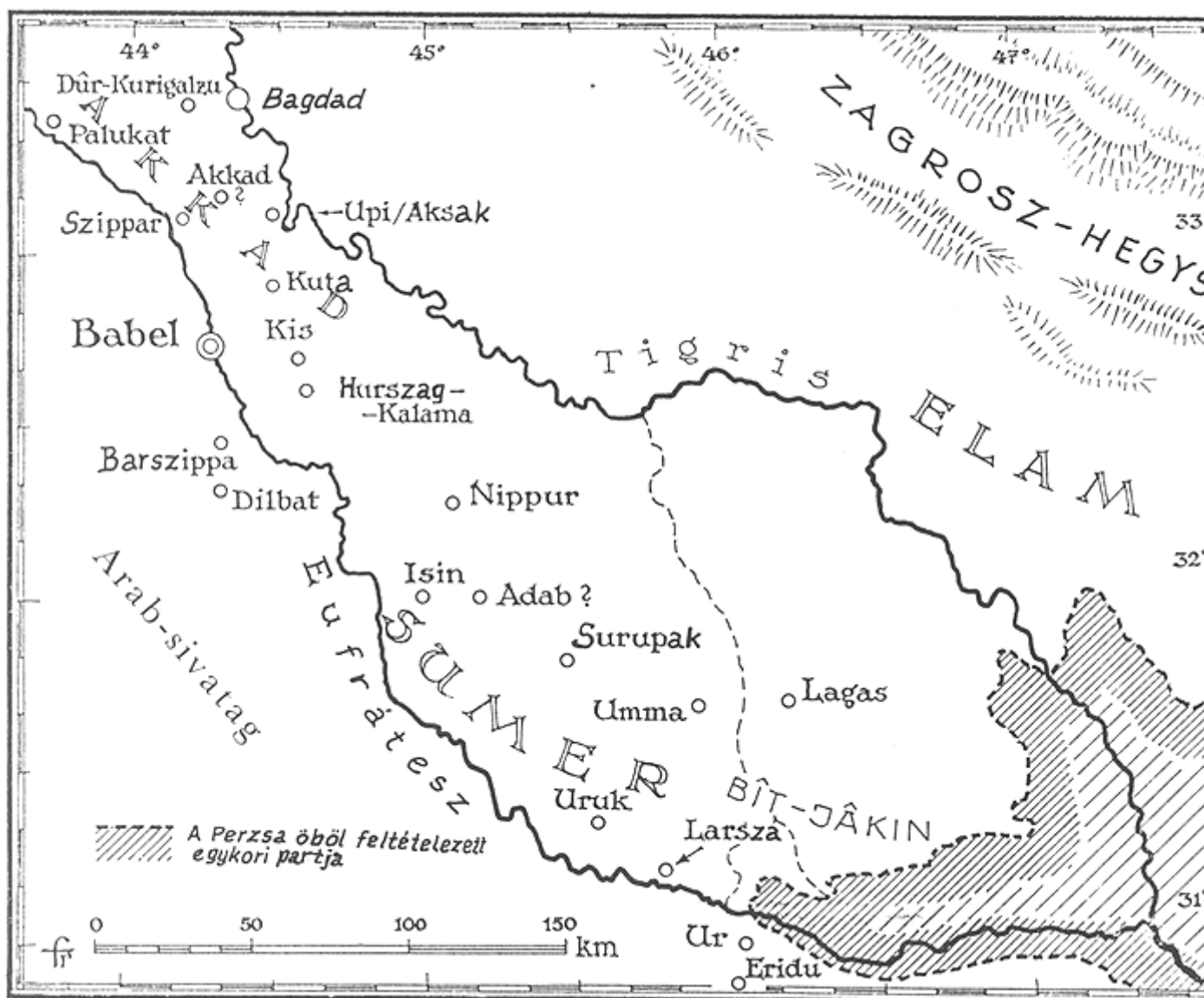
bábeli torony: A Ter 11,1–9: leírt történet a jahvista őstört. befejező része. Az elbeszélésben meg kell különböztetnünk a tört.-et és a vallási tartalmat 1. A történet. A helyszín Sineár, amin a babilóniai síkságot kell érteni. A szereplők K-ről (vsz. utalás a 2,8-ra: „Az Úristen kertét telepített Édenben, keleten”) vándorolnak ide. Miután letelepedtek, fölfedezték a téglaegetést, és kötőanyagul aszfaltot használva építkezni kezdtek (11,3: az építkezésnek ez a palesztinai fogalmak szerint teljesen ismeretlen módja, amely Mezopotámiában meglehetősen elterjedt volt, a művelődéstört. iránt érdeklődő Jahvistát különösképpen foglalkoztathatta). Elhatározták, hogy várost építenek, a város közepébe pedig tornyot, amely az égig ér. Ez nem egyéb, mint a sumer-babilóniai városépítés leírása. A sumer-babilóniai városépítésben nem különült el a vallási és a társadalmi-politikai jelleg: minden várost jellemzett a zikkurat (a zakaru 'magasra épít' igéből), ez a fokozatosan, lépcsőzetesen keskenyedő s látszólag a végtelenbe nyúló templomtorony, amelynek a csúcsát szentély koronázta, s amelyhez egy nagyobb templomépület, sőt épületcsoport csatlakozott. Az ÓSz-ben vsz. Jákob létrája is összefüggésbe hozható a mezopotámiai tornyokkal (28,12). – Régészetileg több mint 30 ilyen torony létét sikerült bizonyítani a Mari, Tell Brak és Horszábád, valamint Eridu és Szuzá közé eső térségben, tehát kb. 1000 km hosszú távon,

egymástól elszórtan. Pecséthengerek, amulettek és reliefek is igazolják a régészeti kutatások eredményeit. Urban a 3. dinasztia (Kr. e. 21. sz.) első királyát, Ur-Nammur épp zikkurat építéskor ábrázolja egy sztélén. Ennek alapterülete 60×48 m volt, Asszur egyik zikkuratjéé pedig 60×60 m; Barszipa templomtornyának 60×55 m az alapterülete, mai magassága 47 m. A bibliai elbeszélésben a torony inkább csak a kulissza szerepét tölti be, így nem kell okvetlenül egy valamelyik templomtoronnyal azonosítani. Vsz., hogy a szerzőnek Babel városa lebegett a szeme előtt: nevét (bab ili = 'Isten kapuja') tudatosan a héb. balal = 'összekever, összezavar' szóból eredeztette. A bábéli templomtoronyról, amely az E-temen-an-ki 'ház, amely alapja az égnek és a földnek' nevet viselte, nehéz képet alkotni; az újbabiloni időben Nabopolassar és II. Nebukadnezar idején teljesen átépítették, majd miután Xerxész lerombolta és Nagy Sándor lebontatta, széthordták a téglarablók. Alapterülete 91×91 m volt, s magassága is 91 m lehetett. Hérodotosz szerint 8 emelete volt, de ebbe vsz. az alap is beleszámított. Az eredetileg (a Kr. e. 4. évezredben) csak néhány m magas torony valójában nem volt egyéb, mint egy téglából épített magas terasz, amely a szentélyt védte az áradás ellen. Kezdetből arra törekedtek, hogy az istenség fölségét hangsúlyozzák: a 3. évezredtől az építményt a lépcsők továbbépítésével magasabbra emelték, ünnepélyesebbé tették. 2. A vallási tartalom. A bibliai elbeszélés a Jahvében való hit nevében mond ítéletet a babilóniai művelődésről. Az elbeszélés említi Babel nevét és a nyelvek sokféleségét, de valójában nem ez a tárgya az elbeszélésnek. A világváros élete, ahol központi kérdés a hatalmas építkezés, s ahol föltehetően féltek az emberek attól, hogy szétszóródjanak; a kozmopolita városban hallható sokféle nyelv; az emberi hatalom, amely nagyszabású építkezésekben és birodalmak létrehozásában nyilvánult meg; ugyanakkor azok a változások, amelyeknek a városok és az építmények ki voltak téve, valamint a háborúk, amelyek során birodalmak keletkeztek és mentek veszendőbe; a templomtorony, amely az eget érte, mégis a befejezetlenség látszatát keltette – ez mind foglalkoztatta a dávidi és salomoni királyság idején élő teológusokat: az Istentől való eltávolodást látták benne, és úgy értelmezték, mint az emberiség újabb eltévelyedését, a vízözön után és ellenére. Az emberi göggel s az általa előidézett zűrzavarral szemben áll Jahve mindenhatósága és üdvözítő akarata. Ezt akarták Izr. elé idézni. Félő volt ui., hogy Dávid és Salamon uralma idején, a virágzás korában Izr. is veszélybe kerül: inkább a maga erejében bízik, semmint Isten szabadító hatalmában. Ezért ítéli el a Jahvista szerző az emberi üzemeket és emeli ki azt a nyugalmat és biztonságot, amit a Jahvéban való hit nyújt. A ~ról szóló elbeszéléshez Ábrahám meghívásának tört.-e (12,1 kk.) szolgál ellentétül: Isten engedi ugyan, hogy az ember rátaláljon, de ez nem úgy megy végbe, hogy az ember fölemelkedik Istenhez, hanem úgy, hogy Isten hajol le az emberhez. Ábrahámban a gőg és a bűn következtében meghasonlott és szétszóródott emberiség újra eggyé válik.

Babilon: → Babel gör. neve.

Babilónia: ókori ország a Tigris és az Eufrátesz alsó folyásánál elterülő termékeny területen. – I. Földje. Nevét Babel v. Babilon városról kapta, amely a Kr. e. 2. évezredtől fővárosa volt. É-i része → Akkád (sumerul: uri), D-i része → Sumer (sumerul: hengi). Területe kb. 30 000 km². Mint Egyiptomban, ~ban is a folyók áradásától függött a talaj termékenysége. Az áradás ideje márc.-tól jún.-ig tartott, a víz magassága elérte az 5 m-t. Csatornarendszere jóvoltából az egész ország termékeny volt. Nagyobb városok a D-i részen: Eridu, Ur, Larsa, Uruk, Lagas, Surupak, Nippur, Iszin; É-on: Akkád, Szippar, Esnunna, Upi, Ktésziphón, Kuta, Dúr-Kurigalzu, Kis, Babel, Barszipa, Dilbat, – II. Lakói. A szinte csak régészetileg megközelíthető őslakosokat a Kr. e. 4. évezred 2. felében kiszorították a sumerok, akiknek a szemiták alighanem kezdetből fogva az oldalukon álltak. Kr. e. 2350 k. az akkád dinasztiaival egy időre a szemiták kezébe került a vezetés. Később újra a sumerok kerekedtek felül (a 3. dinasztia kora Urban), majd miután újabb szemita csoportok (→ amoriták) telepedtek meg az országban, a bábéli dinasztiaival hosszabb időre a szemiták

kerültek uralomra ~ban. A babilóniaiak rokonok az → asszírokkal, a sumeroktól fajilag, néprajzilag teljesen különböznek, ha műveltségükből sok mindent átvettek is. – III. Története. Bábel első ízben az ó ~i birodalomban (22. és 23. dinasztia) került előtérbe. Ezt a birodalmat az amorita Szumuabum alapította, aki a Larsza és Iszin közti ellentétet (20. és 21. dinasztia) ügyesen kihasználva Kr. e. 1830 k. a maga városának szerezte meg a vezető szerepet. Az amorita dinasztiából a 6. király, a híres Hammurápi jól szervezett államot épített ki, s az ország határait is kiterjesztette egészen Mariig, Asszurig és Ninivéig. Az első bábeli dinasztia uralmának csak I. Mursili hettita király rablóhadjárata vetett véget Kr. e. 1530 k. – A 24. dinasztia idején ~t meghódította egy K felől érkező népcsoport, a kassziták, akiknek saját nyelvük és műveltségük volt, de ezt ~ban csakhamar feladták. A nemzetközi érintkezés szokásairól az → amarnai levelekből értesülhetünk. I. Kurigalzu leveleket váltott Egyiptommal; I. Kadasman-Enlil (ur. Kr. e. 1390–1370) III. Amenophisszal, III. Burna-Burias (ur. Kr. e. 1370–1343) IV. Amenophisszal. Asszuruballit uralma alatt AsszírIA nagy hatalom, ~ pedig egy időre AsszírIA hűbérese lett. A királyokat, akik megkísérelték ~ függetlenségét visszaszerezni, elamiták támadták meg (I. Sutruk-Nahhunte). Kr. e. 1155 k. a kasszita dinasztia uralmát megdöntötték. A 2. dinasztiából I. Nebukadnezár (ur. Kr. e. kb. 1123–1101) újra felvirágoztatta ~t. Utána ~ tört.-e összefonódott AsszírIAéval. A különféle áram törzsek (káldeusok) betelepődése után zavaros idők következtek, bár ebben az időben az asszír király mellett ~i király is feltűnik, pl. az ÓSz-ból is ismert → Merodach-Baladan. – Az új ~i birodalom (Kr. e. 626–539, 31. dinasztia). Kr. e. 626: Nabopolassar fővezér bitrolta a trónt, s AsszírIA belső nehézségeit kihasználva Kr. e. 614: szövetkezett a médek királyával, Küaxarésszel, s Kr. e. 612: elfoglalta Ninivét, ezzel végső csapást mért AsszírIAra. ~ művelődési téren is felvirágzott, s II. Nebukadnezár alatt elérte fénykorát és hatalma tetőfokát. II. Nebukadnezár Kr. e. 605: még mint a trón várományosa győzött Egyiptom ellen, Kr. e. 587: elfoglalta Jeruzsálemet, éveken át ostromolta Tiruszt, s az egész K-i tengermelléket ~ érdekkörébe vonta. Utódai uralmát gyors hanyatlás jellemzi. Fiát, Amél-Mardukot (héb. → Evil-Merodach) megölte a sógora, Nergalsar-uszur (gör. Neriglisszár; ur. Kr. e. 560–556), s ennek fia, Lábasi-Marduk is hasonló sorsra jutott (556). Az utolsó király Nabúnaid (ur. Kr. e. 556–539) volt (→ Baltazár). Kr. e. 539: Círusz meghódította Bábel városát, s ~ a perzsa birodalom tartománya lett. – IV. Kultúrája: ~ nyelve az → akkád nyelv; írása → ékírás. – Az ÓSz-ben említett asszír-babilóniai istenek: Bél, Marduk, Nebo, Nergal, Szin, Samas, Tammuz. Nem világos, hogy Niszroch, Nibchasz, Szukkot-Benot, Tartak, Anamelek, Adrammelek nevek milyen istenekre vonatkoznak.

18. Babilónia

babona: természetfölötti erő tulajdonítása különféle tárgyaknak és cselekményeknek, amelyek ilyen erővel önmagukban véve, lényükből következően nem rendelkeznek. Izr.-ben a ~ nagyon el volt terjedve; mutatja ezt az → amulettek viselése, a → halottidézés és a varázslás (→ mágia). A MTörv 8,10–12 szigorúan elítéli ezeket a szokásokat a → Molochnak bemutatott emberáldozatokkal egyetemben, amelyeknek a néphit vsz. különleges hathatóságot tulajdonított. Izr. fiainak az a hiedelme, hogy a jeruzsálemi Templom örökké velük marad, szintén a ~ körébe tartozik (Jer 7,4; Mik 3,11).

Bacchus: → Dionüosz.

Bachurim, Bahurim: helység Benjamin területén (2Sám 3,16). Itt ütközött meg Dávid Absalommal (2Sám 16,5; 19,17; 1Kir 2,8), s Dávid hírszerzői is itt rejtőztek el egy ciszternában (2Sám 17,18). ~ból való volt Azmavet, Dávid legkiválóbb 30 harcosa közül az egyik (23,31) és Simi is (1Kir 2,8).

bak, bakkecske: A → kecske hímje (Ter 30,35) fontos áldozati állat (Szám 7; 2Krón 29,21; Zsolt 50,9.13; 66,15; Iz 1,11 stb.; → háj, → vér). A bűnbakra nézve: → Azazel, →

engesztelés napja. A húsát kedvelték (vö. Bír 6,19; 13,15–23; Ez 39,18; Lk 15,29; → gödölye); így érthető, hogy Júda kecske~ot ajándékozott Támárnak (Ter 38,17.23). 32,15: Jákob ajándéka Ézsauanak; 2Krn 17,11: az arabok ajándéka Jehosafátnak. Péld 30,29–31: a szépen lépegető állatok egyike. Mint vezérállat olykor a nép vezetőjét jelképezi (Péld 30,29–31). Ez 34,17: az erőszakos, gonosz ember jelképe; vö. Mt 25,32 kk.

Bakchidesz (gör. 'a bor istenének, Bacchusnak fia'): a Makkabeus Júdás ellen vívott háborúban IV. Antiokhosz Epiphanész alvezére (2Mak 8,30), I. Demetriosz Szótér idején Szíria É-i részének helytartója volt. Ő érte el, hogy Kr. e. 162: Alkimuszt egy időre megtették főpapnak. Amikor Nikanor meghalt, Demetriosz másodszor is elküldte Júdeába; Eleazában legyőzte Makkabeus Júdást (1Mak 9,1–18). Sikertelenül harcolt Jonatán ellen, eredménytelenül ostromolta Betbasszit, amelyet Simon védelmezett (1Mak 9,23–42; 58–72; vö. 10,12).

Bálaám: → Bileám.

Balak: Cippor fia, → Moáb királya. Azzal bízta meg → Bileámot: mondjon átkot Izr.-re, mert megütközni nem mert vele (Szám 22–24; Bír 11,25; Mik 6,5). Józs 24,9 kk., ahol is Izr. elleni harcra szállásról van szó, vsz. más hagyományon alapszik.

balgaság: → esztelenség.

Baltazár, Bélsaccar (héb. bélsassar, akkád. bélsar-uszur: 'Bél tartsa meg a királyt'): a káldeusok (babilóniaiak) utolsó királya, aki egy nagy lakoma alkalmával író kézre lett figyelmes (→ Mené tekél parszin), s emiatt „elváltozott az arca” (Dán 5). Uralmának első évében a 4 vadállatról, 3. évében pedig a kos és kecskebak harcáról volt látomása (7 és 8). Bár 1,11: Nebukadnezár fiaként szerepel, de nem annak, hanem Nabú-naidnak volt a fia. S nem is volt király, csupán Bábelt kormányozta, amíg apja Temában uralkodott.

bálvány: → kultikus ábrázolások.

bálványimádás: a Bibliában „idegen” isteneknek egyedül az ÓSz és az ÚSz Istenét megillető → kultuszban való részesítése. – 1. Az ÓSz-ben a Tízparancsolat tiltja. Jahve „féltékeny” Isten, aki nem tűr más isteneket maga mellett (Kiv 20,3; MTörv 5,7). Izr. fiai gyakran számoltak vele, hogy az idegen népeknek más isteneik vannak (Bír 11,23 kk.; 1Sám 26,19), és tisztelték a kánaáni Baalokat és Astartékat, sőt később az asszír és babilóniai isteneket is (Szám 25,3; Bír 2,12; 3,7; 1Kir 14,22–24; 2Kir 21,2–15; Oz 2,8–13; Jer 2,23–26; Ám 8,14 stb.); ezt a gyakorlatot Jahve igaz hívei mindenkor ~nak, hűtlenségnek v. (a képes beszédben) kicsapongásnak, házasságtörésnek tekintették és elítélték (Jer 2,23; Oz 2,2–7). Számukra Jahve az (igaz) Isten, senki más (MTörv 4,35; 1Kir 8,60; 2Kir 19,15; Iz 41,29; 46,9; Jer 2,11 stb.). A próf.-k elítélték és kigúnyolták a Baalokat és az egyéb isteneket, akiknek Izr. fiai nyomukba szegődtek (1Kir 18,27; Iz 2,8; Oz 2,5–7 stb.), s ugyanígy a bálványokat is, amelyeket tiszteltek (Iz 2,8 kk.20; Ez 6,1 kk.); ezeket hazug isteneknek tartották, akik tévútra vezetnek (Ám 2,4), semmiségnek (Jer 2,5), olyanoknak, akik „nem is istenek” (2,11; 5,7). Izr. a maga Dicsőségét (= fölséges Istenét) fölcserélte tehetetlen bálványokkal (2,11 vö. Róm 1,23). A ~ért járó büntetésre nézve → átok. A Bölcs 14,12–20 föltárja a ~ eredetét: a halott emlékére v. valamelyik fejedelem tiszteletére készült képmások kultikus tárgyak lettek (→ kultikus ábrázolások). A zsidóság a pogányok isteneit rendszerint semminek, halottnak tekintette, de előfordult az is, hogy a népek kormányzására Istentől rendelt szellemeket v. angyalokat láttak bennük (MTörv 32,8: LXX; Hénoch 89,59; Jub 15,30 kk.), v. esetleg gonosz szellemnek tartották őket (MTörv 32,17: LXX; Bár 4,7; Hénoch 19,1). Az ÓSz gör. fordítása a bálványokra vonatkozó héb. kifejezést az eidolon szóval adta vissza, amely a klasszikus nyelvhasználatban csak képet, → képmást jelölt, de épp az ÓSz fordítása révén sajátos zsidó értelmet kapott. – 2. Az ÚSz-ben tovább élt az ósz-i fölfogás. A pogányok

istenei és ezek képmásai csak eidola, azaz emberi kéz alkotta semmiségek, valójában nem is léteznek (ApCsel 7,41; 15,20; Róm 2,22; 1Kor 8,4.7 stb.). Lényüket nézve valójában nem is istenek (Gal 4,8), hanem csak képmások, az emberi oktalanság szülöttei (Róm 1,21 kk.; vö. Zsolt 106,20). A ~ a valóságban a gonosz szellemek szolgálata (1Kor 8,4 kk.; 10,19–21), istenkáromlás (5,10 kk.), a test cselekedetei közé tartozik (Gal 5,19 kk. stb.). Mivel a megszemélyesített gazdagság, a Mammon is hatalmába tudja keríteni az embert, a kapzsiság is ~nak számít (Kol 3,5; Ef 5,5).

balzsam: könnyen száradó növényi olaj. Az Én 5,1.13; 6,2; 8,14 említette cserjéből nyerik; talán a héb. baka szó is erre a cserjére utal (2Sám 5,23; 84,7). A növény D-Arábiánál északabbra általában nem tenyészik, de a Jordán völgyében (Jerikó és En-Gedi környékén) is megél. Sába királynője ajándékkul adta a ~ot Salamonnak (vö. 1Kor 10,2.10.25); Hiszkija kincsházában is volt belőle (vö. 2Kor 20,13; Iz 39,2). Tírusz kereskedett vele (Ez 27,22). A holttest sírba helyezésekor kenetül szolgált (vö. 2Kron 16,14; Mk 16,1; Lk 23,56; 24,1; Jn 19,40). Az izr. és a perzsa nők illatszerként használták (Én 4,10.14; 5,1; Iz 3,24 és Eszt 2,12). Az istentisztelet alkalmával felajánlott → illatáldozatnak is egyik anyaga volt (vö. Kiv 25,6; 30,34; 35,8.28; 1Kron 9,29 kk.). → gyanta.

bánat: → megbánás.

bányászat: A Bibliában csak Jób 28,1–11 tartalmazza leírását; Palesztina nagyon szegény volt → fémekben. Jóllehet MTörv 8,9 olyan országgént mutatja be Kánaánt, mint ahol „a kő vasat tartalmaz, s a hegyekből rezet bányászhat”, valójában csak a Jordántól K-re eső országrészre gondolhatott a szerző, v. legfőljebb még a Libanon rézlelőhelyeire (2Sám 8,8: Tebach, Berotai és Hadad-Ezer). A Jób szerzője közelebbről is ismerhette Punon v. Pinon (Szám 33,42; ma Hirbet Fenan) v. a Sínai-félsziget (Vádi-Maghara) rézbányáit; de legalábbis látott bányát. Tudta, hogy bűnözőket és hadifoglyokat küldenek bányába; hogy aknákat fúrnak, tárnákat nyitnak; hogy a lámpával főszerelt bányászok úgy „csüngenek” a meredeken, hogy a lábuk nem éri a földet. Talán arról is tudott, hogy a sziklatömbök repesztéséhez tüzet használnak fel (Jób 28,5): a kötömb aljában fát raknak halomba, ezt meggyújtják – így „robbantanak”.

Barabás, Barabbás (arám 'az apa fia'): az az elítélt, akit Pilátus Jézus mellett választásra felkínált, amikor a húsvéti szokásnak eleget teendő az egyiküket szabadon akarta engedni (Mt 27,15–16; Mk 15,6–15; Lk 23,17–19; Jn 18,39–40). Mt szerint „hírhedt” rab volt, Mk a lázadók közül való gyilkosnak mondja; az ApCsel 3,14 szintén gyilkosnak, János viszont rablónak nevezi. Vsz. felkelő volt, aki egy sikertelen lázadás alkalmával róm. katonákat ölt meg (vö. Mk 15,7; Lk 23,19). Több kéziratban teljes nevén: Jézus ~ként szerepel, más kéziratok (Jézus Krisztus iránti tiszteletből) egyszerűen ~ként említik.

Bárak (héb. 'villám'): Abinoám fia, a naftalibeli Kedesből, akit Debora arra buzdított, hogy harcoljon Sziszerával. A Tábor lábánál meg is verte Sziszerát (Bír 4,6–16; 5,1.12.15). Az 1Sám 12,11 Izr. bírái közé sorolja, a Zsid 11,13 azok közé, akik „a hit erejével országokat győztek le, ...hősök voltak a háborúban és megfutamították az ellenség sorait.”

bárány: → birkanyírás, → húsvét, → Isten Báránya, → juh, → kos.

Bárány könyve: → élet könyve.

barát: I. Az ÓSz-ben Dávid és Jonatán igaz ~ok (1Sám 18–21; 23,16–18); Jób ~ai viszont kedvezőtlen színben jelennek meg (Jób 16,21; 19,21; 42,7 kk.). A bajban kincset ér a ~ (Péld 17,17; 18,24; 27,10; Sir 6,15; 37,5); aki azonban csak jó sorsban ~, az nem ér semmit (Zsolt 38,12 kk.; Jób 16,21; Péld 19,4; Sir 12,8–12). Így érthető az intés: körültekintőnek, óvatosnak kell az embernek lennie, amikor ~ot választ (Mik 7,5; Sir 6,7; 37,1–6). Ábrahám (2Kron 20,7; Iz 41,8; Jak 2,23), Mózes (Kiv 33,11) és egyáltalán az igazak (Péld 3,32; vö. Zsolt 25,14)

Isten ~ai. A király ~ja, bizalmasa, tanácsadói tisztet töltött be az udvarnál (Ter 26,26; 2Sám 15,37; 1Kir 4,5; → hivatalnokok). – II. Az ÚSz-ben a ~ság a társadalmi élet megszokott jelensége (Lk 7,6; 14,12; ApCsel 19,31; 27,3). Jézus ~ainak nevezi tanítványait (Lk 12,4), akikért életét adja (Jn 15,13). Lk 11,5–9: az imádkozó és az Isten közti viszonyt Jézus a ~ok egymás közti viszonyához hasonlítja. Maga Jézus bensőséges ~i viszonyban volt Lázárral (Jn 11). A tanítványoknak ~okat kell szerezniük jótékonyaságukkal (Lk 16,9), de a világgal nem szabad barátságban lenniük (Jak 4,4). Az üldözések idején a ~aik elárulják őket (Lk 21,16), amint magát Jézust is elárulta ~ja (Mt 26,50). Jn 3,29: a völegény ~ja megtisztelő szerepet tölt be a menyegzőn; ~ az előfutár is a Messiás mellett.

barbár (szanszkritul barbaras 'dadogó'): A gör. szóhasználatban az a ~, aki értelmetlen hangokat ad ki, vagyis aki idegen, a gör.-öknek ismeretlen nyelvet beszél; a szónak némi rosszalló színezete is van (vö. ApCsel 28,2,4; 1Kor 14,11; Zsolt 114,1 is). Elsősorban azok (gör. felfogás szerint) a ~ok, akik a gör. művelődés körén kívül esnek, így a róm.-ak is, ha a gör. kultúrát nem ismerik, ill. nem birtokolják (Róm 1,14; Kol 3,11). A görög-barbár szembeállítással ellentétben a szó a zsidó irodalomban (egészen Josephus Flaviusig és Philóig) minden nem zsidóra vonatkozik; vsz. már 2Mak 2,21 ilyen értelemben él a szóval. Ehhez a szóhasználatához csatlakozik a Róm 1,16 is: itt a → zsidó és a görög (→ hellének) áll szemben egymással, holott másutt a zsidóval a → pogány (vö. 3,29; 9,24; vö. Gal 2,7 kk.) szokott ellentétben állni, így kézenfekvő: a gör. számít vallási szempontból nézve ~nak. Általában véve ~ az, aki műveletlen, durva, faragatlan; így pl. Ez 21,31: LXX; 2Mak 5,22; 10,4, de mindenekelőtt a rabbinista irodalomban, ahol a ~ gör. jövevényszóként szerepel.

Barjézus (arám 'Jézus fia'), Elimász: zsidó varázsló és hamis próf. (ApCsel 13,7) Szergiusz Paulusz róm. helytartó udvarában, Ciprus-szigetén. Azon volt, hogy a helytartót visszatartsa a hittől, ezért Pál a Sátán fiának nevezte, s előre megmondta, hogy az Úr lesújt rá: megvakul (13,6–10). Talán azonos az Atomosz (= Hetoimosz?) nevű ciprusi varázslóval, akit Félix róm. helytartó Druzillához küldött, hogy nyerje meg a számára.

Barjóna (arám 'Jóna fia'): Simon Péter apja utáni neve (Mt 16,17–18).

bárka: A fordítói hagyományban a héb. teba 'szekrény, láda' megfelelője. Ter 6,1–9,19: a hajó, amelyet Noé épített a vízözön idején. Kiv 2,3,5: a kosár, amit papirusznádból font Mózes anyja. Bölcs 14,5: Noé ~ját tutajnak nevezik. Az ÚSz-ben Noé ~ja utalás a vízözönre (Mt 24,38; Lk 17,27; Zsid 11,7) és a keresztség előképe (1Pét 3,20). → hajó.

barlang: Palesztina mészkő-, márga- és löszrétegeiben nagyon sok ~ képződött. A pattintott kőkor (paleolitikum) óta hasznosították az emberek (→ Kármel, → Palesztina). Mintegy 150 hely- és térszinformanév utal a ~okra. Korunkban → Júdea pusztájában számos ~ot feltártak és megvizsgáltak: → Kumránban és környékén. A Biblia kb. 50-szer említi ~ot, sziklahasadékot és hasonlókat. A ~ szolgálhat lakásul, akár hosszabb időre is (Ter 19,30: Lót és lányai; Bír 15,8: Sámson) v. csak egy-egy éjszakára szállásul (1Kir 19,9,13; vö. Kiv 33,22). Háborús veszedelemben menedéket nyújt (Bír 6,2; 1Sám 13,6), vesztett csata után búvóhelyet kínál (Józs 10,16,27). Az üldözött próf.-knak (1Kir 18,4,13: 50-en rejtőztek el egy ~ban) és a törv.-hez hű zsidóknak (1Mak 1,53; 2,31; 2Mak 6,11; 10,6; vö. Zsid 11,38) rejtkehelyül szolgál. Ha azonban valaki Isten elől akar ~ba menekülni (Iz 2,19; Jel 6,15 kk.), a ~ nem nyújt oltalmat (Ez 33,27). A kiteszítettak (Jób 30,6) és a törv.-en kívül helyezettek, mint Dávid, szintén ~ba szorultak (1Sám 22,1; 24,4–11; Zsolt 57,1; 142,1 stb.), de rablók is felütötték a ~okban a tanyájukat (Jer 7,11; Mt 21,13); csak Heródes elszántsága tette lehetővé, hogy Arbela tágas ~jaiból az oda behúzódott fölkelőket ki lehetett füstölni, akik olyan biztonságban érezték ott magukat, mint az edomiták sziklaváraikban (ZsidHáb 1,16,2–4). Természetes és mesterségesen vájt ~ba temették a halottakat: Ábrahám megvette magának és családjának temetkezőhelyül → Machpela kettős ~ját; Lázár sírja egy kővel eltorlaszolt ~ (Jn 11,38).

~sírokban tanyázni v. éjszakázni utálatra méltó dolognak számított (inkubációs rítus v. → halottidézés miatt? vö. Iz 65,4), de később szokássá vált a sírboltokba beköltözni (Mk 5,2); Jeruzsálemmel szemben az egykori nekropolisz ma arab falu (Szilvan); ugyanígy Betánia egy része is temetkezőhely volt valamikor. De Názáretben a Jézus korabeli ~lakások (silóval, ciszternával, föld alatti folyosókkal) nem szolgáltak sírboltul. – Végül a ~ alkalmasnak látszott a féltett kincsek elrejtésére (2Mak 2,5–8; 3Q15). A királyi ~ok (ZsidHáb 5,4,2) Jeruzsálemben a Bezatha negyed alatt kőbányák voltak, amelyeket nagyon korán kitermeltek az ÓSz-ben. 2Mak 10,6; Iz 7,19 stb.: a ~ vadállatok tanyája; hogy a ~ a nyájnak szálláshelyül szolgált, azt anélkül is föltehetjük, hogy a Bibliából adatolni tudnánk. – Némely szt. helynek ~ok és grották a titokzatos központjai Palesztinában. A bizánci időben a természetes ~okat gyakran kolostorrá, lavrává építették ki és (elvértve) még ma is lakják őket szerzetesek v. remeték.

Barnabás (az ApCsel 4,36: „a vigasztalás fia”, de ’a próf., ill. a prófétálás, a próf-i szó fia’-ként is értelmezhető, sőt ’Nebo fiá’-nak is felfogható): Az ap.-ok Józsefet, a ciprusi levitát nevezték el ~nak, aki eladta földjét és az árát „az apostolok lába elé tette” (4,36–37). Ő vette Sault Jeruzsálemben maga mellé és vitte el az ap.-okhoz (9,27). Amikor Antióchiába küldték, elment Tarzuszba, fölkereste Sault és őt is magával vitte (11,22–26). Együtt tanítottak, s tanítványaik velük küldték el a júdeai testvéreknek szánt adományukat az előljáróknak (11,26–30). Az antióchiai egyh.-ban próf.-nak és tanítónak tekintették (13,1), Saullal együtt megbízták, hogy a pogányoknak hirdesse az ev.-ot (13,2). Elkísérte Pált az 1. missz. útjára (13,13–14), majd fölment Pállal Jeruzsálemben az első, → apostoli zsinatra (15,2–35). Antióchiába visszatérve a pogányokkal való étkezés dolgában Péter példáját követte (Gal 2,13). Amikor Pál 2. missz. útjára indult, ~ Márkot is magával akarta vinni. Ezt Pál ellenezte, ezért elváltak (ApCsel 15,36–39); ~ unokaöccsével, Jánossal = Márkkal Ciprusba hajózott (15,39). Élete további részéről nem tudunk semmit. Az 1Kor 9,6 alapján föltehető, hogy Korintusban együtt dolgozott Pállal. Ap.-i küldetésére és munkájára nézve → apostol. – ~ nevéhez kapcsolódott két apokrif irat: ~ levele és ~ cselekedetei. Tertullianus őt tartotta a Zsid szerzőjének.

barom: → szarvasmarha.

Barszabbász (arámul ’Szabbász fia’ v.? ’szombaton született’): **1.** József ~, melléknevén Jusztusz (’az igaz’) egyike annak a 2 férfinak, akit az ap.-ok a Júdás árulásával megüresedett hely betöltésére kijelöltek, de sorsvetéssel → Mátyás került be az ap.-ok testületébe (ApCsel 1,23–26). – **2.** Júdás ~, akit az ap.-ok és a presbiterek Jeruzsálemben Szilással együtt azzal bíztak meg, hogy az → apostoli határozatokat vigye el Antióchiába. Míg Szilás Antióchiában maradt, Júdás hosszabb idő elteltével visszatért Jeruzsálemben (15,22–34). A 15,22 szerint vezető szerepet töltött be a testvérek között; a 15,32 próf.-nak mondja. – Ha a ~ családnév, akkor József és Júdás testvérek lehetnek.

Bartimeus (arám: ’Timeus fia’): az a vak koldus a jerikói úton, akinek Jézus visszaadta a szeme világát (Mk 10,46–52). Mivel Márk a nevet is említi, föltehető, hogy a hívők ismerték (vö. 10,46).

Báruk (héb. ’áldott’ v. ’légy áldott’): férfinév. Viselői közül Nerija fia, Szeraja testvére a próf. (Jer 51,59) a legjelentősebb. Kr. e. 605: Jeremiás neki diktálta le, amit addig Jahve megbízásából elmondott (36,4). Ezt a tekercset ~ többször felolvasta a Templomban a népnek (36,8.10), majd később a főembereknek is (36,11–19). Amikor Jojakim király a tekercset tűzbe vetette (36,20–23), újra leírta Jeremiás szavait (36,27–32). Hűséges munkája elnyerte jutalmát, mert Jeremiás megjövendölte neki: „szákmányul kapod életedet” (45,1–5). Neki adta át Jeremiás az általa vásárolt földről szóló birtoklevelet is (32,12–16). Jeruzsálem pusztulása és Gedalja meggyilkolása után a júdeaiak Jeremiással együtt magukkal vitték Egyiptomba.

Bizonyos hagyomány (Jeromos) alapján föltehető, hogy ott is halt meg.

Báruk könyve, Bár: 1. deuterokanonikus ósz-i prófétai könyv. A protestáns kánonból kihagyták. 1,1–2 szerint Báruk Jeruzsálem pusztulása után Babilonban írta. Az elbeszélő jellegű bevezetés (Bár 1,3–14) után, amely Jeremiásnak az elhurcoltakhoz Kr. e. 598: írott levelére (Jer 29,5–7) emlékeztet, 2 költemény következik. Az első (3,9–4,4) tanító jellegű: Izr. térjen vissza boldogsága forrásához (→ bölcsesség, →Törvény). A második (4,5–5,9) vigasztaló és sirató énekeket tartalmaz, amelyek részben megegyeznek az apokrif Salamon zsoltárai 11,2–7-tel. Az egyaránt héb. nyelven írt 2 rész független egymástól, s nem is egyszerre keletkezett: az első rész vsz. a Kr. e. 1. sz.-ból való, a második rész talán csak a Kr. u. 1. sz. közepéről. Olyan részleteket, amelyek Jeruzsálem pusztulására vonatkoznak, némelyek szívesen tulajdonítanak Jeremiásnak v. Báruknek, mint a „Báruk levelé”-t is a szír Báruk apokalipszisében. A kv. hitelességét csak kevesen vitatták. Kétségtelen, hogy Bár és Jer közt van bizonyos belső rokonság (vö. Bár 3,9–4,4 és Jer 8,13–9,24). A Bár csak gör.-ül maradt fenn. Függetlenül (Bár 6) Jeremiásnak egy állítólagos levele csatlakozik a kv.-höz, amelyet Jeremiás a Babelbe hurcoltakhoz írt. – 2. A szír Báruk apokalipszise zsidó írás, amely Kr. u. 130 k. keletkezhetett héb. v. arám nyelven, de teljes egészében szír nyelven maradt fenn, gör.-ül csak töredékeiben. A 4Ezd-sal rokon. – 3. A gör. Báruk apokalipszise zsidó írás, amely eredeti formájában Kr. u. 130 k., bővített keresztény változatában pedig a Kr. u. 2. sz. fordulóján keletkezhetett. Szláv fordításban is fennmaradt.

Barzilláj (héb. 'vasból való'): 3 személy neve az ÓSz-ben. A legfontosabb közülük az a Rogelimba való jómódú gileádi ember, aki Sobival és Machirral erőteljesen támogatta Dávidot, amikor Absalom elől menekült (2Sám 17,27–29). Visszatérve Dávid hívta, hogy menjen fel vele Jeruzsálembe, de hiába (19,32–40). Fiait Dávid Salamon jóindulatába ajánlotta (1Kir 2,7). Ezd 2,61–63; Neh 7,63–65 említ egy hasonló nevű papi nemzetséget, amelynek őse a gileádi ~ leányai közül vett feleséget (innen kapta a nevét, de mert származását nem tudta igazolni, nem ismerték el).

Bása: Izr. 3. királya (ur. Kr. e. 909–889), Achija fia, Isszachár törzséből. Nadab király serege élén állt, s Gibbeton ostromakor megölte a királyt és családját (1Kir 15,27–16,7; 2Kron 16,1–6). Később is zsarnokoskodott. Júdában vele egyidőben Aza volt a király. ~ 20 éves uralma alatt megkísérelte, hogy Júda rovására terjeszkedjen, de az elhódított területet (v. legalábbis Rámát) kénytelen volt feladni, mert az arám király, I. Benhadad ellene fordult. Vallási téren Jerobeám nyomába lépett: a bűn útját járta, s Izr.-t is bűnbe vitte. Ezért Jehu próf. megjövendölte háza vesztét. Fia, Ela követte a trónon.

Básán (héb. 'sík terület'): termékeny fennsík a Jordán K-i partvidékén, a Jarmuk középső és felső folyásától É-ra; a Jordán K-i partvidékének 3 része közül az egyik (a síkság, Gileád és Básán: MTörv 3,10; Józs 20,8; vö. Józs 13,9–12; 2Kir 10,33). Hogy a Jarmuktól D-re eső terület is hozzá tartozott, arra többek közt a MTörv 3,10; Józs 12,4; 13,2.21 alapján következtethetünk. A későbbi, főleg próf.-i szövegekben a hegyvidéket is hozzá számították (vö. 21,27). A név a gör.-róm. Bataneában is tovább élt, de így csak a mai en-Nukra területére, vagyis csak az É-i részre vonatkozott. Ismertek voltak a legelői (Mik 7,14; Jer 50,19; Náh 1,4), a barmai (MTörv 32,14; Zsolt 22,13: az erő és a szenvedély szimbólumaiként; Ám 4,1: az önelégült jólét jelképeként; Ez 39,18) és az erdei (Iz 2,13; Ez 27,6; Zak 11,2). Az oroszánok (MTörv 33,22) már kivesztek. Sűrűn lakott terület lehetett (3,4 kk.). A 3,4: az őslakosok refaiták voltak (vö. Ter 14,5). A deuteronomikus hagyomány szerint az amorita Og leigázta (a városok Astarot és Edrei: MTörv 1,4; Józs 9,10). Az Edrei mellett vívott csata után (Szám 21,33–35; MTörv 3,1–11) Izr. fiai elfoglalták és Manasszének lett az öröksége (Szám 32,33; Józs 17,5 kk.), de Jair és Nobach törzséből is voltak, akik itt telepedtek meg (vö. MTörv 3,13–14; Szám 32,42). Az ország kettészakadása után az É-i

részhez tartozott. Jehu idején elfoglalta Hazael arám király (2Kir 10,33), de lehet, hogy Acháb (1Kir 22,3) és Joram (2Kir 8,28) uralma alatt is az arámoké volt; II. Jerobeám visszafoglalta (14,25). III. Tiglat-Pilleszer az asszír birodalomhoz csatolta (15,29). A Kr. e. 2. sz.-ban a nabateusoké, azután Nagy Heródes, Fülöp, majd II. Agrippa birtoka.

bástya: → erődítés.

Bázmát (héb. 'balzsam'): két személy neve az ÓSz-ben. – **1.** A hettita Elon lánya, → Ézsau felesége (Ter 26,34; 36,2 kk.: Izmael lánya). Utódaik fejedelmek Edomban (36,4.10.13.17). – **2.** Salamon lánya, Achimaacnak, a 12 kormányzó egyikének a felesége (1Kir 4,15).

bát: → űrmérték.

Batanea: → Básán.

Batseba, Betsábé (héb. 'a buja, a dús, a telt'): Eliám lánya, a hettita Urija felesége. Férje távollétében, amikor Izr. fiai ostromolták Rabbát Dávid szemet vetett rá. Miután elcsábította, s kettejük gyermekét nem sikerült Urijával elfogadtatnia, Dávid Rabba falai alatt megölette a férjét és ~t feleségül vette. Első gyermekük meghalt, második gyermekük Salamon volt, ő örökölte Dávidtól a királyságot (2Sám 11,1–12,24). Nátán próf. biztatására ~ bement Dávidhoz és elérte nála, hogy Adonija ellenében Salamont jelölje ki utódjául (1Kir 1,11–31). Amikor azonban arra kérte Salamont, hogy Adonija feleségül vehesse Dávid gondozóját, Abiságot, Salamon nem teljesítette kérését, sőt megesküdött rá: „még ma meghal Adonija” (2,13–25). ~ fiai voltak Salamonon kívül: Simea (= Sammua), Sobáb és Nátán (1Krón 3,5; vö. 2Sám 5,14; 1Krón 14,4). A 3,5 Bat-sua néven említi, Amiel (Eliam változata) lányaként. Jézus családfájában is szerepel mint „Urija felesége” (Mt 1,6).

bdellium: egy D-Arábiában honos cserjének jó illatú, sárgás, áttetsző → gyantája. Ter 2,12: Havila földjén található. A Szám 11,7 a mannát ~hoz hasonlítva írja le. Régebben féldrágakőnek vélték.

beárnyékolás: → árnyék.

bebalzsamozás: → mumifikálás.

Becaleel, Beszalél (héb. 'Isten árnyékában'): 2 férfi neve az ÓSz-ben. A jelentősebb Uri fia, Hur unokája Júda törzséből, a szent → sátor tervező művésze (Kiv 31,1–11; 35,30–35; 1Krón 2,20). A segítsége → Oholiáb volt.

Becer: → Boszra.

beduinok: → nomádok.

Beelzebub: → Belzebub.

Beerot (héb. 'talajvízből táplálkozó kút'): a legészakabbra fekvő város a gibeoniták földjén (Józs 9,17); az Ígéret földjének fölosztásakor Benjamin törzsének jutott örökrészül (18,25). Eredeti lakosai Gittajimba menekültek, és itt mint → idegenek letelepedtek (2Sám 4,2 kk.). Innen származott Baana és Rechab (ők ölték meg Isbaalt; 4,2–9), valamint Nacharai, a → harminc bajnok egyike (23,37; 1Krón 11,39: Nachraj). A száműzetés után a város lakói visszatértek Palesztinába (Ezd 2,25; Neh 7,29). 1Mak 9,4: említett Beerzet vsz. ugyanaz a város.

Beerseba (héb. 'a hét kútja'): kánaáni kultikus hely a Negeben, amely az ősatyák tört.-ében összefonódott Ábrahám (Ter 21,22–32; 22,19). Izsák (26,23–33) és Jákob (28,10; 46,1–5) nevével. Sámuel fiai itt ültek törv.-t (1Sám 8,2), de Ámosz (5,5; 8,14) kárhoztatta. A Ter 21,30 etiológiailag Ábrahám 7 bárányára vezeti vissza a ~ név eredetét; egy másik etiológia az 'eskü' szóval kapcsolja össze és 'az eskü kútja'-ként értelmezi (Ter 21,31; 26,31).

Eredetileg a teljességre utaló 7 szóval függhetett össze (a 'teljes kielégülés, a teljesség kútja'). A kutat a filiszteusok a magukénak tartották és el akarták Izr. fiaitól tulajdonítani (21,30; 26,32 kk.). Józs 15,28; Júdáié, 19,2; Simeoné. A fogság után júdeaiak lakták ~t (Neh 11,27). A „Dántól ~ig” (Bír 20,1; 1Sám 3,20; 2Sám 3,10; 17,11; 24,2; 1Kir 5,5) v. a „~tól Dánig” (1Kron 21,2; 2Kron 30,5) kifejezésben Kánaán D-i határát jelzi. Hogy a bibliai ~ az arab Tell-es-Seba helyén feküdt-e v. a tőle 5 km-nyire Ny-ra eső Bír-es-Seba helyén, azt az eddigi régészeti kutatások alapján nem lehet biztosan eldönteni. A legvalószínűbb az a föltevés, amely szerint ~ lakói a róm.-bizánci időben Tell-es-Seba felől Bír-es-Seba felé húzódtak. Az 1952-ből J. Perzot vezetésével folyó ásások Kr. e. 3500 k.-i településre utalnak. A lakosok földműveléssel foglalkozhattak s – legalább részben – föld alatti üregekben lakhattak. A mai izr.-i város az arab Bír-es-Seba mellett épült.

Beerzet: → Beerot.

behemót: → víziló.

Bejrut: régi kánaáni kikötőváros a Libanon lábánál. Egy – IV. Amenemhat (Kr. e. 1790 k.) nevével ellátott – szfinx tanúsága szerint a középső birodalom korától kapcsolatban állt Egyiptommal. Az újbirodalom korában ~tal be-ruta néven az → amarnai levelekben is találkozunk; királyai szemita neveket viselnek: Japah-Addi és Ammunira. ~ (a Kr. e. 2. sz.-ban egy ideig kánaáni v. föníciai Laodicea néven) a Szeleukidák uralma alatt felvirágzott (kereskedők letelepedése Délosz-szigetén), és Kr. e. 30 és 14 között egyike volt K-en a legkorábbi veterán-kolóniáknak (Colonia Julia Augusta Felix Berytus). Nagy Heródes (ZsidHáb I,422) és I. Heródes Agrippa (ZsidTört 19,7.5) idején jelentős épületekkel gazdagodott a város. Jogi akadémiaja a róm.-t nem tekintve a legjelentősebbnek számított (legkésőbb Septimius Severus uralma idején alapíthatták és a 6. sz.-ig virágzott).

beka: → súly.

békák: A ~ csapása Egyiptomban nem ment ritkaságszámba; különösen a Nílus → áradása után lehetett rá számítani. Az egyiptomi csapások egyike (Kiv 7,26–8,11 és ugyanebben az összefüggésben említi a Zsolt 78,45; 105,30; vö. Bölcs 11,15 kk.). A ~ a tisztátalan → állatok sorába tartoztak (Lev 11,10). A Jel 16,13: a tisztátalanságot jelképezik a látomásban, ahol a vadállat és a hamis próf. szájából a 3 tisztátalan lélek békához hasonló alakban tör elő.

béke, békesség: 1. Az ÓSz-ben a héb. salóm szó olyan gazdag tartalmú, hogy más nyelvben szinte vissza sem lehet adni. A LXX. készítői is nagy nehézségekkel küzdöttek. Ezt mutatja, hogy 25-nél is több kifejezést használtak a salóm szerepében. Végül az eiréné vált általánossá, de épp ezért a klasszikus gör.-ből kimutatható jelentései egész sor egyéb árnyalattal gazdagodtak a héb. hatására. Így az eiréné a → bibliai görög tipikus esete. A héb. szótó 'tökéletes, sértetlen' jelentésű. Ezt azonban nemcsak statikusan, hanem dinamikusán is lehet értelmezni: 'tökéletesen, zavartalanul élni'. Így a gyarapodásra, a boldogulásra utalt, anyagi és szellemi téren egyaránt, mind egyéni, mind közösségi vonatkozásban (Kiv 18,23; Bír 8,9; 11,31), de leginkább mégis Izr.-re (1Kir 5,4) és Jeruzsálemre, ill. Sionra (Zsolt 76; 122; 125) vonatkoztatva. Jelenthetett a szó békességet is, azaz jó viszonyt, egyetértést mégpedig a különféle személyek, családok és népek között (Bír 4,17; 2Sám 3,20; Józs 9,15; 1Kir 5,26); a családon belül a férj és a feleség között (Sir 26,2); s végül az ember és Jahve között. A héb. salómnak ezért nem a háború az ellentéte (a szerencsés kimenetelű csata is salóm!), hanem az, ami az emberek boldogulását, ill. az emberek közti jó viszonyt valamiképpen gátolja, zavarja. – Ilyen értelemben a ~ Isten ajándéka (Zsolt 29,11; Iz 26,12), amelyet Jahve Izr. fiainak a vele kötött szövetséghez híven megad (Szám 25,12). Ha Izr. megtartja a szövetséget, akkor ~t élvez, ha ellenben nem tartja meg, akkor Jahve megtagadja népétől a ~t mindaddig, míg meg nem tér (Lev 26). Jób 16,12: megkérdezi, hogy lehet az, hogy az igaz nem élvez ~t. Erre a

Bölcs 3,2 kk. adja meg a választ az örök élet ~jére utalva. – A bűnösök megzavarják a jó viszonyt Jahve és Izr. között, ám az idők végén a Messiás helyreállítja a ~t. Ez a gondolat főleg a próf.-knál kap hangsúlyt. Az ő írásaikban a ~ gyakran egyet jelent az üdvösséggel. A száműzetést és a nép szétszóródását Isten átkának tekintik, amit Izr. fiai bűneikkel vontak magukra büntetésül. De ha elérkezik az idők vége, akkor Isten szolgája (Iz 53), a ~ fejedelme (9,6; Zak 9,9), a Messiás helyreállítja (Ez 34,25). Ez sem valósul meg harc nélkül (Jo 3,9 kk.); de a vezér maga Jahve lesz (Kiv 15,3; Iz 42,13), s a háborúban végét veti a háborúnak. Ezzel megkezdődik a tökéletes messiási ~ (Jo 4,17; Ám 9,13 kk.); az emberek és állatok, valamint az állatok és állatok közt is ~ lesz (Iz 11,6–9; 35,9; 65,25; Oz 2,20), s ennek a ~nek nem lesz vége (Zsolt 72,7; Iz 9,6; 32,17). – Az ósz-i salóm köszöntéssel Isten küldöttei is élnek (Bír 6,23; 2Kir 5,19; Tób 12,17). Ilyenkor különös kegyelemre utal a ~: Isten már nem haragszik, hanem irgalommal és könyörülettel fordul ahhoz, akinek a köszöntés szól. – 2. Az ÚSz felfogása kapcsolódik az ÓSz-éhez: a ~ az ÚSz-ben is a messiási idők jellemzője (Lk 1,79; 2,14). A 70 tanítványnak köszöntésül ~t kell kívánnia (Mt 10,13; Lk 10,5). Jézus maga is békességet hagy a tanítványokra, ~t ad nekik (Jn 14,27), de az üldözéstől nem óvja meg övét (16,33), s mint a ~ fejedelme kardot hoz (Mt 10,34). Az ősegyh. ~t élvezve megerősödött és egyre terjedt (ApCsel 9,31). Elsősorban Pál volt az, aki a próf.-k gondolatát (a Messiás a ~ fejedelme) kibontakoztatta: Isten „a ~ Istene” (Róm 15,33; 16,20; 1Kor 14,33), aki ~t szerez a Fia, Jézus Krisztus által (Fil 1,2; Kol 1,20; vö. ApCsel 10,36). Jézus Krisztus a mi ~nk (Ef 2,14), aki a zsidók és a pogányok közötti válaszfalat ledöntötte, az ellenségességet kiküszöbölte és mint ~szerző a zsidókat is, a pogányokat is új emberré teremtette (2,14–18). Ezt a ~t az ember a Krisztussal való közösségben éli meg (vö. 1Pét 5,14; Fil 4,7). A ~ a lélek (Gal 5,22) és a megigazulás gyümölcse (Róm 5,1). Pál tehát megint visszatért az ÓSz-hez: Isten, az Atya Krisztus vére árán ~t szerzett, azaz kiengesztelődött az emberek iránt, s új és örök szövetséget kötött az emberekkel (Zsid 13,20), az így helyreállt ~ jelenti, hogy nem egyenrangú félként áll szemben az Istennel.

békeáldozat: → hálaáldozat.

békecsók: → csók.

béketűrés: → türelem.

Bél (héb., akkád: bélu, ’úr’): babiloni istenség (Iz 46,1: Nebó v. Nabu mellett; Jer 50,2: Marduk mellett; 51,44; Bár 6,4; Dán 14). Vsz. Mardukkal azonos. → Marduk Babel városának volt az istene; eredetileg alig ismerték, de amikor Hammurápi idején Babel felvirágzott, Marduk tekintélye is emelkedett: elnyerte Nippur város ősi istenének, Enlilnek a díszítő jelzőit (Enlil Anuval és Eával a legfőbb hármas istenségnek volt a tagja; → Szentháromság). ~ birodalma a föld. Így Jer 50,2: a parallelizmus szintetikus jellegű (Bél = Marduk). → Baal.

Bela (héb. ’pusztulás’): Szodoma, Gomorra, Adma és Ceboim mellett az 5. város, amely gonoszsága miatt elpusztult. → Coárral azonosítják (Ter 14,3).

Beliál: Az ÓSz-ben – különféle birtokos szerkezetekben (pl. ~ fiai) – nagymérvű gonoszságra utal. Többnyire elvont fogalomként értelmezik: semmirekellőség, elvetemültség. P. Joüon szerint: ’a gonosz’, tehát azonos a → Sátánnal (tulajdonnév!). G. R. Driver a szót elemekre bontja és ’zűrzavar’-ként értelmezi. Az ÚSz-ben ~ (gör. Beliar) Krisztus ellenfelét jelöli (2Kor 6,15). A kumráni szövegek nem tükröznek egységes fölfogást: egyfelől általában a rosszat, a gonoszt értették rajta, másfelől viszont Istennel szembeszegülő szellemi lényként értelmezték. Több apokrif írásban egy → démon tulajdonneve; később az → Antikrisztus másik nevéül is szolgál.

Belmain: → Jibleám.

bélpoklosság: → lepra.

Bélsaccar: → Baltazár.

Béltsacár: Dániel babiloni neve (Dán 1,7; 2,26) Nebukadnezár istenének neve után (4,5). Kétféleképpen magyarázzák: balat-sar-usur (Balat v. Belit tartsa meg a királyt) és bél-balatsu-usur (Bél tartsa életben).

Belzebub, Beelzebub: a farizeusok szóhasználatában a gonosz lelkek vezérének neve, akinek segítségével szerintük Jézus ördögöt űzött (Mk 3,22; Mt 10,25). A régebbi zsidó irodalomban nem szerepel. A kéziratokban 3 változatban található. Beelzebub (többes szám, ebben az alakban az ÚSz-en kívül más forrásokból is ismeretes), Beezebul (az ÚSz-ben alighanem ez a legrégebbi változat, és palesztinai népnyelvi sajátosságnak tekinthető) és Beelzebub (a Vg-ból és a szír fordításokból adatható: a Baal-Zebubhoz igazított változat, s mint ilyen másodlagos). A név megfejtetlen, eredeti jelentését sem lehet biztonsággal megállapítani. Némelyek szerint az ósz-i Baal-Zebubbal hozható kapcsolatba (a könnyebb kiejtés jegyében keletkezett v. szándékosan elferdített változatként: 'a szemének, a bálványáldozatnak az ura'), de nem világos, miért épp → Ekron istenét kellene a gonosz lelkek vezérének tekinteni. Emiatt mások elkülönítik Baal-Zebubtól és olyan gúnynévnek tekintik, amely a rabbik körében keletkezett, végső fokon a bálványimádás elítélésére ('a szemét, azaz az ördög ura'). A 'trágyáz' ige származékait a rabbinista irodalomban csakugyan alkalmazták a bálványimádásra való utalásul. Vsz., hogy a ~ a Baal zebul = Baal Samem, azaz Sátán névvel függ össze.

béna: → szánta.

Benaja (héb. 'Jahve fölépített'): 7 személy neve az ÓSz-ben. A fontosabbak: **1.** A Kabceelből való Jehojada fia. Dávid 30 válogatott harcosának egyike (2Sám 23,20–23; 1Krán 11,22–24), testőrségének parancsnoka (2Sám 8,18; 20,23; 1Krán 18,17), a 3. hadtest parancsnoka (27,5). Salamont támogatta harcaiban (1Kir 1,8.38); parancsára megölte Adoniját (2,13–25), Joábot (2,26–34) és Simit (2,46). Joáb után a hadsereg főparancsnoka lett. – **2.** Egy Pireatonból való efraimita férfi, a 30 válogatott harcos egyike, a 11. hadosztály parancsnoka (2Sám 23,30; 1Krán 11,31; 27,14).

Benedictus (lat. 'áldott'): annak a dicsőítő éneknek (→ himnusz) és jövendölésnek a kezdő szava, ill. a neve, amely a Szentlélekkel eltelt Zakariás ajkán fakadt Keresztő János megszületése után (Lk 1,68–79). Az 1. rész (1,68–75) Isten dicsőítése, aki a megtestesüléssel „szabadítót támasztva” ígéreteihez híven elkezdte Dávid házában a szabadítást, az üdvözítést. A 2. rész személyesebb jellegű, és az újszülött fiúra vonatkozik: János próf. lesz, az Úr útját fogja előkészíteni (1,76), az üdvösségre fogja tanítani az embereket, ami a bűnök bocsánatában van az Isten könyörülő irgalmából. – A ~ ósz-i gondolatokból és fordulatokból tevődik össze, és a jámbor zsidó körök kereszténység előtti messianizmusát tükrözi Lk hú tolmácsolásában. – A napi zsolozsma állandó része, a reggeli dicséret (laudes) → canticuma.

Benhadad (héb. 'Hadadnak [a szemita Adad istennek] a fia'): arám királyok neve. – **1.** I. ~ (+ Kr. e. 875 k.) Tabrimmon fia, Hezjon unokája Rezonben-Eljada dinasztiájából (1Kir 15,18; 11,23), Izr. királyának, Básának a szövetségese Júda ellen és Júda királyának, Azának szövetségese Izr. ellen (15,16–21; 2Krán 16,1–5). Egy betörés alkalmával, Omri idejében kierőszakolta, hogy az arámok boltokat nyithassanak Szamariában (1Kir 20,34). – **2.** II. ~ (az asszír szövegekben Bir v. Adadidri) vsz. I. ~ fia és utóda. Kr. e. 857 k. háborúzott Achábbal, Izr. királyával. Ostromolta Szamariát, de elvonulásra kényszerült; egy másik alkalommal vereséget szenvedett Afeknél, de bizonyos föltételekkel szabadon engedték (vissza kellett adnia az elhódított galileai városokat és meg kellett engednie, hogy Damaszkuszban az izr.-k boltokat nyithassanak; 20,1–34). Kr. e. 854: Karkarnál III. Szalmanasszár csatát nyert vele és

szövetségeseivel szemben, de nem győzte le. III. Szalmanaszár még 3 más hadjáratot is vezetett Damaszkusz ellen (Kr. e. 848, 847, 845). Acháb ezeket arra akarta felhasználni, hogy Ramotot és Gileádot visszaszerezze, de elesett a csatában (22,1–38; 2Kron 18). Egy 3. izr.-i betörés alkalmával arra a kósza hírre, hogy a hettiták v. az egyiptomiak beavatkoznak, ~ felhagyott Szamaria ostromával és elvonult (2Kir 6,24–7,17). Kr. e. 845–841: Hazael, aki az utóda lett, megölte (8,15). – **3. III.** ~ (ur. Kr. e. kb. 797–773) Hazael fia (13,3.24 kk.). Izr. királya, Joás 3 alkalommal is legyőzte (Kr. e. 790 k.) s így az összes várost visszaszerezte tőle, amelyet apja, Hazael meghódított. Minden biztonnyal rá vonatkozik Jer 49,27; Ám 1,4. Sem halálának pontos idejét, sem azt nem tudjuk, ki követte a trónon (kb. Kr. e. 740–730: Recin bitorolta a trónt).

Benjamin (héb. 'a jobbnak [a jobb kéznek], azaz délnek [a déli törzsnek] a fia'; más magyarázat szerint 'a boldogság, a szerencse fia'): **1.** Jákob legkisebb fia Rácheltől, aki a Bétel és Efrata közötti úton született. Haldokló anyja Benoninak ('a balsors gyermeke') nevezte el, de apja a ~ nevet adta neki (Ter 35,16–19). A pátriárkák törtéiben a vele kapcsolatos események gyakran összefonódnak József történelmével, aki egyébként bátyja volt (42,4.36; 43,14). – **2.** a ~tól származó törzs és területének neve. ~ törzséről jellemzést Jákob áldásában (49,27: ragadozó farkas) és Mózes áldásában (MTörv 33,12: az Úrnak kedveltje – talán utalás a Templomra, Júda és ~ között a határon v. Bételre, ahol egy ideig a szövetség ládáját őrizték, bár lehet kitüntető jelző is, a törzsi szövetségben betöltött jelentős szerepére való tekintettel; vö. Bír 20,16) lehet olvasni. Azt, hogy a törzs József törzsének felbomlása idején és révén keletkezett (vö. 2Sám 19,21 kk.: a ~ törzséből való Simi „elsőként jött ide József házából”), nem lehet bizonyítani. József 2–9 alapján föltehető, hogy ~ törzse külön vonult be az Igéret földjére. A ~ból valók száma az 1. számbavételkor (Szám 1,36 kk.; 2,22 kk.) 35 400, a 2. népszámláláskor (26,38–41) 45 600 (vö. Bír 20,15) fő volt. A nemzedékeket a Ter 46,21; Szám 26,38–41; 1Kron 7,6–11; 8,1–40 írja le. A törzs határait József 18,11–28 körvonalazta (vö. Neh 11,31–35). – A Bír 3,15 arról tudósít, hogy a bírák közül Ehud ~ törzséből származott, az 5,14: pedig az olvasható, hogy a törzs részt vett a Kison melletti csatában. A ~ törzse elleni háborúról szóló elbeszélés (19–21) történelmi magvát nem lehet kielemezni (vajon nem Saul Gibeon ellen viselt háborúinak történelmi alakították-e át ~ellenes környezetben?). – Az első királlyal, Saullal ~ fontos szerephez jutott Izr.-ben. Saul halála után ~ ennek fiával, Isbaállal tartott (2Sám 2,15.25.31; 3,19), de aztán kényszerből meghódolt (vö. 16,5–14: Simi gyűlése; 20,1–22: Seba lázadása) Dávidnak (5,1–5). Hogy a megoszlás után ~ milyen helyzetbe került, azt nem lehet világosan látni (vö. 1Kir 12,22; 11,31–36; Ezd 1,5; 4,1 stb.). A fogságból hazatérők közt ~ törzséből valók is voltak (1,5; 4,1). Pál ~ törzséből származott (Róm 11,1; Fil 3,5). A Jel 7,8: a megjelöltek közt ~ törzséből is lesz 12 000.

Benjamin-kapu: → Jeruzsálem.

bér: a héb.-ben lehet kölcsönzött holmi használatáért járó díj (Kiv 22,14), továbbá zsold (vö. Ez 29,18 kk.), a leviták (Szám 18,31) és a papok (Mik 3,11) járandósága, de a legtöbbször mégis a munka ellenértéke, a → béresek, (napszámosok) fizetsége (Kiv 2,9; MTörv 15,18; Ag 1,6; vö. Mt 20,1–15). Napszámosnak rendszerint a jövevények v. az idegenek szegődtek el (Kiv 12,45; Lev 22,10; MTörv 24,14), továbbá Izr. fiai közül az elszegényedettek (24,14), akik egy napra (Lev 19,13; MTörv 24,15) v. egy évre (Lev 25,50.53; Iz 16,14; vö. Sir 37,11) vállaltak munkát. Sorsuk nem volt irigylésre méltó (Jób 7,1 kk.), ezért a törv. védelmébe vette őket. A ~ visszatartása, megvonása (Lev 19,13; MTörv 24,14), valamint az ingyen dolgoztatás (Jer 22,13) súlyos, „égbekiáltó” bűnnek számított, amelyért Jahve, a kicsik és gyengék oltalmazója (vö. Kiv 22,22 kk.) bosszút áll. Ennek jegyében a próf.-k is küzdöttek a méltányos ~ért (Jer 22,13–19; Mal 3,5; vö. Sir 7,20). – Az ÚSz-ben a ~ az igazságosság példája (Lk 10,7; ApCsel 1,18) és követelménye (Jak 5,4: megtagadása égbekiáltó bűn). Legtöbbször mégis az örök jutalom előképe. Krisztus azt ígéri, hogy egy pohár víz (Mt

10,42), az alamizsna és a böjt (6,1–4; 16–18), az üldöztetés (5,12) és az irgalmasság cselekedetei (25,31–40) tőle kapja ~ét. De az ő ~e minden emberi teljesítményt felülmúló kegyelmi ajándék (20,8). Pál ap.-i munkája ~ének azt tekinti, hogy részese lehet a hirdetett ev.-nak (1Kor 9,18). → megfizetés.

Berea, Beröa: **1.** az asszír szövegekben Halban néven említett É-szíriai város (ma: Haleb = Aleppo) hellén neve I. Szeleukosz Nikátor óta. Itt gyilkolták meg Kr. e. 162 k. V. Antiokhosz Eupátor parancsára Menelausz főpapot (2Mak 13,4). – **2.** város Macedóniában. 2. missz. útján járt itt Pál Szilással; először eredményesen hirdette az ev.-ot (→ Szopater), de azután a tesszalonikai zsidók távozásra kényszerítették (ApCsel 17,10–14).

berendezés: A lakás ~e és a háztartás felszerelése a mi fogalmainkhoz képest nagyon primitív volt Palesztinában (és részben még ma is az). De nem szabad elfelejtenünk, hogy az emberek még télen is sokat tartózkodnak a szabadban, s a lakás csak alvóhely számukra. A kisebb → házak 2 helyiségre oszlottak; ezeket élelmiszer tárolására szolgáló → korszók választották el egymástól. A lakóhelyiségben olajos- és vizeskorszók, főzőedények, kézimalmok, mécsek, tűzhelyek voltak találhatóak. A ruhafélék tárolására faladák és kampók szolgáltak. Asztal, szék és → ágy csak a jobb módúak házában tartozott hozzá a ~hez; másutt elsősorban az agyagpadlóra terített szőnyeg (állatbőr, gyékény) helyettesítette őket; olykor azonban a falak mentén körben kő- v. fapadkák is voltak. → agyagművesség.

béres, napszámos: szabad ember, aki a jobbágytól v. a rabszolgától eltérően bizonyos időre (Sir 37,11: esztendő cseléd) kialakított bérért elszegődik pásztornak, aratni, szőlőt művelni stb. (vö. Mt 20,1–6). – Arról, hogy mennyi volt a bér, a Bibliából nemigen tudunk képet alkotni (vö. mégis: MTörv 15,18). A Codex Hammurapi meghatározta az egész évre elszegődött munkás bérét. Mt 20,2 alapján föltehető, hogy Jézus korában egy → dénár lehetett a ~ napi bére. Az elszegődött → pásztorok feleltek a nyájban hibájukból esett kárért (Kiv 22,9–13; vö. Ter 31,38–41). A ~ kihasználását sok helyen elítéli a Szentírás (pl. Sir 34,22; Jer 22,13; Mal 3,5; Jak 5,4). Sorsuk egyébként sem számított irigylésre méltónak (Jób 7,1 kk.). Csak a későbbi törv. vette a ~eket védelmébe: a ~ bérét még aznap este ki kellett fizetni (MTörv 24,15 kk.; Lev 19,13; Mt 20,8). – Csak az irigyelhetette a ~t, aki végső szükségbe jutott, mint a tékozló fiú (Lk 15,17).

Berniké, Bereniké (gör. 'Fereniké = győzelmet hozó' változata): **1.** II. Ptolemaiosz Philadelphosz (ur. Kr. e. 285–247) leánya, II. Antiokhosz Theosz (ur. Kr. e. 261–246) szír király felesége. Férje halála után az előző feleség, Laodike fiával együtt megölette. Dán 11,6: Dél királyának leányaként szerepel. – **2.** I. Agrippa és Heródiás anyja. – **3.** I. Heródes Agrippa leánya. Először egy bizonyos Márknak volt felesége, kinek halála után a Khalkiszi Heródes felesége, Kr. u. 48: egy ideig, föltehetően vérfertőző módon a fivérével, II. Heródes Agrippa királlyal élt együtt. Később Polemon kilikiai király felesége lett, de idővel visszatért a fivéréhez. Cezáreában találkozott Pál ap.-lal (ApCsel 25,13–23; 26,30). Tacitus szerint mind Palesztinában, mind Rómában rossz híre volt.

Beröa: → Berea.

Bertalan (arám 'Tolmai v. Talmai fia'): Az ÚSz-ben az ap.-ok között szerepel, egyébként nem említik. K-en a 9., Ny-on a 11. sz.-tól gyakran azonosították a Jn-ban található Natanaellal. ~ neve alatt Jeromos, ill. a Decretum Gelasianum óta ismeretes egy apokrif ev. is. Az, hogy ezzel miként függnek össze, v. egyáltalán összefüggnek-e a gör., lat. és szláv nyelven fennmaradt ún. Bertalan-kérdései, továbbá a Jézus feltámadása Bertalan ap.-tól c. kopt írás, valamint a ~nal kapcsolatba hozott későbbi kopt szövegek, nincs tisztázva.

bestialitás (lat. 'állatiasság'): állattal való nemi kapcsolat. A kánaániták (Lev 18,23), ugaritaiak, egyiptomiak és vsz. a babiloniak körében is szokásos volt. Az ÓSz-ben mind az

ember, mind az állat halállal lakol érte (Kiv 22,18; Lev 20,15; vö. MTörv 27,21).

Betánia (héb. 'a szegények v. Ananja háza'): 1. falu az Olajfák hegyének K-i lejtőjén, Jeruzsálem közelében, a Jerikó felé vezető út mentén. Az ÓSz-ben Ananja néven (Neh 11,3) szerepel, és a Benjamin törzséből valók tulajdona. Itt lakott Lázár, Márta és Mária (Lk 10,38; Jn 11,1.8), s a leprás Simon (Mt 26,6; Mk 14,3). Jeruzsálembe való bevonulása után Jézus itt töltötte az estét, ill. az éjszakát (Mt 21,17; Mk 11,11; Lk 19,29; Jn 12,1), és a mennybe is ~ közelében ment fel (Lk 24,50). A sír után, amelyet a hagyomány Lázár sírjaként tart számon, el-Azarije. – 2. helység a Jordánon túl, ahol a kéziratok többsége szerint János keresztelt (Jn 1,28). Héb. Bétenon 'forrásrejték', 'forrást rejtő ház', v. 'csónakház'. Féderlin szerint azonos a mai Tell el-Medessel és Dzsebel-Eliással a Vádi-Harrar mellett, ahol a keresztény hagyomány szerint Illés az égbe ragadtatott.

Bet-Aven (héb. 'a semmiségek, azaz a képek szolgálatának hajléka'): helységnév, amely némely helyen → Bétel elítélésére, elmarasztalására szolgál (Oz 4,15; 5,8; 10,5; vö. Ám 5,5), más helyeken viszont egy Bétel közelében fekvő helységet jelöl (1Sám 13,2; Józs 18,12–13: ~ pusztája) Bételtől K-re. M. Noth – erre magyarázatot keresve – elkülöníti a régi kánaáni várost, Luzt és a bételi szentélyt, s föltételezi, hogy később a város fölvette a szentély nevét, a szentély pedig – elmarasztalólag – ~ lett.

Bet-Cur, Bet-Sur (héb. 'sziklás hely'): kánaáni város, amely Júda fiainak jutott az Ígéret földjének felosztásakor (Józs 15,58). Kaleb utódai lakták (1Krón 2,45), Rechabeám kiépítette (2Krón 11,7). A fogság után a vidék központja (Neh 3,16). A Makkabeusok harcaiban ismételen szerepel, Idumea ostroma után Júdás megerősítette (1Mak 4,29–35; 2Mak 11,5–12; 1Mak 4,61; 6,7.26); V. Antiokhosz Eupator elfoglalta (6,31.49); Bakchidesz idején megerősítették (9,52); végül Kr. e. 140: Simon birtokába került (11,65; 14,7.33.) Ma Hirbet et-Tubeka. 1931: az ásatások leletei szerint Kr. e. a 18. sz.-ban jelentős település lehetett, de Kr. e. a 15. és a Kr. e. a 10. sz.-ban elpusztulhatott; a legsűrűbben a hellén korszakban lakhatták, Kr. e. a 2. sz.-ig.

betegség: I. Az ÓSz-ben. 1. Izr. környezetében a különféle vallások felfogása, ill. világképe szerint a ~ istenségtől függő v. démoni erők előidézte sorsnak számított, amelyet elsősorban kultikus v. mágikus ceremóniákkal próbáltak elhárítani. Csak kb. a Kr. e. 5. sz.-tól a gör. természetfilozófia hatására tekintették természeti és így empirikusan vizsgálható jelenségnek. Így a Biblia néhány (kései) kivételt nem tekintve (vö. pl. Tób 2,9 kk.; Jud 8,3) nem természetes okokra vezeti vissza a ~et; általános nézet szerint inkább Isten büntetése (Kiv 9,14 kk.; Szám 12,9–14; 21,6; 2Sám 24; 1Kir 13,4–6), ezért vallási szempontból szemlélik. Maga Jahve (2Sám 6,7; 12,15; Zsolt 69,27) v. angyala (2Sám 34,16 kk.) veri meg az embert ~gel; de lehet a ~ a Sátán (Jób 2,7) v. egy démon (1Sám 16,14 kk.) műve is; máskor az alvilág erőinek tulajdonítják (Oz 13,14; vö. Jób 18,13; Zsolt 91,6), amelyek Jahve hatalma alatt állnak v. neki szolgálnak. – Abból következően, hogy büntetést láttak benne, a ~et a → bűn következményének tekintették, de nem csupán általában és sorsszerűen; a → megfizetés gondolatából következően egyértelmű oksági viszonyt láttak a kettő között (Lev 26,14–16; MTörv 28,21 kk.; 2Krón 21,14 kk.; Tób 3,3–5; Zsolt 32,10; 38,2–9.18 kk.; 41,5; Sir 38,15; vö. Kiv 15,26), így a beteget a környezete bűnösnek tartotta (Jób 9,29; 17,7–8; vö. Iz 53,4). – Miután fölfedezték az ellentmondást e felfogás és a tapasztalati valóság között (hogy ti. a bűnösnek jól megy a sora; vö. pl. Jób 21; Zsolt 73,3–5), kialakult a ~ egy elmélyültebb szemlélete. Az igaz próbatételének tekintették (Jób 2,5 kk.), úgy fogták fel, mint eszközt, amely a nevelődést, a tisztulást segíti elő (Tób 11,15; Jób 5,16 kk.; Péld 3,11 kk.) v. figyelmeztetést a megmeneküléshez elengedhetetlen megtérésre (Jób 33,19–30; 36,15; vö. Ám 4,10). Mindemellett a ~ sokszor érthetetlen az ember számára. Ránehezedik Isten → haragjának jeleként (vö. Zsolt 88,102). Isten nem ad rá magyarázatot, ha kérdezi is az ember,

néma marad; ezzel a problémával elsősorban Jób próbál megbirkózni. – A próf.-knál a ~ a Jahvétól eltévedettek hűtlenségére és bűnösségére utal (Iz 1,4–6; Ez 34,4; Oz 11,7), és a Jahvétól fenyegetett nép szomorú helyzetét állítja szemünk elé (Jer 8,17 kk.; Siral 1,13 kk. stb.; Oz 5,12 kk.); ezáltal fény derül voltaképpeni vallási tartalmára, arra, hogy a ~ a baj, a boldogtalanság állapota. Iz 53,3–6: → Isten szolgálja vezeklésül, a nép bűneiért viseli a nép ~eit, de egyszersmind a nép bűneit is magára vállalja, és kieszközli Istentől sokaknak a gyógyulást és a szabadulást (53,10 kk.). – 2. A beteget mint Istentől megvert bűnöst elkerülték, még a barátai is magára hagyták (Jób 19,13–16.19; Zsolt 38,12; 41,10; 88,9.19; Iz 53,3); a ~ utálatot kelt (Jób 19,17), szóbeszéd és gúny tárgya (17,2.6; 19,18; 30,1.9; Zsolt 41,8–10; 69,12 kk.). A közösségből való kizárást kultikus tisztátalanság miatt (→ tiszta) az ÓSz csak a → leprának nevezett ~ek esetében írta hivatalosan elő. Ugyanakkor a beteg iránti részvétellel is találkozunk: Arám királya gondoskodik a leprás Naamán gyógyulásáról (2Kir 5,4 kk.); a beteget látogatják (8,9; 9,16; Jób 2,11; Sir 7,35); de ez nem jelent neki mindig vigaszt (Jób; Zsolt 41,7); aki meggyógyul, azt üdvözlik és megajándékozzák (2Kir 20,12; Jób 42,11). – Mint a ~, úgy a gyógyulás (→ gyógyítás) is Jahvétól való (Kiv 15,26; 2Kir 20,5; Jób 5,18; Zsolt 6,3; 41,4; Sir 38,2; Oz 6,1.11). A beteg úgy keresi a gyógyulást, hogy megvallja bűneit és vezekel (2Sám 12,13; Jób; Zsolt 32,1–5; Sir 38,10) imádság (2Kir 20,2 kk.; Zsolt 38; 41; 69; 88; 102; Sir 38,9), áldozat (2Sám 24,18–25; Sir 38,11), közbenjáró (Szám 21,7) és böjt (2Sám 12,16 kk.) útján. A próf.-kat megkérlik, jövendöljék meg, mi lesz a ~ kimenetele (1Kir 14,1 kk.; 2Kir 8,7 kk.). Idegen istenhez fordulni segítségért halálba vezet (1Kir 1); ugyanígy nem segítenek a mágikus praktikák sem (vö. Jer 8,17). – A beteg → orvoshoz fordul (2Kir 8,29; 9,15; Tób 2,10; Jer 8,22; vö. Iz 3,7); de nem szabad csupán tőle várni a gyógyulást (2Kron 16,12); a gyógyulást inkább Isten adja (vö. Sir 38,1–15). A természetes orvosszerek (Iz 1,6: olaj; Jer 8,22; 46,11; 51,8: balzsam; 2Kir 20,7: füge; Tób 2,10: kenőcs; 6,9; 11,7–14: hal epéje szemre) gyógyító erejét, valamint felhasználásának tudását (Bölcs 7,20; Sir 38,4–8) Istentől eredeztetik, ezért a beteg hálával kell, hogy fogadja. Péld 3,7 kk.; Sir 31,19–22; 37,27–31 stb. ésszerű, józan életvitelt ajánl a ~ megelőzésére. – II. Az ÚSz-ben a ~et és okait illetően az ósz-i felfogás él tovább (Lk 13,11.16; Jn 9,2; ApCsel 12,23; 1Kor 11,30–32; 2Kor 12,7; Jel 16,2; vö. Róm 8,20). Mk 2,5.10 kk. és Jn 5,14 szoros kapcsolatba hozza a ~et és a bűnt, a gyógyulást és a bűnbocsánatot. De Jézus figyelmeztet, hogy valakinek a baja láttán nem szabad elhamarkodottan az illető bűnösségére következtetni (Lk 13,2–5), és rámutat a ~nek egy új oldalára: Isten tetteinek kell rajta megnyilvánulnia (Jn 9,3); Isten dicsőségére válik (11,4). Így dicsekedhet Pál (testi) gyengeségeivel (2Kor 12,9 kk.). Fil 2,26 kk.; 2Tim 4,20: Pál munkatársai ~ét említi. – A beteg Istentől reméli gyógyulását, imái meghallgatásaként (2Kor 12,8) v. olajjal megkenés és közbenjárás révén (Jak 5,14–16; vö. Mk 6,13). Ugyanakkor ismeri az ÚSz a természetes orvosszerek használatát is (Lk 10,34: olaj és bor; 1Tim 5,23: bor; Jn 5,3 kk.: fürdők; Jel 3,18: szemkenőcs); ugyanígy az orvosi segítséget is (Mk 2,17; vö. 5,25 kk.). A betegek látogatása, amely Jézus korában a zsidók között is jámbor tettnek számított, egyike az irgalmasság cselekedeteinek (Mt 25,34–45) és az ősegyh.-ban szokásban is volt (vö. pl. ApCsel 28,8); Lk 10,33–35: a segítőkész betegápolás példája. Mindezekén túl az ÚSz-ben a ~ jelül is szolgál. Jézusnak, valamint tanítványainak (Mt 10,1.7 kk.; Mk 16,18; Lk 9,2; 10,9; vö. ApCsel), ill. a Lélek adományával megáldottaknak (1Kor 12,9.28.30) számos csodás gyógyítása (→ csoda) a messiási idő elérkezését jelzi (Mt 11,4 kk.; vö. Lk 4,18 kk.), amelyben Isten üdvösséget készít a megváltásra szoruló embernek (vö. Róm 8,19–23; Jel 21,4 kk.).

Bétel (héb. 'Isten háza'): helység a Jeruzsálemet és Szichemet összekötő út és a Jerikótól a Földközi-tengerig vezető út, tehát az É–D-i és a K–Ny-i út kereszteződésénél, 880 m magasságban, Jeruzsálemtől 19 km-re É-ra. Vízben gazdag, s ez a körülmény a létrejöttében is szerepet játszhatott. A Biblia szerint a várost eredetileg → Luznak hívták (Ter 28,19). Vsz.,

hogy a település közelében az El kánaáni isten tiszteletére létesített kultikus helyet kezdettől Bet-Elnek hívták, s ezt a nevet vehette át később maga a város is. Hogy Bet-El és Luz még jó ideig azután is két külön helynek számított, hogy Izr. fiai elfoglalták, világosan kitűnik Józs 16,1 kk.; 18,13-ból. A Ter-ből tudjuk, hogy a kultikus helyet már az ősatyák is ismerték (12,8; 13,3 kk.; 28,10–22; 31,13; 35,7.9–15). A kánaáni város árulással Efraim fiainak kezére került (Bír 1,22–26), s így hol Efraim, hol Benjamin birtokolta (Józs 16,2; 18,13.22; vö. 1Kron 7,28). A bírák idején egy ideig itt őrizték a szövetség ládáját, így nemzeti szentély volt (Bír 20,27; 21,2 kk.). Azok közé a helyek közé tartozott, ahol Sámuel igazságot szolgáltatott a népnek (1Sám 7,16), ami arra enged következtetni, hogy Izr. fiai átvették a kánaáni szentélyt és bevezették a Jahve-kultuszt. ~ a központi hatalom kezdeti időszakában is kedvelt zarándokhely (10,3). Az ország kettészakadása után az É-i rész kultikus helyeként mintegy a jeruzsálemi templom párjának a szerepét töltötte be, és nemzeti szentélynek minősült (1Kir 12,26–33; Ám 7,10–13), amely mellett a dáni szentély mindig csak mellékszerepet töltött be. Abija uralma alatt a júdeaiak egy időre elhódították I. Jerobeámtól (2Kron 13,19), Bása előretörésével újra Izr. birtokába került (1Kir 15,16–22). A próf.-k elítélték a ~oltárt, ill. szentélyt (13,1–10; Ám 3,14; 4,4; 5,5; 7,10–17; Oz 13,1 kk.), és a nevét ('Isten háza') Bet-Avenre változtatták (4,15; 10,5), bár másfelől az Illésről szóló elbeszélésekből nem tűnik ki, hogy Istennek ez az embere ellene fordult volna (2Kir 2,2 kk. 23 kk.). Miután az É-i részt elfoglalták az asszírok és idegenek telepedtek meg a környéken, Jahvének egy papja lakó-, ill. működési helyéül választotta (17,28). Jozija alatt ismét a júdeaiak kezére került, s az egyértelműen jahvista király leromboltatta a szentélyt (23,4.15). A fogság után Benjamin törzsének maradéka vette birtokba (Ezd 2,28; Neh 7,32; 11,31). Kr. e. 160: a júdeai kerület szemmel tartására Bakchidesz – néhány más helységgel együtt – megerősítette (1Mak 9,50). Kr. u. 69: Vespasianus elfoglalta (anélkül, hogy lerombolta volna), és csapatokat hagyott itt hátra, hogy biztosítsák előnyomulását Jeruzsálem felé. A bizánci időben virágkorát élte, utána hanyatlásnak indult. A mai arab Betint a 19. sz.-ban alapították. – ~ben az 1928: elkezdett ásásokat 1934.; majd 1954–57: folytatták. A leletek szerint Kr. e. 2200 k. már lakott hely lehetett. A várost Kr. e. 2000 k. alapíthatták. A nagy faragott kövekből kitűnően megépített új városfal (Kr. e. 1600 k.) egy virágzó kései bronzkori településre enged következtetni. Egész Palesztinában itt kerültek felszínre a legjobban megépített lakóházak. A feltűnően sok bronz a hikszoszok uralmára vall, a szkarabeuszok viszont az egyiptomi uralom emlékét őrzik. A késő bronzkori várost a Kr. e. 13. sz.-ban tűzvész pusztíthatta el. Az új település szegényesnek látszik, teljesen eltér a bronzkori várostól. A királyság idején a város újra felvirágzott; ebből a korszakból pusztulás nyomait nem lehet kimutatni. A babilóniaiak is vsz. csak Kr. e. 550 k. perzselték fel. A perzsa uralom alatt újra fejlődni kezdett, a hellenista korszakban pedig újabb virágkorát élte a város. A makkabeusok és a róm.-ak korából igen sok pénzérmét ástak ki (az egyikén Pilátus képe és felirata látható). I. Jerobeám templomát még nem sikerült megtalálni; J. L. Kelso úgy véli, hogy Betin alatt rejlik. – Az 1Sám 30,27: szereplő Betul (vö. Józs 19,4), ill. Betuel (1Kron 4,30) v. Keszil (Józs 15,30) nem azonos ~lel, hanem a Negeben keresendő; ma Hirbet er-Rász.

beteljesedés, valóra válás, megvalósulás, teljesség elérkezése: I. Az ÓSz-ben. Amikor nem tér betöltődéséről van szó, akkor a ~ egy időtartam végét, leteltét (pl. Ter 29,21) v. egy határidő elérést (25,24; Jer 25,34) jelenti. Néhány helyen ember ígéretei válnak valóra (Ter 44,23 kk.), elsősorban azonban Jahvének az üdvösségre, ill. a büntetésre vonatkozó ígéretei mennek teljességbe (vö. a gyakoribb 'megvalósít, végbevisz' értelmű igével; 1Kir 8,24 kk. = 2Kron 6,4.15; 1Kir 2,27; 2Kron 36,21 kk.). A héb.-re jellemző egészben gondolkodásra a héb.-ben kauzatív utal (Iz 55,11; Hab 2,3): az ígéret, a jövendölés és ennek ~e valójában egyetlen történés, csak fokozati eltérés van köztük (B. S. Childs). – Az → ígéret és ~e a fő jellemzője az ÓSz-ben a tört. egész menetének, főleg a → deuteronomikus tört.-írásban. Józs 21,43; 23,14 ezt a következtetést vonja le: minden beteljesedett. Az 1–2Kir-ben a tört. általt

válik drámaivá, hogy az újabbnál újabb ígéretek váltakoznak a ~sel (G. von Rad); vö. 1Kir 2,4; 6,12; 8,20; 11,29 kk.; 12,15; 16,1–12; 2Kir 10,10 stb. A próf.-knál új ígéretek (új kivonulás, új szövetség stb.) jelennek meg. – II. Az ÚSz-ben Krisztus és a vele elért üdvösség úgy jelenik meg, mint ~: „Isten valamennyi ígérete Igenné vált benne” (1Kor 1,20). – 1. Mk 1,15a így foglalja össze Jézus tanítását: „Beteljesedett az (Istentől előre meghatározott; vö. ApCsel 1,7) idő” (vö. Mk 15,43) v. elért (vö. Lev 8,33: LXX; Lk 1,57) az idő, az üdvösség ideje. Ugyanígy fogalmaz Pál ap. is (Gal 4,4 és Ef 1,10: elért, ill. elérkezik az idők teljessége). A ~ az → időt minőségileg, az eszkatologikus teljesség idejeként határozza meg. – 2. Mt 5,17 (vö. 3,15) szerint Jézus tudatában volt, hogy a törv. és a próf.-k teljessé tétele a küldetése, vagyis hogy amit tanítottak, azt önátadásával tökéletesen megvalósítsa, v. hogy azzal a szemrehányással ellentétben, amelyet tettek neki (ti. hogy feloldja a törv.-t), teljessé tegye, tehát hogy hatalom birtokában magyarázza és így – a szó kettős értelmében – tökéletesen teljesítse, de ugyanakkor meg is szüntesse. Ennek jegyében Pál a szeretetet a törv. tökéletes teljesítésének, ~ének nevezi (Róm 13,10 kk.; Gal 5,14; 6,2) és Krisztust a törv. végső céljának mondja (Róm 10,4). – 3. Az ősi ap.-i igehirdetésben, mint magának Jézusnak a tanításában is (Mt 11,4 kk.) Krisztus élete és működése ~ként áll előttünk, úgy mint teljes, tökéletes megvalósulása az ÓSz jövendöléseinek (1Kor 15,3 kk.: „az Írás szerint”; ApCsel: Péter és Pál ap.-ok tanítása). A kereszttel botrányával az előre megjövendölt szenvedéstört. fényénél lehetett megbirkózni (pl. Mk 14,48 kk.; ApCsel 13,27; Lk 18,31; Jn 19,28; Mk 15,24; ApCsel 5,31). Különösen Máté evangélista utalt következetesen arra, hogy ami az ÓSz-ben írva áll, az beteljesedett (10-szer, ill. 12-szer); az erre vonatkozó különféle utalások az adott kortól és helyzettől függően a hermeneutikát szolgálják és az alapvető hitbeli meggyőződés megnyilatkozásainak kell őket tekintenünk. Mint az ÓSz-ben, az ÚSz-ben is szerepel olyan ígélet, amely még ~re vár (Lk 22,16).

Betesza: kettős tó a Juh-kapu közelében Jeruzsálemben. 5 oszlopcsarnokot építettek fölé, s ezekben mindig sok beteg feküdt (Jn 5,2–3a) várva, hogy a víz megmozduljon. „Az Úr angyala ugyanis leszállt időnként a tóra, és fölkavarta a vizet. Aki felkavarása után elsőként lépett be a vízbe, az meggyógyult” (5,3b–4). A sok kéziratból hiányzó 5,3b–4 hitelessége kérdéses; inkább úgy kell tekinteni, mint népies magyarázatot, amely szerint az időszakonként fel-feltörő víz gyógyító erejének közvetlenül a feltörése után kellett a legerősebbnek lennie. A tavat az Anna-templom közelében részben feltárták: 4 oszlopcsarnok körülvette, az 5. kettéosztotta a tavat, mégpedig két nem egyenlő nagyságú részre, ill. medencére. 1956 után a fehér atyák folytatták az ásásokat. 1961-től a két nagy medencétől K-re sziklába vájt kádakat tártak fel, melyeket kis csatornák hálózatán át tápláltak vízzel, s amelyek régebbiek, mint a Hadrianus korából (Kr. u. 135 k.) való pogány szentély. Vsz. ide igyekeztek a betegek bejutni, nem pedig a nagy medencékbe. Föltehető, hogy Jézus idejében már nemcsak gyógyvizet láttak benne, hanem szt. helynek is tekintették.

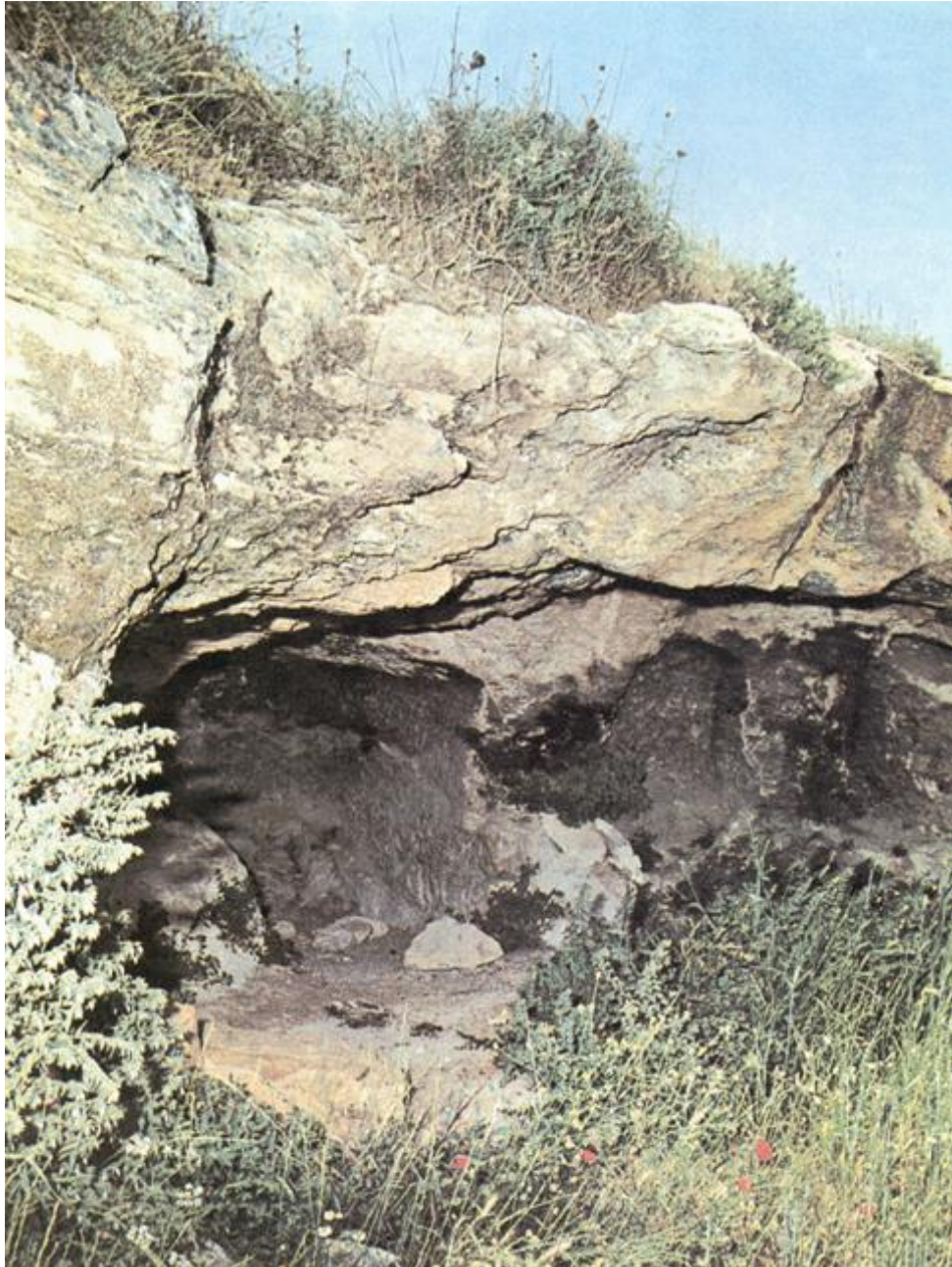
Betfagé (arám ’fügeháza v. fügét termő hely’): kis helység, tanya Jeruzsálem közelében, az Olajfák-hegyének K-i lejtőjén (Mk 11,1; Mt 21,1; Lk 19,29). Az ev.-ok Jézus jeruzsálemi bevonulásának leírásakor említik, Betániával egyetemben. Az 1949–53: folyt feltárások alapján azonos a mai Rász-es-Sijahhal.

Bet-Horon (héb. az Ugaritban is tisztelt szemita ’Horon isten hajléka’): **1.** Felső ~ határváros Efraim és Benjamin között (Józs 16,5). Egy fölfelé emelkedő hegyháton, a síkságról a hegyvidék felé vezető út mentén feküdt, stratégiaileg fontos szerepet töltött be (10,10 kk.; 1Mak 3,16–24: ~ lejtője). Ma Bet-hur el-foka. – **2.** Alsó ~ település a lejtő alján (Józs 16,3; 18,13); Salamon megerősítette (1Kir 9,17; 2Kron 8,5). Ma Bet-hur et-tahta.

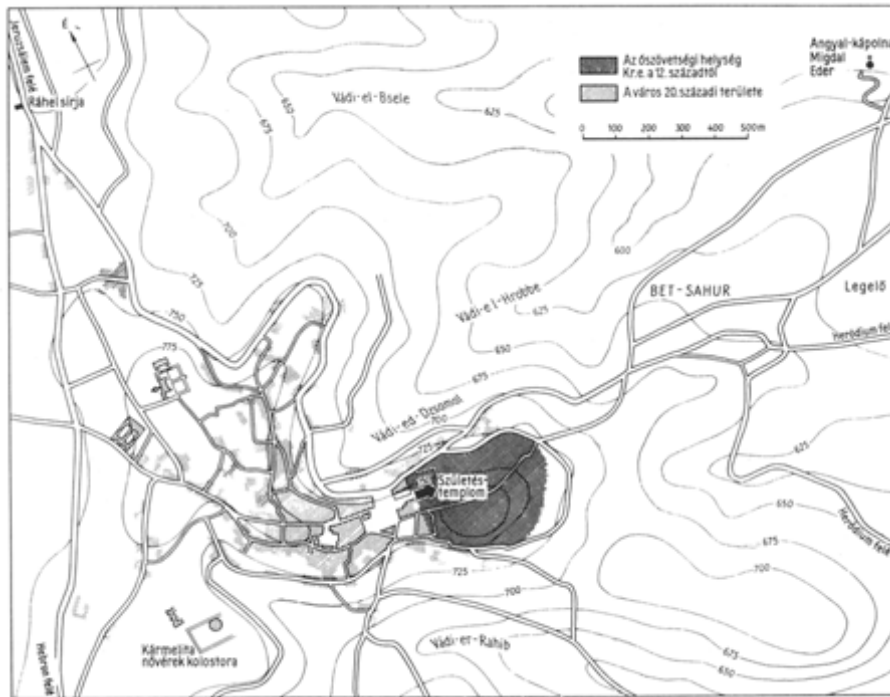
Betilua: → Betulia.

Betlehem, Efrata (héb. ’kenyérház’ v. ’Lachama [istennő] háza’): **1.** kánaáni város Júdában,

Jeruzsálemtől 7 km-re D-re. Mint Kirjat-Jearimot és Bet-Gédert, ~et is Efrat törzse lakta (1Krón 2,51; 4,4; vö. Rut 1,2), ezért Efrata néven is szerepel (Mik 5,1; Rut 4,11; 1Krón 2,24). Ennek következményeként a Ter 35,19; 48,7 egy magyarzója Ráchel sírját – helytelenül – úgy határozta meg, mint ami ~ közelében keresendő. A földosztáskor Júdának jutott (Józs 15,59). A levitáknak (Bír 17,7–13) és feleségeiknek (19,1 kk.) ~ volt a lakóhelyük. Innen származott Boász (Rut 2,1), Izáj (4,22; 1Sám 16,1), Ceruja három fia (2Sám 2,32), Dávid (1Sám 17,12), s Mik 5,1–4: Izr. eljövendő urának és királyának is itt kellett megszületnie (vö. Mt 2,1.5 kk.; Lk 2,4–17; Jn 7,42). Olyan helynek számított, ahol Jahve hívei bemutathatták áldozatukat és áldozati lakomát tarthattak (1Sám 16,1–5; 20,6.29). Dávid uralma alatt egy ideig a filiszteusok kezén volt (2Sám 23,14; 1Krón 11,16); Rechabeám idején megerősítették (2Krón 11,6). A fogság után júdeaiak telepedtek le benne (Ezd 2,21; Neh 7,26). Az evangélisták szerint itt született Jézus. A Lk 2,7: szereplő és jászolnak is, istállónak, ill. szabad ég alatti etetőhelynek is értelmezhető „phatné” fölé, amely Jusztinosznál (Kr. u. 160) már barlangként szerepel, Konstantin császár bazilikát építtetett. 1962–64: a ferencesek régészeti vizsgálatai igazolták, hogy a bazilika alatti barlangokat a Kr. e. 7. sz.-tól emberek használták. Ma Bét-lahm, a júdeai puszta szélén fekszik, a régi helységtől K-re. – **2.** az a város, amely a Zebulun törzsének jutott a földosztáskor (Józs 19,15). Ma Bét lebem haggelilit, Názáret és Haifa között. – Lásd a XXII. színes képet.

XXII. Barlang Betlehemben

19. Betlehem

betlehemi gyermekgyilkosság: Amikor Heródes rájött, hogy a → napkeleti bölcsek nem tértek vissza hozzá, Betlehemben és környékén megöletett minden 2 év alatti fiúgyermeket (Mt 2,16–18). A 2 éves kor meghatározásában nyilvánvalóan a → bölcsek csillagának feltűnési ideje vezette a királyt (2,7). Mivel sem a lakosság számát, sem a fiúgyermek arányát nem ismerjük, az áldozatok számára nézve csak óvatos becslésekbe bocsátkozhatunk, s számukat 20–30-ra tehetjük. A hagyomány Betlehemben a születési barlang közelében tudott az Aprószentek sírjairól, s e barlangot 1962-ben újra megtalálták. Máté a ~ban a Jer 31,15 beteljesedését látta meg.

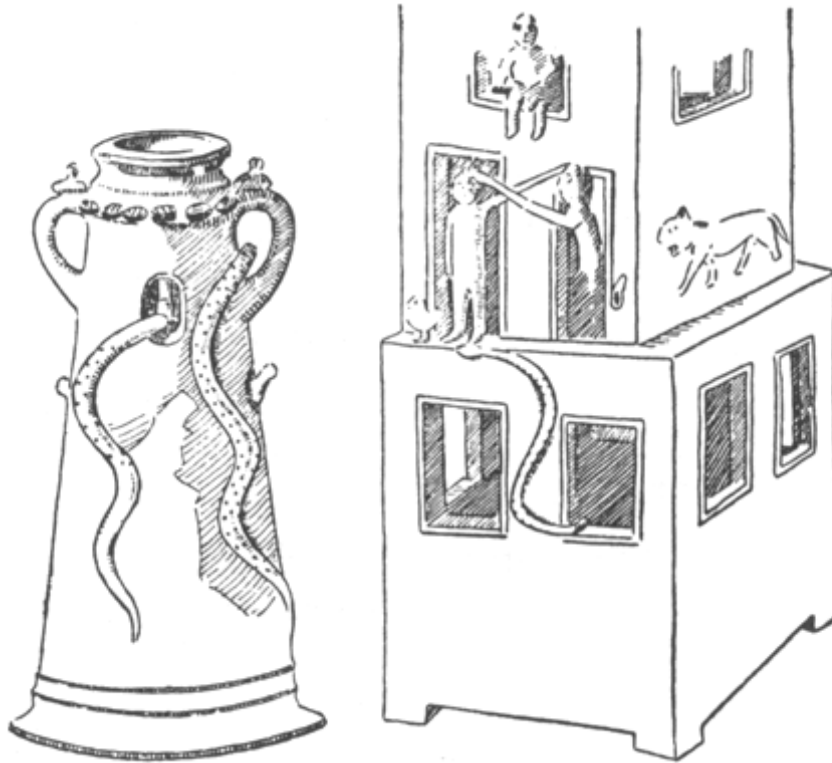
Bet-Peor (héb. 'Peor [Baal istennek] hajléka'): moábita helység a Jordánhoz közel. A MTörv szerint Izr. fiai – mielőtt a Jordánon átkeltek volna – ~ral szemközt a völgyben táboroztak (3,29; 4,46), és Mózeset is itt temették el (34,6). Amikor az Ígélet földjét felosztották, Ruben örökrésze lett (Józs 13,20). Azonosításában eltérnek a vélemények.

Betsábé: → Batseba.

Bet-San: → Bet-Seán.

Bet-Seán, Bet-San: kánaáni város az Egyiptomból Damaszkuszba vezető út mentén, amelyet stratégiai fontossága miatt III. Tuthmószisz is említ az egyiptomi szövegekben és az → amarnai levelekben. A Bír 1,27 ellenére Manassze örökrészeének számított (Józs 17,11.16; 1Krán 7,29). Saul idejében még a filiszteusoké (1Sám 31,10; 2Sám 21,12: a filiszteusok ~ falára tüzték ki Saul holttestét). Salamon uralma alatt a 12 kerület egyikéhez tartozott (1Kir 4,12), később (nem tudni, mikor) elveszett Izr. számára. Sisák fáraó a meghódított, ill, kifosztott városok között említi. Kr. e. 218: III. Antiokhosz meghódította, és csak Kr. e. 107: került vissza a zsidók birtokába. Kr. e. 63: Pompeius idején az akkor hellenista város, Szkütopolisz felszabadult, és a → Tízvároshoz csatolták; a kumráni réztekercsben szereplő bjtsm vsz. azonos vele. Ma Tell-el-hösn, közvetlenül az új izr.-i településtől É-ra. 1921–27: az ásátások bronzkori településre mutatnak. Már az első bronzkorból kimutathatók Egyiptom hatásának nyomai. A hikszoszok idején városállam lehetett. Kr. e. 1468: a megiddói csata után III. Tuthmószisz hódította meg, s 3 évszázadon át itt székelte az egyiptomi helyőrség; volt

vára (= migdol, bizonyosan III. Amenophisz építtette) és 2 temploma. Ebből az időből fennmaradt 4 sztélé; közülük 2 I. Szeti, egy pedig II. Ramszesz korából, aki a várost megerősítette, és a régiek fölé 2 új templomot épített Astarte v. Anath és Mekál v. Resef tiszteletére. Előkerült még III. Ramszesznek egy ülőszobra, s több vallástört.-i szempontból fontos tárgy. A hellén korszakból egy Dionüosz- v. Bacchus-templom alapjait, az izr.-iek ásatásai során egy róm. színházat és egy 5–7. sz.-i zsinagógát tártak fel. Ez utóbbinak szép mozaikpadlóján kívül 1964: még egy másik mozaikot is megtaláltak.

20. Fogadalmi ajándékok Bet-Seánból. A kis szentélymakettokon tekergő kígyók a város kígyókultuszára utalnak

Bet-Semes (héb. 'naphajlék'): bibliai városok neve. – **1.** Kánaáni város a Sefelán, Jeruzsálemtől 23 km-re Ny-ra. Annak a résznek a határa, amely a földosztáskor Júda törzsének jutott, „lefelé fordult Bet-Semes, majd Timna irányában” (Józs 15,10); némelyek azonosítják vele Ir-Semest ('napváros'), amely a földosztáskor Dán fiainak jutott örökségül (19,41). Levita város lett (21,16; 1Krón 6,44). Miután 7 hónapig a filiszteusok kezén volt az Úr ládája, először ~be került (1Sám 6,13 kk.), s mindaddig ott volt, míg Kirjat-Jearimba nem vitték (6,20–7,2). Salamon idejében itt székelt az egyik kormányzó (1Kir 4,9). Az ásatások alapján föltehető, hogy nem vette körül fal. Így Rechabeám ~ védelmére Coreát erősítette meg (2Krón 11,10). Itt ütközött meg Izr. és Júda királya, Joas és Amacja (2Kir 14,11–14; 2Krón 25,21–23). Acháb uralma alatt egy időre a filiszteusoké lett (28,18). Ma Tell-er-Rumele, a bizánci korból való En-Semes közelében. 1911–12: és 1928–33: az ásatások során a korai bronzkor végétől kezdődően 6 réteget tártak fel. Kr. e. 2200–1700: a különféle kőtárgyakon kívül csak kerámia került elő. Kr. e. 1700–1500: a hikszoszok birtoka lehetett, akik véget vetettek I. Amenophisz és I. Tuthmószisz hatalmának. Virágkorát Kr. e. 1500–1200: élte. Kr. e. 1200 k. hamu temette be. Kr. e. 1200–1100: szegényes település lehetett. Kr. e. 1000–586: lakói vsz. földműveléssel foglalkoztak. A későbbi időben hellenista hatás alá kerülhetett. Legjelentősebb lelete egy jobbról balra haladó ugariti írással teleírt agyagtábla a késői bronzkor közepe tájáról (→ osztrakon). – **2.** Város a Jordán mellett, → Bet-Seán közelében; a földosztáskor Isszachár öröksége lett (Józs 19,22). – **3.** Ismeretlen fekvésű város; a

földosztáskor Naftali törzsének jutott (19,38), de a kánaáni őslakosokat nem űzték el (Bír 1,33); némely forrásban (Har-Heresz 'napváros'; Bír 1,35). – 4. → On.

Betsaida (arám, 'halászhely'): helység a Genezáreti-tónál (Mk 6,45). Ide való volt Fülöp, András és Simon ap. (Jn 1,44; 12,21), s itt gyógyított meg Jézus egy vakot (Mk 8,22–26). A szomszédos Korozainnal és Kafarnaummal együtt korholta Jézus, amiért lakói nem hittek és nem tartottak bűnbánatot (Mt 11,21). Mk 6,45 az első kenyérszaporítással kapcsolatban említi (vö. Lk 9,10). Fülöp fejedelem város rangjára emelte és Augustus császár lánya után Juliásznak nevezte el. Feltételezik, hogy Juliász a tó É-i sarkától K-re fekvő et-Tell-lel azonos; a hajdani halászfalu maradványait áradása idején a Jordán vsz. a tóba sodorta.

Betuel: Mezopotámiában élő arám férfi. Nachor és Milka fia, Ábrahám unokaöcsse, Lábán és Rebekka apja (Ter 24,15.29).

Betulia, Betilua: Judit városa, a Jud 6–15: leírt események (Holofernesz ostroma) színhelye. Sem tört.-i, sem földrajzi szempontból nem lehet világos képet alkotni róla. F. M. Abel a nevet magát Betullal v. Betuellal (Józs 19,4; 1Krón 4,30) azonosítja, amely Simeon törzsének jutott örökrészül (Judit is Simeon törzséből való volt). Egy más nézet szerint azonban a héb. Bétél v. betulah ('szűz') szóval függ össze, és Jeruzsálemet jelképezi. ~ Szamaria É-i részén feküdt, Dotain közelében, a jiszreeli síksággal szemben. Így Seh-es-Sibellel azonosítják, amely Dzszenintől 8 km-re esett, s amelynek helyén az ásatások jelentős maradványokat hoztak a felszínre.

betű és lélek: A páli antitézist (Róm 2,29; 7,6; 2Kor 3,6–8) az exegéták jelentős része úgy értelmezi, hogy Pál a mózesi törv. szó szerinti értelmével annak egy mélyebb, szellemibb értelmét állította szembe. Ez a magyarázat figyelmen kívül hagyja Pál gondolatmenetét: az ÓSz-ben, amely a betű szövetsége és nem a léleké (vö. 2Kor 3,6), a törv. betű, mégpedig mélyebb értelemben is, mert írott szabályokból áll, amelyek az embertől valójában idegenek maradtak (2Kor 3,3; vö. Jer 31,33), s nem váltják meg az embert a test szolgaságától, ellenkezőleg: vágyakat ébresztenek, szembeszegülésre ingerelnek, így a törv. halált von maga után (Róm 7,5–11; 8,3.6.13; Gal 6,8) – ezért ől a betű (2Kor 3,6). Más szóval: a betű, azaz a régi törv. (Róm 7,6) nem képes az éltető lelket megadni (Gal 3,3.5), pedig csak ez teheti az embert szabaddá (2Kor 3,17).

betűk: → ábécé.

Biblia: a → Szentírás gör. eredetű, általánossá vált neve. A szó eredete a biblosz ('teleírt lap, könyvtekercs') szóig megy vissza, melynek kicsinyítő változata a biblion, s ennek többes számú alakja a ~. Változatlanul került át a lat. nyelvbe, s klasszikus korszakában még többes számú, a kései lat.-ban már egyes számú főnév. Így vették át sorban a kereszténységet felvevő népek. Gör.-ben a szó névelős változata („a könyvek”) a Szentírás különleges tekintélyét fejezi ki.

bibliai görög: az a nyelv, amelyen az ÚSz és a korai gör. bibliafordítások, mindenekelőtt a LXX készült. A ~ nem volt valami különleges nyelv, mint korábban némelyek föltételezték, nem tért el az akkori profán nyelvhasználattól. A koinéhoz v. a hellenista gör.-höz, tehát a hellenizmus korának (Kr. e. 4. sz.–Kr. u. 500) gör. köz- és irodalmi nyelvéhez tartozik. A koiné elnevezés arra a közös nyelvre utal, amelyben a gör. nyelvjárások különbségei ebben az időben kiegyenlítődték. Alapjának ma legtöbbször a más nyelvjárások elemeivel (szókészletében leginkább jön elemekkel) bővült attikai nyelvjárást tekintik. Ez a nyelv Nagy Sándor hadjáratai révén egész K-en elterjedt, és művelődési egységet teremtett, amely egység sokkal tovább fennmaradt mint a hódítással létrehozott politikai egység. Később a → hellenizmus és a koiné Rómában és az egész Ny-on is elterjedt, a győztesek átvették a gör. műveltséget. A koiné a klasszikus gör.-nél jóval egyszerűbb volt, ugyanakkor idegen hatásra

és befogadóképeségéből, hajlékonyságából következően jelentős eltéréseket is mutatott. Alkalmas volt arra, hogy a hellenista kor „nemzetközi” nyelvén váljon; mint ilyen nagyban hozzájárult a kereszténység terjedéséhez. – A ~öt a koiné külön változatának tekinthetjük, ha az újabb kutatások eredményeit, amelyek szerint a ~ nem tért el jelentősen a hellenizmus korának köznyelvétől, el kell is fogadnunk. A humanizmus korában előtérbe került gör. tanulmányok mindenekelőtt azzal váltak hasznára a szentírástudománynak, hogy újra kiadták a → Szentírás gör. szövegeit. Ugyanakkor az ÚSz és a LXX nyelve nem tetszett a humanistáknak, akik a klasszikus nyelvet használták, annál kevésbé, mivel a koinét csak a Bibliából és a Biblia hatását mutató ókeresztény iratokból ismerték. A 17. sz.-ban a ~ körül nagy vita kerekedett. Az ún. puristák azt állították, hogy a ~ egybevág a klasszikus gör.-gel, ugyanakkor az ún. hebraisták az eltéréseket egyszerűen hebraizmusoknak minősítették. Az elsősorban protestáns körökben folyó harc a 18. sz.-ban ért véget a hebraisták győzelmével. A 19. sz. első felében fölvetődött a kérdés, hogy milyen szerepet töltött be a ~ a gör. nyelv fejlődésének történetében. Sokan még akkor is különleges szerepet tulajdonítottak a ~nek; a teológusok is azt vallották, hogy a ~ egyedülálló, szt. nyelv (így pl. H. Cremer Szótára 7. kiadásában, 1893). Ugyanakkor a filológusok a klasszikus gör.-gel szemben „zsidós”-nak tekintették, és egyszerűen csak szörnyszülöttet láttak benne. A fölíratok és főleg az egyiptomi → papiruszok fölfedezése és tanulmányozása vezetett el a 19. sz. második felében a koiné igazi szerepének fölismeréséhez. Ezekben a világi nyelvi emlékekben számos olyan szó előfordult, amelyet addig csak a Bibliából lehetett kimutatni; a „bibliai”-nak tekintett szavak száma tehát jelentősen csökkent. Ugyanakkor a filológusok álláspontja is elavult; nem volt szó többé „zsidós” gör. nyelvvaltozatról. Megállapították ui., hogy számos szemitizmusnak tartott fordulat már az egyiptomi papiruszokban is megtalálható. Így végül bebizonyosodott, hogy az ÚSz és a LXX nyelve nem egyéb mint a koiné egy változata. Az újabb kutatások némileg módosították azoknak a 19. sz.-i tudósoknak (G. A. Deissmann, A. Thumb, J. H. Moulton) az álláspontját, akik a szemita és a nem-gör. hatást – érthető módon – kisebbitették, a ~ helytelenségeit a koiné sajátosságáiként kezelték és a hellenista kv.-ek vulgarizmusaira vezették vissza. Ma a szakemberek jogosan hivatkoznak arra, hogy bár a gör. Bibliában előforduló szavak zöme csakugyan a koiné szókészletéhez tartozik, ugyanakkor a Biblia szemita sajátosságai közül csak kevésnek található meg a mása a papiruszokban. A ~öt nem lehet egyszerűen a vulgáris gör.-höz számítani, és az egyiptomi papiruszok gör.-ül író szerzőitől sem lehet az irodalmiságot megtagadni; az irodalmi nyelv hatása sokkal nagyobb lehetett, mint ahogy a papiruszok fölfedezése után hitték. – A ~ sajátosságai: föltehető, hogy a sokszor szó szerinti LXX közvetlen szemita hatású; ugyanakkor az ÚSz helyenként arám v. héb. forrásból táplálkozott. Az bizonyos, hogy Jézus szavait arámul örökölték meg, és ezért a szinoptikus ev.-ok szemita színezetűek. Az úsz-i szentírókra is hatott a LXX; a legtöbb úsz-i szerzőnek nem a gör., hanem az arám, sőt a héb. (vö. → Kumrán) volt az anyanyelve. A szakemberek föltételezik, hogy a beszélt gör. Jézus korára Palsztinában eléggé elterjedt. Így, ha nem is tudatosan, de közrejátszhatott a szerzők kétnyelvűsége is, és a kétnyelvűség hatása – az újabb nyelvészeti kutatások szerint – leginkább a mondattanban, a jelentéstanban és a hangtanban érvényesül, a szóhasználatban sokkal kevésbé. Az ÚSz-ben ezért megkülönböztetik a többé v. kevésbé tudatos hebraizmusokat, a LXX hatásának nyomait, valamint azt a kifejezőmódot és azokat a fordulatokat, amelyek általában az ÓSz hatását tükrözik (találó példákra nézve lásd Lk 1–2), végül azokat az arám sajátosságokat, amelyek a szerző anyanyelvének többnyire nem tudatos hatását mutatják arra a nyelvre, amelyen a szerző írt. Hogy az egyiptomi papiruszokon használt gör.-ben is előfordulnak ún. szemitizmusok, az némelyek szerint az egyiptomi (kopt) nyelv hatásának tulajdonítható; ez a nyelv a gör.-től eltért, a héb.-hez és az arabhoz viszont – épp a mondattanában – hasonlított. (A kérdés vizsgálata még nem tekinthető befejezettnek.) – Abból az egyedi jellegből, amely részint arra vezethető vissza, hogy már maga a koiné is mintegy átmenetet képviselt a

klasszikus gör.-ből a modern gör.-be, másrészt viszont a szerző kétnyelvűségének volt a folyománya, könnyen érthető, hogy a ~ben is nagyok az eltérések. Jelentősen eltér a LXX és az ÚSz nyelve; ez utóbbit közvetlenül a héb.-ből fordították, és több évsz.-dal előbb keletkezett mint az ÚSz. Ugyanakkor az úsz-i szentíróknak is megvannak a maguk sajátosságai, ami gör. kifejezéseiket illeti. Lukács pl., akinek csaknem biztos, hogy a gör. volt az anyanyelve, amint ev.-ának kezdősorai és az ApCsel bizonyos helyei tanúsítják, képes volt rá, hogy irodalmi, sőt mondhatni attikai gör. nyelven írjon, de nála is előfordulnak hebraizmusok. Ezek v. a LXX-ra v. a Lukács által használt szemita forrásokra vezethetők vissza, de az is lehet, hogy ev.-a bizonyos részeiben (pl. Jézus születése tört.-ében) Lukács tudatosan iktatta őket szövegébe, hogy helyi színezetet kölcsönözzenek annak. Még jobb a Zsid görögsége, bár itt is kimutatható a LXX hatása. Nagyjából egyforma Jak és az 1Pét nyelve. Mt nyelvhasználata kiegyensúlyozott, ugyanakkor erősebb szemita hatásra vall. Mk elevenebb, „népszerűbb”. Jóllehet János görögsége (a Jel kivételével) nem hibás, mégsem vall igazi gör. nyelvérzékre. Pál, aki diaszporában született s minden bizonnyal gyermekkorától tudott gör.-ül, lendületesen és árnyaltan fogalmazott, és sokkal jobban ismerte a gör. nyelv kifejező erejét, mint János; ennek ellenére helyenként érződik, hogy nem született gör.-nek.

bibliai helynevek: Jelentésük szerint a következő csoportokat alkotják: 1. A földrajzi helyzeten alapuló ~. Ide tartoznak az Ain v. Én (forrás), Beer (kút), Kármel (gyümölcsöskert), Kerem (szőlőhegy), Ábel (vízfolyás), Migdal (vár), Emek (völgy), Har v. Napha (hegy) elemet tartalmazó összetett ~. – 2. A termékekről elnevezett ~, pl. Betfagé (Fügeháza), Bettappuach (Almaháza), Betlehem (Kenyérháza). – 3. A lakosságra visszavezethető ~, pl. Szamaria (Szemer ősatyáról). Előfordul, hogy az ilyen ~ nem fedik a tört.-i valóságot, ill. hogy az Izr. előtti korból valók. Ilyenek pl. azon végződésű ~ (Szidon, Askelon). – 4. A ~ sokszor az ott tisztelt istenség nevével függnek össze. Ilyenek a Baal, Astarte, Él, Horon, Dágon, Rimmon, Semes elemet tartalmazó összetételek. – Vannak olyan ~, melyek értelmét már nem lehet kielemezni, mert ismeretlen nyelven adták a helynek, v. feledésbe merült jelentése. A szentírási elbeszélések néha az önmagukban érthető neveket is magyarázzák (pl. Ter 11,9; Babel; 19,22: Coár; Bír 2,5: Bokim; Józs 5,9: Gilgal; 7,26: Áchor). E magyarázatok népies → etiológiák. – Sok helynek két neve is van, melyek v. ugyanazt jelentik (pl. Bet-Peor és Baál-Peor), v. különböző korokból származnak (pl. Jebuz és Jeruzsálem, Kirjat-Arba és Hebron, Bela és Coár). A hellén korban az alapító, a jótevő, az oltalmazó istenség v. az uralkodó tiszteletére sok nevet kicseréltek. Ilyenek pl. Szamaria–Szebaszte, Szichem–Flavia Neapolis, Bet-Seán és Szkütopolisz, Rabba–Filadelfia, Jeruzsálem–Aelia Capitolina, Akkó–Ptolemais, Tadmor–Palmira, Emmausz–Nikopolisz, Turris Stratonis–Cezárea, Paneász–Fülöp Cezáreája–Neroniász. Nem ritkaság, hogy ~ gör.–róm. változata él tovább a mai arab névben (pl. Neapolis–Nablusz, Szebaszte–Szebasztije). Általában azonban a mai arab név a nép hagyományában jobban meggyökeresedett, ősi formákat őrzi (pl. Rabbat-Amman és Amman, Lidda és Ludd). → tell.

bibliai hermeneutika: → szentírás-magyarázat.

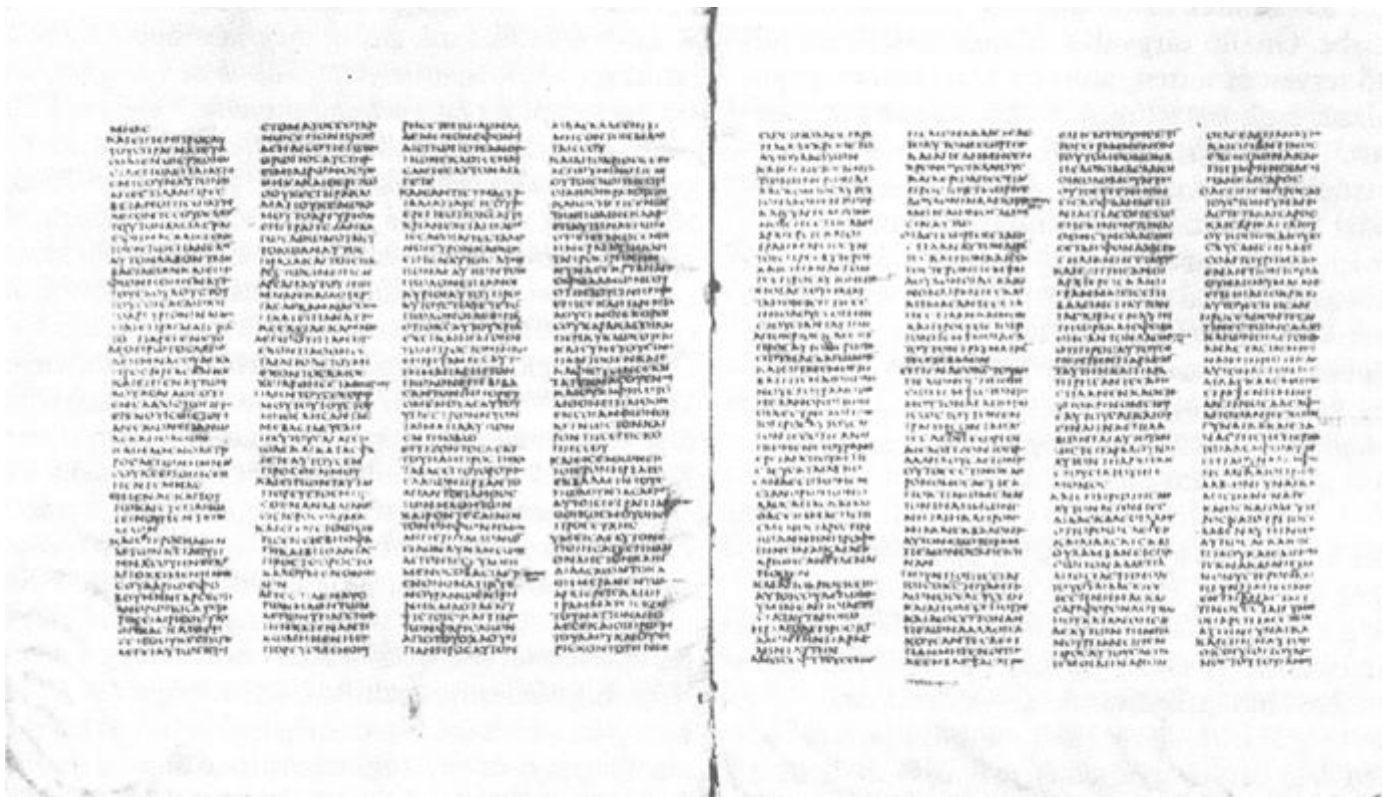
bibliai katekézis: a kateketikai oktatás egyik önálló formája. A rendszeres katekézistól eltérően nem a dogmatikai hitigazságokat veszi sorra, hanem az üdvösségtört.-et tárgyalja, ahogy a Bibliában leírt eseményekben Isten tudtul adja üdvözítő tetteit az embernek („bibliai történetek”). A ~ a felvilágosodás korában vált a katolikus katekézis részévé; először lebecsülték és beépítették a rendszeres katekézisbe. Önálló tárgyalást kíván, mert Isten üdvözítő terveit és tetteit, ahogy a tört.-ben megnyilvánulnak csak összefüggő ~ kereteiben lehet bemutatni. A ~ lehetővé teszi a személyes találkozást Istennel és Krisztussal, így nagyon hathatós formája a katekézisnek. A hitoktatásban kb. az 5. évtől lehetséges az üdvösség tört.-ét módszeresen áttekinteni (bibliai tört.-ek). Célszerű kiemelni a bibliai kinyilatkoztatás tört.-i jellegét (kortört., térképek, egyéb szemléltető képanyag). Hangsúlyozni kell a teol.-i tartalmat

(a kinyilatkoztatott igazságokat), ill. kifejtteni, hogy a katekumen eljuthasson a hittel való elfogadásig.

bibliai kéziratok: a héb. ÓSz, a gör. ÓSz (LXX) és ÚSz kézírásos másolatai, vagyis a Biblia kv.-einek a kv.-nyomtatás előtti időben készült kézírásos másolatai. A más nyelveken készült kézírásos másolatok bibliafordítások (→ Szentírás). – I. A Biblia héb. szövegeiről ránk maradt kéziratokból B. Kennicot variánsgyűjteménye 650, G. B. de Rossié 1300 kéziratot dolgoz föl. Ezek megjelenése óta az ismert kéziratok száma sokasodott, elsősorban a sok töredékes kézirat fölfedezése révén (→ geniza, → Kumrán). A hatalmas anyagot folyamatosan rendezik és földolgozzák, de még távol van a befejezéstől. P. Kahle nyomán a héb. kéziratok K-i (babilóniai) és Ny-i (palesztinai, különösen tibériási) csoportra oszthatók, a két fontos maszoréta iskolának (→ maszoréták) megfelelően, amelyek más-más rendszer szerint látták el magánhangzókkal a korábban csak mássalhangzókkal írt szöveget. A palesztinai csoport legjelentősebb kéziratai: a Mózes ben Áser tulajdonaként számon tartott Próféta kódexe (895, Kairó, zsinagóga; ez a legrégebb keletű kézirat) és Áron ben Mózes ben Áser Bibliája (930 tájáról; utoljára az egyik aleppói zsinagógában őrizték) – a legutóbbi időkgig ez számított a héb. ÓSz legrégebb teljes kézírásos másolatának, de az 1947–49-es palesztinai háborúban kb. az egynegyede elpusztult (így pl. Mózes 5. kv.-éből csak a MTörv utolsó 6 f.-e maradt meg; a későbbi próf.-kból hiányzik: Jer 29,9–31.35; 32,2–4.9–11.21–24; Ám 8,12; Mik 5,1; Szof 3,20; Zak 9,17); a kézirat ma Izr. állam tulajdona. Az aleppói-izraeli kódex szövegét a leningrádi kv.-tár egyik kódexe is tartalmazza (1008-ból való, s jelenleg ez a Biblia legrégebb teljes kézíratos szövege). – A babilóniai csoportból a legfontosabb kéziratok: a pétervári Próféta kódexe (917, babilóniai központozás, de tibériási maszóra), egy berlini kézirat és a kairói genizában fölfedezett töredékek, amelyek különféle európai és amerikai kv.-tárakba kerültek. – A legrégebb „klasszikus” kéziratok a 9. sz.-ból valók; sok pedig még későbből maradt fenn; így azok is, amelyek a Jakob ben Hajjim-féle textus receptus (Editio Bombergiana, Velence, 1524–25) alapjául szolgáltak. Mindemellett: a kairói genizából előkerült kéziratok jóval korábbiak, részben a 6. v. 5. sz.-ba nyúlnak vissza. A kéziratok közti eltérések nem számottevők (nagyobbrészt a vokalizmust és a maszorát értintik), így a kéziratok egybevetéséből nagy számuk ellenére nem lehet az ÓSz szövegkritikája szempontjából új eredményeket várni. Valamennyi kézirat maszoréta szöveget ölel fel, amelynek mássalhangzó-állománya már Kr. u. 100 k. (ha ugyan nem előbb) rögződött. Az egyetlen nem maszoréta, hanem annál korábbi kéziratnak a legutóbbi időkgig a Nash-papirusz (→ papiruszok) számított; ez a kis töredék a Kr. u. 1. v. 2. sz.-ból, ill. más vélemény szerint még a Kr. e. évekből származik. Ezért olyan nagy a Kumránban fölfedezett kéziratok jelentősége. – II. Az ÚSz gör. kéziratai. Nincs még egy olyan antik mű, amely annyi és oly régi kéziratban maradt volna fenn, mint a gör. ÚSz. E kéziratokat anyaguk szerint papiruszokra és pergamenekre, írásformájuk szerint nagybetűs (majuszkula) és kisbetűs (minuszkula) töredékekre, ill. kódexekre osztják. Külön csoportot alkotnak a liturgikus célú lekciónáriumok. – A kéziratok száma 1967: 5236, de azóta folytonosan gyarapodott; ebből 81 papirusz, 266 majuszkula, 2754 minuszkula és 2135 lekciónárium. A kéziratok közül nagyon kevés tartalmazza a teljes ÚSz-et; a legtöbbjük csak egy csoportját foglalja magában az úsz-i írásoknak v. csupán töredék. A mai számozási rendszert a 18. sz. első felében a svájci J. J. Wettstein alakította ki, és később többen módosították. A majuszkulákat arab számok jelzik, melyek előtt egy 0 áll (01, 02 stb.); emellett a szokásos szíglák arra utalnak, hogy a kézirat mennyire ismert, s hogy gör. v. lat. nyelvű-e (A = 02, B = 03). A minuszkulákat egyszerű arab számok jelzik; ha e számok előtt 1 áll, akkor a kézirat lekciónárium. A papiruszok jele P, kitevővel (P¹, P² stb.). A teljes gör. úsz-i kéziratanyag földolgozásával a münsteri egyetemen 1959: e célra alapított intézet foglalkozik; az intézet vezetője, K. Aland 1963: kiadott egy tájékoztatót a földolgozás (a kéziratok számozása, tartalma, kora, formája, lelőhelye stb.) mai

állásáról. A legtöbb kézirat viszonylag fiatal. Az első nagybetűs kéziratnak (0189) az a kis töredék számít, amely a 2–3. sz.-ból maradt fenn (ApCsel 5,3–21); a legrégebbi kisbetűs kézirat (461; Leningrád) 835-ből való; a 9. sz.-ból származik a minuszkuák királynője is (33; Párizs), mely egy ev.-i szöveget tartalmaz. Századunkban sok 2. v. 3. sz.-i papirusztöredék került elő. – Az ÚSz legrégebbi nagybetűs kéziratai: 1. Codex Vaticanus (B = 03): a teljes ÚSz, a Zsid 9,15–13,25, a pasztorális levelek, Filem és a Jel kivételével; Rómában (Vatikán) őrzik; a 4. sz.-ból maradt fenn. – 2. Codex Sinaiticus (S = Σ = 01): a teljes ÚSz. 1844: fedezték föl a Sínai-félszigeten (Szt. Katalin-kolostor); 1933 óta Londonban (British Museum) és Lipcsében őrzik (43 fólió az ÓSz-ből); a 4. sz.-ból való. – 3. Codex Alexandrinus (A = 02): a teljes ÚSz (Mt-ban, Jn-ban és a 2Kor-ban hézagok); Londonban (British Museum) őrzik; az 5. sz.-ból maradt ránk. – 4. Codex Ephraemi Rescriptus (C = 04): a teljes ÚSz (töredékes), Párizsban (Bibliothèque Nationale) őrzik; az 5. sz.-ból való. – 5a. Codex Bezae Cantabrigensis (05): az ev.-ok és az ApCsel. 1581: Beza ajándékozta a cambridge-i egyetemnek. – b. Codex Claromontanus (06): Pál levelei. Párizsban (Bibliothèque Nationale) őrzik. – 6. Codex Washingtonianus I. (W = 032): az ev.-ok. Washingtonban őrzik; az 5. sz.-ból származik. – 7. Codex Koridethi (Q = 038): az ev.-ok. Tifliszben van; a 7–9. sz.-ból ered. – A papiruszok néhány évtizede éppoly jelentősek, mint a legfontosabb majuszkulák. Igaz, terjedelmük kisebb, de korban sokszor megelőzik őket. Különösen jelentős az a 46 db 400 előtti papirusz, amelyek közül 9 Jn-t tartalmazza. Csak 1Tim és 2Tim nincs meg a papiruszokon; 1Jn, 2Jn és 3Jn, valamint Jak pedig csak kései (7. sz.) papiruszokon maradt fenn. Az ÚSz legrégebbi papirusza a kis Ryland-töredék (P⁵²) a 2. sz. elejéről: Jn 18,31–33.37–38; Manchesterben (John Rylands Library) őrzik. A legfontosabb papiruszok fő tulajdonosuk után Chester Beatty-papiruszok (London) néven ismertek. Közülük az ÚSz-et tartalmazzák: 1. P⁴⁵: 30 lapon töredékek a 4 ev.-ból és az ApCsel-ből; a 3. sz.-ból való. – 2. P⁴⁶: Pál levelei (hézagosan és a 2Tesz, valamint a pasztorális levelek nélkül); 200 tájáról; részben Londonban, részben Ann Arborban (USA, Michigan University) található. – 3. P⁴⁷: 10 lap egy kódexből, amely a Jel 9,10–17,2-t tartalmazza; a 3. sz.-ból; Londonban őrzik. – Ezekhez járulnak a sz.-unk dereka táján fölfedezett papiruszok, fontossági sorrendben: – 4. P⁶⁶ = Bodmer-papirusz II., jó állapotú kódex, 75 lapon a Jn 1,14–14,26-ot tartalmazza, a 14,27–21,9-ből való töredékeken kívül; a 35–38 lap (6,11–35) hiányzik; 200 tájáról v. valamivel későbbi időből származik; a Bodmer Library tulajdona (Cologny-Genf). – 5. P⁶⁷ = Barcelonai papirusz: két kis töredék, amelyen Mt 3,9.15; 5,20–22.25–28 őrződött meg, 200 tájáról. Egyiptomból származik és Barcelonában van (Fundación San Lucas Evangelista). Az első ev.-nak ez a legrégebbi változata. – 6. P⁷² = Bodmer-papirusz VII-VIII. kánoni és apokrif, valamint teol.-i iratok gyűjteménye (Jud, 1Pét és 2Pét); a 3–4. sz.-ból származik. – 7. P⁷⁴ = Bodmer-papirusz XVII. az ApCsel-t és a Katolikus leveleket foglalja magában; a 7. sz.-ból való. – 8. P⁷⁵ = Bodmer-papirusz XIV-XV. eredetileg egyetlen kódexben a teljes Lukács- és János-ev.-ot tartalmazta; ebből csaknem épen fennmaradt Lk 6,11–18,18 és 22,4, továbbá Jn 1,1–11,45 (8,1–11 kivételével), töredékesen Lk 3,18–6,4 és Jn 11,49–15,8; 200 táján keletkezett. – III. Az ÓSz gör. kéziratai. A LXX-nak ma több, mint 1500 kézirata ismert. Jelzésük hasonló a gör. ÚSz-éhez. – A legfontosabb kézírtok: Codex Vaticanus (a Ter 46,28-tól a teljes ÓSz), Codex Sinaiticus (hézagos), Codex Alexandrinus (hézagos), Codex Ephraemi Rescriptus (töredékek az egész ÓSz-ből). Továbbá: 1. Codex Ambrosianus (F): Mózes 5 kv.-e, Józs, Bír, Rut, Sám; az 5. sz.-ból való; Milánóban őrzik. – 2. Codex Marchalianus (Q): a próféták; a 7. sz.-ból származik; a Vatikán tulajdona. – 3. Codex Freer (W): a MTörv-től Józs-ig; az 5. sz.-ból maradt fenn, Washingtonban található. – 4. Codex Freer (W): a kispróféták, a 3. sz.-ból, Washingtonban őrzik. – A Chester Beatty-papiruszok szintén tartalmazzák értékes töredékeket az ÓSz-hez: Ter (3. és 4. sz.); a Szám-tól a MTörv-ig (2. sz. első fele); Iz (3. sz.); Jer (2–3. sz.); Sir (4. sz.); Ez-Dán (vsz. a 3. sz. elejéről). Ezek közül a legtöbb jóval régebbi az

ismert kéziratoknál. – Mindazáltal: az ÓSz legrégebb kéziratának különféle töredékek és a Kumránból előkerült tekercsek darabjai számítanak. Ezek közül néhány, időrendi sorrendben: Kr. e. 2. sz.: Greek-papirusz, töredékek a MTörv-ből; a LXX legrégebb ismert kézírata, a kumráni lelet előtt pedig a legrégebb bibliai kézirat; Manchesterben van (John Rylands Library) és a Fuad-papirusz; 3 töredék a Ter-ből; Kairóban található. – Kr. e. 1. sz.: a 4. kumráni barlangból előkerült papirusz, töredékek a Lev 2–5-ből; egy bőrtekercs töredékei a 4. kumráni barlangból, részletek a Szám-ból; egy bőrtekercs töredékei a 4. kumráni barlangból, Lev 26,2–17; papirusztöredékek a 7. kumráni barlangból, Kiv 28,4–7; Jer 43 kk. – Kr. u. 1. sz.: Dodeka-propheton, pergamentekercs töredékei a júdeai pusztából. – Kr. u. 2. sz.: Antinoopolis-papirusz 7, Zsolt 81,1–4; 82,4–9.16 kk. és a Bodleian Library (Oxford) papirusztöredékei, Zsolt 49,20 kk.; 50,1–3.7–21. – Kr. u. 3. sz.: Oxyrhynchus-papirusz, részletek a Ter-ből 4 lapon (Oxford, Bodleian Library); Antinoopolis-papirusz 8 és 9, sok részlet a Péld-ből, a Bölcs-ből és Sir-ből; Berlieni Genézis papiruszkódex, Ter 1,16–35,8, 30 lapon. – A Kr. e. időből és a Kr. u. 1. sz.-ból valók, zsidó eredetűek, a későbbiek keresztények. Az 5. sz.-tól a ~ száma megsokszorozódott.

21. A Codex Sinaiticus. Kr. u. 4. sz. A képen LK 19,30–20,34 szövegrész látható, görög unciális írással

ⲓⲑ
ⲟⲩⲧⲁⲩⲧⲁⲡⲉⲣⲁⲩⲟⲩⲕⲁⲓⲁⲡⲉⲥⲧⲏⲗⲁⲛ
ⲩⲧⲏⲣⲉⲧⲁⲥⲟⲓⲁⲣⲕⲉⲣⲉⲥⲕⲁⲓⲟⲓⲫⲁⲣⲓ
ⲥⲁⲗⲟⲓⲓⲛⲁⲧⲧⲓⲁⲥⲱⲉⲓⲛⲁⲩⲧⲟⲛⲉⲓⲡⲉⲛ
ⲟⲩⲛⲟⲓⲥⲉⲧⲓⲧⲣⲟⲛⲟⲛⲁⲓⲕⲣⲟⲛⲗⲉ
ⲟⲩⲙⲁⲩⲱⲛⲉⲓⲁⲓⲕⲁⲓⲩⲛⲁⲗⲱⲧⲣⲟⲥⲧⲟⲛ
ⲙⲉⲧⲁⲩⲉⲛⲧⲏⲧⲏⲥⲉⲧⲉⲙⲉ
ⲕⲁⲓⲟⲩⲕⲉⲩⲣⲏⲥⲉⲧⲁⲓⲕⲁⲓⲟⲡⲟⲩⲉⲙⲓ
ⲉⲓⲱⲩⲙⲉⲓⲥⲟⲩⲁⲩⲛⲁⲥⲟⲉⲑⲗⲟⲉⲓⲛ
ⲉⲓⲡⲁⲛⲟⲩⲛⲟⲓⲟⲩⲁⲗⲓⲟⲓⲡⲣⲟⲥⲉⲗⲩⲩ
ⲧⲟⲩⲟⲧⲧⲟⲩⲙⲉⲗⲗⲉⲟⲩⲧⲟⲥⲡⲣⲉⲧⲉⲥⲟⲛ
ⲟⲩⲏⲙⲉⲓⲥⲟⲩⲕⲉⲩⲣⲏⲥⲉⲛⲁⲩⲧⲟⲛ
ⲙⲏⲉⲓⲧⲏⲛⲁⲓⲁⲥⲡⲟⲣⲁⲛⲧⲱⲛⲉⲗⲗⲏ
ⲛⲱⲛⲙⲉⲗⲗⲉⲓⲡⲣⲉⲧⲉⲥⲟⲩⲕⲁⲣⲙⲓ
ⲁⲥⲕⲉⲓⲛⲧⲟⲩⲥⲉⲗⲗⲏⲗⲁⲥⲧⲏⲥⲉⲥⲧⲓ
ⲟⲗⲟⲑⲟⲥⲟⲩⲧⲟⲥⲟⲛⲉⲓⲡⲉⲛⲟⲩⲧⲏⲧⲏⲧⲏ
ⲥⲉⲧⲁⲓⲙⲉⲕⲁⲓⲟⲩⲕⲉⲩⲣⲏⲥⲉⲧⲁⲓⲕⲁⲓ
ⲟⲩⲡⲟⲩⲉⲙⲓⲉⲓⲱⲩⲁⲓⲛⲁⲥⲟⲉⲑⲗⲟⲉ
ⲉⲛⲁⲓⲧⲏⲥⲕⲁⲧⲏⲏⲙⲉⲣⲁⲧⲏⲓⲙⲉ
ⲑⲁⲗⲗⲏⲟⲉⲟⲩⲧⲏⲥⲓⲧⲏⲕⲉⲓⲟⲓⲥⲕⲁⲓⲥ
ⲕⲓⲁⲓⲉⲛⲗⲉⲑⲱⲛⲉⲗⲏⲧⲓⲥⲁⲓⲧⲁⲓⲧ
ⲕⲉⲥⲉⲧⲁⲓⲕⲁⲓⲧⲏⲛⲉⲧⲱⲟⲩⲡⲏⲥⲉⲧⲁⲓⲱ
ⲧⲡⲣⲟⲥⲙⲉ

22. A II. Bodmer-Papirusz Kódex (P66) egy lapja, a JN 7,32–38 szövegrésszel

23. A XIV. Bodmer-Papirusz Kódex (P75) egy lapja a LK 9,16–21 szövegrésszel

Biblikus Bizottság, Commissio Pontificia de Re Biblica: XIII. Leó pápa 1902. okt. 30-án hozta létre azzal a céllal, hogy gondoskodjék a Szentírás hiteles és korszerű értelmezéséről, távol tartva a tévedésnek még az árnyékát is és elejét véve minden szabadosságnak. A ~ bíboros tagokból és a Szentírás tudósai közül kinevezett tanácsadókból áll. X. Pius 1907. nov. 18-án a ~ döntéseinek ugyanolyan hatályt adott, mint amilyenel a Kongregációk pápa által jóváhagyott határozatai rendelkeznek. E döntéseket tehát hívó engedelmességgel kell fogadni, de a megfogalmazást minden esetben külön kell mérlegelni, s főként arra kell ügyelni, hogy e határozatok a vitatott kérdés eldönthetőségi fokát mondják meg. Azaz, ha nem dogmatikailag már rögzített tételről szólnak, nem tévedhetetlenek, nem is végérvényesek, hanem nyitva hagyják az utat a további kutatás előtt, s az újabb eredmények hatására módosulhatnak. A legutóbbi időkben erre példa a → Comma Joanneum esete. A ~ főként az első 10 évben végzett fontos munkát, 1915-ig 14 esetben hoztak döntést, azóta ritkán került rá sor. – A ~

feladatának és működésének helyes megítéléséhez – amit főleg a nem katolikusok nehezen értenek meg – a katolikus egyházfogalomból kell kiindulnunk, mely az Egyh.-ban a hívők anyját látja. A ~ döntései elsősorban lelkipásztori és nem tudományos célt szolgálnak: a hívőket meg akarja óvni a szélsőségesen új felfogásoktól. A kívánt engedelmesség átmenetileg hátrányt jelenthet a tudományos munkában, de biztosítja az igaz tanítás megőrzését és időt hagy a vélemények érlelődésére és rostálódására. A ~ első 10 éve egybeesik a katolikus biblikus tudomány kibontakozásával és a modernizmussal, ez teszi érthetővé a számos fontos döntést. 1915 óta a ~ a Szentírás kutatását szorgalmazza, aminek megkoronázása volt a → Divino afflante Spiritu enciklika (1943). Nagy jelentőségű volt a ~ Suhard párizsi érsekhez intézett levele (1948. jan. 16.) a → Pentateuchus forrásainak és a Ter 1–11. irodalmi sajátosságainak kérdéseiről.

bíbor: 1. festék, csigafajta (murex) váladéka, amely először fehér, majd a napfény hatására piros v. fekete lesz; a kettő keverékéből származik a lilászvörös színű festékanyag. Előállítás és forgalmazása a föníciaiak (→ Kánaán) monopóliuma volt; ők szállították Palesztinába és a Közel-K-re; így érthető, hogy az akkádban és a héb.-ben hasonló hangzású szavak jelölik. – 2. ~ral festett kelme. Elsősorban kultikus célra használták: ~ból készült a függöny a szt. sátorba (Kiv 26,31.36) és a Templomba (2Krn 3,14), maga a szt. sátor (Kiv 26,1–4), a papok és a főpap öltözéke (28), a ládának, a kitett kenyerek asztalának, az aranyoltárnak a terítője, az a lepel, amelybe a mécstartót és a mécseseket, valamint a szt. edényeket göngyölték, amikor Izr. fiai tábort bontottak (Szám 4). Jer 10,9: a bálványoknak kék és vörös bíbor a ruhájuk. Egyébként csak előkelő (Bír 8,26; Eszt 8,15; 1Mak 11,58; 14,44; Ez 23,6; Én 7,6) és gazdag (Péld 31,22; Lk 16,19) emberek viseltek ~ruhát. – A szenvedéstört.-ben szereplő ~színű köpeny valójában katonaköpeny volt, amelyet gúnyból adtak Jézusra (Mt 27,28).

bika: Az egész ókori K-en a harci erő jelképének tekintették (vö. pl. Szám 23,22; 24,8), de föltehetően a nemzőerőt is szimbolizálta. Kedvelt motívumul szolgált a pecséteken, elefántcsont-faragványokon, fém- és cserépedényeken, valamint a különféle nagy istenségek, így a babilóniai Enki (Esz), Enlil, Ninurta, Iskur (Adad) és Nergal, az egyiptomi Thoth és Ozirisz, az ugariti El, az Ókori D-arábiai holdisten díszítő jelzőinek sorában. Ugyanakkor a valódi ~istenek ritkák: Egyiptomban → Ápisz, Mnevisz és Buchisz ~kat az istenség inkarnációiként tisztelték; a babilóniaiaknak volt egy ~istenük, aki a napistennek, → Samasnak volt a fia; a hettiták az időjárás isteneit olykor ~ alakban tisztelték; a hurriták (és tőlük a hettiták) ismertek 'Nap' és 'Hold' nevű isteni ~kat; ezek az időjárás istenének, Tesupnak voltak a kísérői. Kérdéses, hogy a Ter 49,24; Zsolt 132,2.5; Iz 1,24; 49,26; 60,16: előforduló abir szót ~ként, v. 'Jákob, ill. Izrael erőse'-ként kell-e értelmezni. Ettől függ, hogy e szövegekből következtetni lehet-e a pátriárkák korában ~kultuszra. → aranyborjú, → ökor, → szarvasmarha.

Bildád: Jób barátja Suachból. Beszédeivel megerősíti az előtte szóló Elifász szavait, s a megérdemelt büntetés mellett a hagyománnyal érvel (Jób 8; 18; 25).

Bileám: 1. Balaám: mezopotámiai próféta. A Szám 22–24 szerint miután Izr. fiai legyőzték az amoritákat, a moábiták királya, Balak arra kérte,átkozza meg Izr. fiait, de ő ezt megtagadta. Eredetileg minden bizonnyal afféle látóembernek tartották (24,1), s csak a későbbi hagyományban (22,5 kk. vö. 2Pét 2,15) szerepel próf.-ként. Mint ilyen Isten elkötelezettje volt, az ő irányítása alatt állt, így – Balak haragjával szembeszállva – újra meg újra meg kellett áldania Izr.-t. Az esemény pontos lefolyását a nagyon népies (a számár beszél!) elbeszélésből nem lehet kielemezni. – A Szám 31,8.16 és Józ 13,22 egészen más alakban mutatja be: itt bálványimádásba vitte Izr. fiait és együtt harcolt a midiánitákkal Izr. ellen. 2Pét 2,15 kk.: Júd 11: és Jel 2,14: viszont a tévtanítók egyik típusát képviseli. Bizonyos költői betéteket neki tulajdonítanak (Szám 23,7–10: Izr. sajátos földrajzi és vallási helyzete;

23,18–24: Izr. dicsérete királyainak hatalmáért, kultuszának tisztaságáért és hadi erejéért; 24,3–9: Kánaán termékenységének és Izr. katonai hatalmának bemutatása; 24,15–19: egy csillaggal és joggal szimbolizált hatalmas király dicsérete, aki majd megsemmisíti Izr. ellenségeit, a moábitákat és az edomitákat). Minden bizonnyal későbbi hozzátoldások azok a vsz. Dávid idejéből származó mondások, amelyek az amalekitákra (24,20) és a kenitákra (24,21 kk.) vonatkoznak, továbbá az a rejtélyes mondás, amelyet a 24,33 kk. tartalmaz. – 2. → Jibleám.

Bilha (héb. 'gondtalanság'): 1. Lában, majd Ráchel szolgálója (Ter 29,29), Jákob mellékefelesége, Dán és Naftali anyja (30,6.8). Ruben meggyalázta (35,22). – 2. → Baala 2.

bírák: vezető személyiségek Izr.-ben a királyság előtt (Kr. e. 1200–1000). A ~ kifejezést szinte csak a Bír használja; ha egyéb forrásokban előfordul is, általában más tartalmat hordoz (2Sám 7,7; továbbá Szám 25,5; Józs 23,2; 24,1; Mik 4,14); először a deuteronomikus tört.-írás (Bír 2,16–19) jelöli vele a királyság előtti idő vezető egyéniségeit; az igei fordulat („bíráskodott Izr. felett”) elsősorban Debora (2,16–19), Sámsonra (16,31), Sámuelre (1Sám 7,6b) vonatkozik, de más ~ esetében is alkalmazza a Bír szerzője (pl. 10,3: Jair). Az 1Sám 7,15–17 a bírói tisztséget illetően is tartalmaz adalékokat. A Bír 2,16–19, valamint a ~ felirat nyomán némelyek arra gondoltak, hogy Ehud (3,15 kk.), Samgar (3,31), Bárák (4,12 kk.), Gedeon (6–8) és Abimelek (9) szintén ~ voltak, s ebből következően a modern exegézisben a spt igét is 'bíráskodik, ítélik, megment, megszabadít' értelmű igeiként kezdték kezelni. A hagyomány más-más módon való előadása (vö. a 10,1–5; 12,7–15 szűkszavúságát más helyek részletező előadásmódjával) arra a következtetésre vezetett, hogy voltak kis és nagy ~. Lehetséges viszont, hogy a deuteronomikus tört.-írásban hozzátoldásnak is felfogható „bírói fordulat”-tal Otniel szabadító, Debora próf.-asszony, Sámson és Éli főpap alakját összhangba kívánták hozni a ~ra vonatkozó elképzeléseikkel. Ehhez hasonlóan a 2,16–19 révén a „szabadítók” tettei (3–8) is „bírói” színezetet kaptak. De a szó szoros értelmében csak a 10,1–5; 12,7–15: említettek és Sámuellel meg a bírói cím. Ilyen értelmezése és a kronológia folytán a deuteronomikus tört.-írásban a „szabadítók” és a „~” kora egy királyság előtti egységes korszakká olvad össze, Otnieltől Sámuelig. – A deuteronomikus tört.-írás által feldolgozott források szintén ismernek egy királyság előtti, sőt királyságot előkészítő korszakot (1Sám 8; 2Sám 7,7.11; 2Kir 23,22; vö. Rut 1,1), amely a „szabadítók” idejével nem azonosítható. Amíg a Bír 10,1–5, 12,7–15-öt szerkezeti okból egy későbbi szerző betoldásának tekintették, nem tudták ezeket a részeket kellőképpen magyarázni. M. Noth szerint a ~at illető közlések (10,1–5; 12,7–15) egyetlen lista elemei, amelyben az egyes részek majdnem azonos szerkezeti felépítésűek: utódlás, az uralom öröklése; az Izr. fölötti bíráskodás ideje; adatok a bíró által kormányzott területre vonatkozóan; a bíró eredete, halála és a hely, ahol eltemették. Ami ettől eltérés a 10,1–5: megfigyelhető, az későbbi eredetű. Ugyanakkor a legrégebb „bírói séma” (1Sám 7,15–17+25,1) a ~nak e listájától függetlenül keletkezhetett. Abból a formai-szerkezeti rokonságból viszont, amelyet ezek a ~ra vonatkozó közlések a királyokra vonatkozó közlésekkel mutatnak, arra lehet következtetni, hogy ezek is, azok is egyaránt a királyi évkv.-ekre vezethetők vissza; mind a legrégebb séma (Sámuelé), mind a ~ listája itt kapta az Izr.-re vonatkoztatást, ezenkívül a ~ listáját, amely később keletkezett a ~ egymásutánja szempontjából is hozzáigazíthaták ama sémához, amelyhez a királyok egymásutánjának leírása igazodott. Egyébként a ~ listája alapján föltehető, hogy a ~ működési területe eléggé korlátozott volt, s annak a városnak a neve, amelyet a ~ listája tartalmaz, sokszor nem is szolgál egyéb, mint hogy a szerző a „bíró” eredetére utaljon vele. Így nem lehetetlen, hogy a különféle területeken egyszerre több bíró is működött. Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy a királyság előtti időben nem kell, sőt nem is lehet központi hatalommal számolni. A ~ tevékenysége inkább a városokhoz kapcsolódott, amelyek egyre nagyobb jelentőségre tettek szert abból következően, hogy egyre többen telepedtek meg

bennük, mert a „vidéken” ősidők óta hagyományos társadalmi rétegződés (ház, ill. család, nagycsalád, ill. nemzetség, törzs) és az öröklött társadalmi berendezkedés (a vének jogai, a tulajdont illető és az egyéb jogrend) erre kényszerítették őket. A városok szerepét egyébként a kormányzásnak és a joggyakorlatnak megfelelő szavak tartalma is tükrözi, amint azt a mari levéltárból adatolt sapitu tükrözi. Arra vonatkozóan, hogy Júdának is lettek volna bírái, nincsenek adatok. A ~ szerepe nyilván a királyság kezdetén járt le. Így annak a királyság idejéhez kapcsolható föltevésnek, amely szerint volt egy királyság előtti, azt előkészítő bírói korszak, megvan a tört.-i alapja. A ~ és a királyok szerepe mutat hasonlóságot, ha nem is a hatalom keretei v. az utódlás vonatkozásában. A királyságba való átmenetre vonatkozó adatok nem mutatnak világos képet. 1Sám 8: az utódlásban, mint jövődő királyok, akik bíraskodnak is (Saul) csak Sámuel fiai jöhettek számításba, más ~ utódai ellenben, akik a királyság első szakaszában még bíraskodhattak (vö. 2Sám 15,2 kk.), nem kerülhettek szóba. Csak később, a királyi évkv.-ek írása során rendezték az egymásutániságot, a királyság analógiájára, egy olyan időszakban, amikor az új rend szerint a ~at már felváltották a király tisztségviselői (vö. 1Kir 4,7 kk.). → igazságszolgáltatás.

Bírák könyve, Liber Iudicum, Bír: protokanonikus ósz.-i történeti könyv. – I. Elnevezése. A héb. kánonban a korábbi próf.-k kv.-csoport 2. kv.-e, tartalma alapján Söftim-nek, 'bírák'-nak nevezték. A LXX: ugyanígy Kritai, a Vg.: Iudices v. Liber Iudicum, s ezt vették át a nemzeti fordítások is. – II. Keletkezése. A ~t kezdetben egységesnek tartották, mivel Sámuelnek tulajdonították (Baba Bathra 14b–15a). Az említett séma szerint csak a 3,7–8,28 van keretbe foglalva. A 10,1-től az „...évig volt bírása Izraelnek” kitétel a jellemző, amellyel a bírák listáján kívül csak a 15,20: és 16,31: találkozunk, más helyeken az „ebben az időben nem volt király Izr.-ben” szerepel (17,6; 21,25). Ebből arra lehet következtetni, hogy a szerző a királyságot fölébe helyezte a bírák korának (9: Abimelek). A szabadítók tört.-e csak a 6–9 f.-et kapcsolja egybe. A helyi események Izr. nagy tört.-ével függenek össze. A kritikai iskola (K. Budde) óta ezt az összefüggést a → Pentateuchushoz hasonlóan a J, E, D, P négy forrásából magyarázza. Mások szerint az idők folyamán összegyűjtött törzsi, etiológiai mondákat, valamint a különféle hősök tört.-eit foglalta keretbe egy deuteronomikus szerző, ill. szerkesztő, akinek művét később kronológiával és a bírák listájával is kiegészítették (C. Steuernagel, H. Gunkel stb.). A mondák, hősi tört.-ek összefűzésének feltevéséhez később M. Noth is csatlakozott, de ő tudatosan dolgozó szerzőre gondolt, annak tulajdonítva a kronológiát, valamint a tört.-i–teol.-i bevezetéseket és a kereteket. H. Cazelles újabb szempontok alapján más magyarázattal próbálkozott. Gondolatai éppúgy gyümölcsöztethetők, mint Nothéi, de további kiegészítésekkel. Így a ~ből a következő szerkezet elemezhető ki: Ehud (3,15b–26), Bárak (4,10.12–16 + 17a.18–21/22) és Gedeon tört.-e, Abimelek (9,25–40.46–54/55) tört.-e és egy ének (5) a királyság előtti időből anélkül, hogy szervesen összetartoznának, a háború és a hivatás révén (3,13 + 27–29; 4,4a.6–9.11.17b; 6,2b–5.11b–17.25–27.31–34; 7,1.9–11a.22.23–8,4.10–13.22 kk. 29.31), valamint Abimelek kísérletének elítélése és megghiúsítása (9,8–15: Jotam meséje; 9,1–7.16a.19b–21.23 kk. 41–45.56 kk.) révén mégis keretbe foglalva. Így létrejött egy ~. Ebből már a későbbi Izr. körvonalai is kirajzolódnak, amely az É-i részen Jehu után alakult ki, és a királyság előtti idők hagyományaira (Jahve háborúi) támaszkodva szembefordult a királysággal. A deuteronomikus iskolában a ~nek f.-ei tört.-i–teol.-i keretet kaptak (3,12.14.15a.30; 4,1a.27.23 kk.; 5,31 kk.; 6,1.2a.6; 8,28), majd kiegészültek Otniel példájával (3,7–11). Külön keletkeztek a bírák listái (10,1–5; 12,7–15) a királyi évkönyvezésben; A Jiftach-féle hagyományok (11,1–11.34 kk.) – ezekhez hozzátapadtak: egy eredetileg tőle független hagyomány, a királyságot megelőző időből (11,37–40), a Moáb-ellenes részlet a késői királyság idejéből (11,15–26), Jiftach üzenete, egy helyi vonatkozású részlet (12,5.6), végül a Sámson-hagyomány. Így állt össze a teol.-i bevezetéssel a szabadítók kv.-e (2,6–19), valamint a „bírák” idejét leíró kv. (10,6–16); ez utóbbi a bírák listájával kezdődik, a keretet adva

Jiftach tört.-éhez, és Sámsonnal folytatódik. A kronológiából arra lehet következtetni, hogy a ~nek e f.-ei egy nagyobb mű részei voltak. A művet később kiegészítették deuteronomikus stílusban a 6,7–10; 8,27b.33–35-tel, továbbá a 2,20–3,6-tal, és beleillesztették az 1,1–2,5-öt, ami által a ~ elkülönült Józstól (Bír 2,6–10 = Józ 24,28–31), a 17–21 révén viszont a Sám-tól különült el a ~. – III. Tartalma. Az Ígéret földje elfoglalásának rövid leírását, és az el nem foglalt városok ismertetését (1,1–2,5) a következő korszak vallási szempontú mérlegelése (2,6–3,6) követi, majd Izr. néhány szabadítója tetteinek bemutatása következik, formailag egy és ugyanazon séma szerint: Jahvétól való elfordulás, ellenség hatalma alá kerülés, Izr. segítségért kiáltása, szabadító érkezése és nyugalom az országban: Otniel (3,7–11), Ehud (3,12–30), Samgar (3,31: keret nélkül), Debora és Bárak (4–5), Gedeon (6–8). Mindehhez csatlakozik (keret nélkül) Abimelek uralomra jutásának és bukásának tört.-e (9), majd Jiftach uralmának leírása a bírák listájának (10,1–5; 12,7–15) keretébe foglalva, amelyek közül az elsőhöz egy vallásos megfontolásokat tartalmazó részlet is járul (10,6–16). A Sámsonnal kapcsolatos tört.-ek (13–16) nem foglalnak magukban szabadulást hozó tetteket, ugyanígy a Dánban alapított szentélyről (17) és Izr.-nek Benjamin ellen indított harcáról szóló rész sem, amelyre Benjamin gonosztettei miatt került sor, a silói asszonyrablást is beleértve (19–21). A kv. egésze valójában csak utal az Ígéret földjének elfoglalása és a királyság megalapítása közti időben történt eseményekre anélkül, hogy minden olyan hagyományt felölelne, amely erre a korszakra vezethető vissza (vö. 1Sám 1–11). – IV. Jelentősége. A ~ formakritikai szempontból nagyon fontos a benne föllelhető sokféle forma, és ezeknek a királyság egész idejét átfogó rétegződése miatt. Van benne elbeszélés (szájhagyomány), amelyre a J-ben, E-ben, Józ-ben, Sám-ben és a Kir-ben kevesebb a példa, mint amennyit várni lehetne, de amelyet könnyűszerrel be lehet illeszteni az időrendbe: csak a királyság első idejéig (Jerobeám) lehet kimutatni. Az elbeszélés helyenként kiszélesedik az elbeszéléseknek egész körére, majd felváltja egy más műfaj, a novella (Dávid, a trónöröklés és az utódlás), amely már politikai célra irányul, így más társadalmi feltételekhez kapcsolódik. (Az elbeszélés egészen a bírák idejéig jellegzetes műfajnak tekinthető.) Megkülönböztethetők eredeti és példákra visszavezethető részek, amelyek a mű irodalmi megformálására szolgálnak (így a „szabadítók kv.-ében” a „szerkesztett” elemek a tkp.-i mondanivalót hordozzák). Kielemezhetők belőle különféle korokból származó formulák, amelyek sémákká és listákká egészíthetők ki (különösen: 2,6–19). – A formákat és a szerzőnek belőlük kielemezhető szándékát figyelmen kívül hagyva sem magukról a leírt történeésekről, sem a bemutatott események földrajzi helyéről nem lehet semmit állítani. A formakritika teszi lehetővé a műfajok szétválasztását, amelyek egy-egy korra vonatkozóan fontos támpontul szolgálnak a tört.-i tények megállapításához. Ha a bírák korának nincs is valódi tört.-e, a hagyományok mégis sok fontos részletét megőrizték annak, hogy valójában mi volt a szerepük a bírának, milyen feladatokat láttak el a közös vállalkozásokban; betekintést engednek a helyi politikai, vallási és művelődési sajátosságokba és berendezkedésekbe és a tört.-i földrajzba. Végül fontos fogódzókat nyújt a ~ az izr. szellemtört.-hez is, a különféle rétegekben található eltérő értelmezések révén.

birkanyírás: Évente egyszer, ápr.-máj. hónapban tartott örömmű volt (vö. Ter 38,12; 1Sám 25), amelyre a barátokat is meghívták (2Sám 13,23 kk.). A birkának nyírásakor összekötötték a lábát, és a földre fektetett, hangot nem adó (vö. Iz 53,7) → juhok nyírókéssel, borotvával v. ollóval nyírták. A gyapjából a pap is részesedett (MTörv 18,4). Az elsőszülöttként való fölládozásra szánt juhok tilos volt nyírni (15,19).

bírói szék: A gör. béma (a 'lépni, menni' értelmű bainó szóból) olyan emelvény, amelyről beszéltek (ApCsel 12,21), de elsősorban a felolvasó pódiuma a zsinagógában és a ~ (Róm 14,10; 2Kor 5,10). Mt 27,19 és Jn 19,13: Pilátus Jézus kihallgatásakor ~ben ült, de hogy ~e pontosan hol állt, az vita tárgya. Jusztinosz (Apológia I. 35,6) és egy apokrif irat (Péter ev.

3,7), s Jn 19,13 fölteszi, hogy Pilátus Jézust gúnyból saját ~ébe ültette. → praetorium.

bírvágó: → kapzsiság, → kívánság.

bisszus: → lenvászón.

Bitínia, Bithünia: vidék a Fekete-tenger mellékén. Kr. e. 64-től Kisázsia egyik róm. tartománya volt; fővárosa Nikomédia. A 2. missz. úton Pál és Timóteus Míziából ~ felé akarták folytatni útjukat, de „a Lélek nem engedte meg” nekik (ApCsel 16,7). Mindamellett: 1Pét (1,1) feltételez ~ban egy keresztény közösséget.

Blasztusz (gör. 'ivadék'): I. Heródes Agrippa király kamarása (ApCsel 12,20).

Boanergesz: Zebedeus fiainak, Jakabnak és Jánosnak a mellékneve, amelyet Jézus adott nekik heves természetük miatt (vö. Lk 9,49.54). Mk 3,17 a nevet a gör. alapján 'a mennydörgés fiai'-ként értelmezi (vö. Ám 3,7 kk.: prof.).

Boász (héb. 'erő van benne'): **1.** jómódú ember Betlehemben, Szalmon és Rácháb fia (Rut 4,21; Mt 1,5), Elimelech nemzetségéből, aki Noéminek rokona, Rutnak pedig a jótevője, majd a második férje volt (Rut 2,1–4,13). 4,17 és 4,18–22 Dávid családfájába sorolja, ezen alapszik Mt 1,5; Lk 3,32. – **2.** a jobb oldali bronzoszlop neve Salamon templomában (1Kir 7,21; 2Kron 3,17). → Jachin.

Bocra: → Boszra.

Bodmer-papiruszok: → bibliai kéziratok.

bojt: a köntös négy sarkára 4 szálból kötött bonyolult csomó. 3 bíborszínű és 1 fehér, v. 2 bíbor és 2 fehér szálból készült. A Szám 15,38–41 és MTörv 22,18 írta elő. A bíbor szál gyapjú volt. A lelógó rész hosszáról eltért a rabbik véleménye. Hillel szerint 3, Sammai szerint legalább 4 ujjnyinak kellett lennie. A jámborság fitogtatására sokkal hosszabbra is készítették (Mt 23,5). Attól kezdve, hogy köntöst viselhetett, minden izr. férfinak kötelessége volt a ~ viselése. Az asszonyok ilyen kötelezettsége vitatott. A Szám 15,38 kk. szerint a ~oknak az Úr parancsaira kellett emlékeztetniük. A bíborszín az eget, Isten trónját jelképezte. Innen érthető, hogy a betegek igyekeztek Jézus köntöse szegélyét, azaz ~jait érinteni (Mt 9,20; 14,36; Mk 6,56; Lk 8,44).

boldogság: Az ógör. felfogásában a ~ egyértelmű volt a gondtalansággal és a szenvedés hiányával, ezért elsősorban az isteneket mondták boldognak. A zsidók körében a ~ fogalma az anyagi jólétet is magában foglalta, mint a törv.-ek hű megtartásának jutalmát. Keresztény szempontból a ~ szellemi érték, s az Isten országából való részesedés folyamánya. – Az ósz-i „boldognak mondás” tartalmát tekintve a bölcsességi irodalom része. Az ÚSz-ben a ~ eszkatologikus jellegű és az Isten országához kapcsolódik, kivált a szinoptikusoknál és a Jelben. A „boldognak mondás” két részből tevődik össze: egy személynek, ill. egy megszemélyesített testrésznek a dicsőítéséből (Mt 13,16: és Lk 11,27) és a dicsőítés megokolásából, az illető erényére v. állapotára való hivatkozással (vö. 11,28; 23,29). Az ÚSz-ben ez az erény rendszerint összekapcsolódik a hittel és a hitbeli tapasztalással (Mt 11,6; 16,17; Lk 1,45; 11,28; 14,14; Jn 13,17; Jel 1,3 és 22,7: azok „boldognak mondása”, akik Isten misztériumait befogadják és megőrzik), továbbá az Úr újraeljövetelének virrasztva várásával (Lk 12,37 kk.; Jel 16,15) és az állhatatossággal (Mt 24,46; Jak 1,12). Ezek az úsz-i „boldognak mondások” nem korlátozódnak arra, hogy a jövőt elénk vetítsék; az eljövendők fényében egyszersmind a jelenvalók értékét is meghatározzák: Isten országa fölötté áll minden földi jónak, értéknek. Az úsz-i ~ok nemegyszer paradoxonokat is tartalmaznak (Mt 5,3–6.10 kk.; Lk 6,20–22; Jel 14,13), amelyek téves nézeteket helyesbítenek (Lk 11,28; Jn 20,29; 1Pét 3,14; 4,14). Retorikai hatásuk épp az emberi logika visszajára fordításában rejlik. → nyolc boldogság.

Boldogságos Szűz Mária (a Mária név jelentését → Mirjam): Jézus Krisztus édesanyja. Életéről a következő úsz-i részek szólnak: I. Pál, aki elsőként említi az ÚSz-ben, s így a legkorábbi forrásnak számít, szigorúan krisztológiai összefüggésben szól a ~ról. A Gal 4,4 kk. a megváltás tört.-ét ebben a tömör formában írja le: Isten Fia, akit Isten elküldött, magára vette természetünket („asszonytól született”), és vállalta sorsunkat („alávetette magát a törvénynek”), hogy a törv. uralma alól fölszabadítsa az embert és megajándékozza az istengyermekséggel. Pál tehát azért szól a ~ról, hogy a megváltás valóságát elénk állítsa. – II. A szinoptikusok és az ApCsel 1. (A gyermekésgtört.-en kívül.) A szinoptikusok Jézus nyilvános működéséről szólva csak egyetlen találkozását említik anyjával és testvéreivel (→ Jézus testvérei), akik Kafarnaumban fölkeresték (Mk 3,31–35). Ekkor Jézus a testi rokonsággal szembeállítja azt a lelki rokonságot, amely az Atya akaratának teljesítésén alapszik (3,34). Ugyanilyen értelemben felel annak az aszonynak is, aki boldognak mondja anyját: azok a boldogok, akik Isten szavát hallgatják és hűségesek maradnak hozzá (Lk 11,27); nem kétséges: a ~t Lukács evangélista e boldogok közé tartozónak tekintette (vö. 2,19), ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy hozzátartozói idegenkedtek Jézusnak nyilvánosság előtti szereplésétől (vö. Mk 3,20 kk. is). Ennek ellenére a ~ és rokonai húsvét után a tanítványok közösségéhez tartoztak (ApCsel 1,14). – 2. A → gyermekésgtörténetek közül Lk tartalmaz több adatot a ~ról. 1,26 szerint a ~ Názáretben élt. Azt, hogy Dávid házából való volt, Lukács evangélista nem állítja (1,27) és a Róm 1,3 és az ApCsel 2,29 kk. sem követeli meg ezt a föltevést (mégis hamarosan magukévá tették a keresztény szerzők: Jusztinosz, Antióchiai Szt. Ignác), hiszen József származott Dávid házából (Mt 1,16; Lk 3,23 kk.; → Jézus családfája); Izr.-ben egyébként is csak apai ágon számított törv.-esnek a leszármazás. – Az → eljegyzés után, amely Izr.-ben a férfi és a nő között már törv.-es kapcsolatnak számított, ha nem éltek is még együtt, tehát „még mielőtt egybekeltek volna” (Lk 1,27; Mt 1,18), az angyal hírül adja a ~nak Jézus születését. A születendő fiúról Lk 3 dolgot mond: a) Az ósz-i ígéretekre (Iz 7,14; Mik 4,7; Dán 7,13–14) célozva leszögezi, hogy ki lesz az, aki születik: a Magasságbeli Fia, akinek az Isten odaadja Dávid trónját és aki uralkodni fog Jákob házán mindörökké (Lk 1,30–33). b) Az új életet Isten teremtő Lelke fakasztja, ezért a születendő gyermek Szent lesz és az Isten Fiának fogják hívni. Az öreg Erzsébet terhessége lesz az ígélet hitelességének a jele (1,35–37). c) A ~ számára érthetetlen, hogy jegyessége idején, még mielőtt együtt éltek volna, gyermeke lesz: „Hogyan válik ez valóra, amikor férfit nem ismerek?” De mert Isten mindent megtehet, meghajlik akarata előtt (1,34.38). – Mt is tanúsítja Jézusnak a Szentlélektől való fogantatását (1,18); Mt fölfogásában e csodálatos születést már Izajás próf. megjövendölte (Iz 7,14), és ezt a nézetet Mt arra alapozza, hogy Jézusban valóban „Velünk az Isten” (1,23 kk.); benne megvalósul, amit Isten Ábrahám, Mózes, Dávid és a próf.-k által ígért a népnek, ti. hogy elvezeti az üdvösségre. Nem utolsósorban ezért írta le az eseményeket Máté épp a Dávid házából való József felől nézve. – A szüzi születés tört.-i és biológiai értelmezése ellen némelyek fölhozzák: – a) A gyermekésgtörténetek irodalmi műfajukból következően nagyjából nem tört.-i adatokat tartalmaznak, hanem elbeszélő formában (→ Midrás) bemutatják Jézus szerepét az üdvösség szempontjából, és kijelölik helyét az üdvösség tört.-ében. A teol.-i tétel (szüzi születés) a Bibliában valójában csak Iz 7,14-hez fűzött magyarázat. – b) Az antik vallásokban is sok olyan tört. ismeretes, amelyekben istenek embert nemzenek, aki aztán mint istennek fia különleges isteni erővel bír. – c) Az ÚSz (különösen fontos Pál és Mk) azáltal, hogy szüzi születésről sehol másutt nem tud a gyermekésgtört.-en kívül, mintha még meg is erősítené ezt a tételt. – d) Az igazi teol.-val ellenkezik annak föltevése, hogy Isten ilyen csodával nyúl bele a természet rendjébe. – Az a) ponthoz meg kell jegyezni: a gyermekésgtört.-ből semmi biztosat nem lehet a szüzi születést illetően kikövetkeztetni. A Szüztől való születést Mt és Lk egymástól függetlenül írja le, így tehát olyan hitbeli meggyőződésből eredhet, amelyet az elbeszélések szerzői már készen találtak (lásd azt a

magától értetődő természetességet, amellyel Mt szinte melleleg említi). Ugyanakkor Iz 7,14 eredetileg olyan ígérete az üdvösségnek, amely egy más, a próf.-éhoz közel álló kornak szólt (→ Emmánuel), és Jézus korában nem vonatkoztatták a Messiás szüzi születésére. – A b) ponthoz tudnunk kell, hogy olyan vallástört.-i párhuzam, amely megfelelne az Isten Fia Mt és Lk tartalmazta leírásának, nem ismeretes. A szóban forgó elbeszélésekben az asszony mindig az istenséggel való egyesülés következtében fogan, ha ez néha szellemibb megfogalmazást kap is. A Lk 1,35 használta „beborít árnyékával” ugyanaz a kifejezés, mint amely az ÓSz-ben Istennek a szent sátorban való jelenlétére utal. Isten a Lélek által Teremtője a ~ által elfogadott gyermeknek. Általában az isteni eredet magyarázza a gyermek isteni természetét. Ezzel szemben az ÚSz-ben Jézus istenfiúsága, mint az üdvösség szempontjából való jelentősége is teljesen független a szüzi születés csodájától. Végül: ilyen erős hatással aligha lehetett a mitológia az úsz-i igehirdetésre egy olyan korban, amelyben általános volt az elutasító magatartás a → mítoszokkal szemben. A mítosz hatása annál valószínűtlenebb, mivel a gyermekstört.-ek magva zsidókeresztény környezetben keletkezett, amelyben a mítosz istenképe (az istenségnek földi nővel való nemi kapcsolata) különösen erős visszatetszést keltett volna. – A c) pontot illetően megjegyzendő: az ÚSz olyan írásokat is felölel, amelyek az igehirdetés tartalma szempontjából nem akarnak teljesek lenni. Mégis, a hallgatásából arra következtethetünk, hogy a szüzi születés kérdése nem a központja az ev.-nak, így anélkül is lehet helyesen hirdetni, hogy a szüzi születés szóba kerülne (Pál). – A d) ponthoz azt kell hozzáfűzni, hogy az ilyen elvi ellenvetésre aligha lehet exegetikai választ adni. De talán megkérdendő, hogy valójában nem Isten egy különös, az egyéb történésektől minőségileg különböző kinyilatkoztatásának tagadásáról van-e szó, végső fokon egy olyan isteni szónak az el nem fogadásáról, amely az ember számára teljesen új, és merőben lehetetlennek számít. – A szüzi születés körüli vita során kivilágosodott Jézus szüztől születésének teol.-i tartalma: az üdvösség tört.-ében egy új kezdetnek a jele, amely a Szentlélek műve (vö. Ter 1,2), egyszersmind azonban annak kiteljesítése is, amit Isten Izr. tört.-ében végbevitt: amint Isten népe történelmében újra meg újra terméketlen asszony méhéből támasztotta az üdvösség hordozóját, ill. a szabadítót (vö. 17; 1Sám 1; Bír 13), és így kinyilvánította, hogy Ő a tört. ura, most a Jézusban való egészen új kezdet csodájában ez a tört. kiteljesedett, és Isten új kinyilatkoztatást adott magáról, azt ti., hogy „Velünk az Isten”. Istennek ez az új csodája, a szüzi születés ennek a jele, ahogy Pál (Gal 4,4) is a krisztológia és a szoteriologia szolgálatába állítja a szüzi születést. – Továbbá: a gyermekstört.-ek arról tudósítanak, hogy Jézus Betlehemben született (Mt 1,25 kk.; Lk 2,1–7), aztán beszámolnak az első, Isten támasztotta tanúkról (Mt 2,1–12; Lk 2,8–20), az Egyiptomba menekülésről, ill. a Názáretbe való visszatérésről (Mt 2,13–23), Jézus körülmetéléséről (névadás) és a Templomban való bemutatásáról (Lk 2,21–39), valamint a 12 éves Jézus viselkedéséről Jeruzsálemben (2,40–52). Az ezekről szóló elbeszélések (tört.-iségükre nézve → gyermekstörténet) sokat elárulnak a ~ról. Mivel Isten őt egyedülálló módon bevonta az üdvösségtört. folyamatába, ill. eseményeibe, boldognak számít az asszonyok között, és ennek hirdetése soha nem fog elhalni a nemzedékek ajkán (1,42–45). Ugyanakkor a ~ hálás is, aki dicsőíti az Istent (→ Magnificat). A ~ azzal, hogy ajkára veszi, az Isten nagy tetteit magasztaló Egyh. szószólójává válik. Ismételt megfogalmazódik Lk-ban (1,34; 2,34 kk.), hogy a ~ emlékezetébe véste a hallott szavakat és szívében el-elgondolkodott rajtuk. Így példaképe azoknak, akik hallgatják az Isten szavát és hűségesen meg is tartják (vö. 11,27 kk.). Ugyanakkor azt sem szabad elhallgatni, hogy a kiválasztottság terhet is jelent (1,34; 2,34 kk.). A ~t érinti a hit és a hitetlenség összeütközése is; ő sem érti teljesen a Fiát (2,48.50). Így benne láthatóvá válik a hit szükségessége Isten számunkra érthetetlen tetteivel szemben. – 3. Jn-ban a ~t ott találjuk Jézus nyilvános működésének az elején is, a végén is (2,1–11; 19,25–27); ez különös tiszteletre utal. A ~ elsőként kéri Fiát: segítsen, tegyen csodát. Kérése a földi javak várásának szintjén mozog. Ezért a válasz: „Mit akarsz tőlem, asszony? Még nem jött el

az én óráim” (2,4). Mert amit Jézus adni jött, azt halála órájának elérkeztekor, vagyis akkor adta, amikor megdicsőült, azaz meghalt a kereszten. A → csodát, amit tesz, a hívó ezen ajándéka jelének tekinti (vö. 6,26–71; 11,24–26). A Jn-ban újra meg újra szóba kerülő kérdés a földi üdvösség várásával szemben, amellyel Jézus ismételten szembetalálja magát, a nagyobb ajándék reményének fölbresztése, amely nagyobb ajándék maga Jézus – erre utalnak Jézus jelei. János evangélista szerint azon a változáson, amelyet ez föltételez, elsőként a ~nak kellett átmennie; így – mint Lk-ban – Jn-ban is a ~ minden hit példaképe. S ha a víz borrá változtatása fölfogható az eszkatologikus öröm jeleként, amellyel Jézus meg akarja az embert ajándékozni, akkor 2,1–11-hez valami a Magnificat ujjongó örömeiből is hozzákapcsolódik. – A 19,25–27 nehéz kérdéseket vet föl a magyarázónak. Először is értelmezhető a jelenet tört.-ileg: eszerint Jézus haldokolva egymásra bízta a ~t és a szeretett tanítványt. De ha Jn tört.-iségét nem is becsüljük le, nehézséget jelent, hogy a régebbi ev.-ok szólnak ugyan asszonyokról, akik a kereszt alatt álltak, a ~t (= Jézus anyját) azonban nem említik. Katolikus exegeták, akik ennek ellenére is elfogadják a tört.-i magyarázatot, a Ter 3,15; Jn 2,1–11.16; Jel 12 szem előtt tartásával többnyire jelképes értelmet is tulajdonítanak a jelenetnek: Jézus azt az akaratát nyilvánította ki, hogy a ~ a kereszt alatt váljon szellemi anyjává Isten új választott népének. Eléggé elterjedt (főleg az evangélikus exegezisben) az a tisztán jelképes értelmezés, amely szerint a ~ a pogánykeresztény egyh.-zal szemben, amelyet a tanítvány testesít meg, a zsidókereszténységet képviseli; ugyanakkor a pogánykeresztény egyh.-nak a zsidókereszténységben az anyját kell tisztelnie. Csakhogy az ilyen allegorikus értelmezés irodalmi szempontból nem illik bele az összefüggésbe; az is kérdéses, vajon János evangélista környezetében időszerű volt-e ez a tétel. – 4. Jel 12 asszonya elsősorban nem a ~, hanem az ó és az új szövetség népe. Az „égen feltűnő jel” tört.-i helyzetét a Sátán átmeneti uralma alatt állónak mutatja. Ugyanakkor azonban a ~ is, aki a gyermeket szülte (12,5), és ha Lk-ban és Jn-ban az Egyh.-at és a hívőket képviseli is, a látnok szeme előtt egyszersmind az Isten népe jelképeként is megjelenhetett.

bolha (héb. paros): Saullal szemben Dávid 2-szer ~nak nevezi magát (1Sám 24,15; 26,20), nyilvánvaló módon udvariasságból, amelybe talán irónia is vegyül: ahogy a ~t is nehéz megfogni, úgy Dávidnak is mindig sikerült egerutat nyernie. Személynévként Paros: Ezd 2,3; 8,3; 10,25; Neh 3,26; 7,8; 10,15.

bolondság: → esztelenség.

bolygók: Már az 1. babilóniai dinasztia idején fölfedezték a babilóniaiak, hogy a mindig ugyanazon a pályán mozgó „állandó” csillagok „sereg”-ében van 5, amely a többiektől függetlenül kering, és ezért bibbunak, azaz ’elcsatangolt bárányok’-nak nevezték őket. Ezekhez a Napot és a Holdat is hozzá vették, így lett a ~ klasszikus száma 7. A ~ a régi iratokban a következő sorrendben szerepelnek: Hold, Nap, Jupiter, Vénusz, Szaturnusz, Merkúr, Mars. E ~ban Szin, Samas, Marduk, Istár, Kettu-Meszaru (= igazságosság és jog), Nebo és Nergal istenek megjelenési formáit látták. Az egyiptomiak is ismerték a szóban forgó 5 bolygót. A Biblia nem tartalmaz pontos adatokat arra vonatkozóan, mennyire terjedt el Palesztinában az asszír csillagkultusz III. Szalmanasszár (ur. Kr. e. 858–823) korától kezdve, de azért föltehető, hogy az 5 bolygót ismerték. Jóllehet a mazzalótot (pl. 2Kir 23,5) az etimológiából kiindulva általában az állatöv jeleként magyarázzák, az a tény, hogy tisztelték őket, más magyarázati lehetőséget kínál, hiszen az állatöv jelei önmagukban soha nem voltak kultusz tárgyai. Az a körülmény, hogy a 23,5 a Nap és a Hold után említi a mazzalótot, továbbá e szónak arám és középhéb. jelentése arra engednek következtetni, hogy itt a ~ra kell gondolnunk. A magyarázók → Kevánban (Ám 5,26) az istennek tekintett Szaturnuszt látják, Istár szimbólumát, Vénuszt pedig az → ég királynőjében keresik. A helel, amely kapcsolatba hozható az arab hilallal (’újhold’), valamint az akkád elluval (’derült’), és amely az ugariti irodalomban istenség díszítő jelzőjének látszik, vsz. Izajásnál is a Vénuszra vonatkozik (Iz

14,12: 'hajnal fia'; vö. LXX; Vg.: Lucifer), amely a kánaáni mitológiában istenként (Astar) szerepel. Itt a bolygó az uralmon lévő királyt jelképezi, mint egy istennek a fiát (vö. Zsolt 110,3). Jel 22,16: Jézus a hajnalcsillag (→ csillag). A 2,28 és a 2Pét 1,19 esetében (a parúziával kapcsolatban) föltehetően szintén Jézusra vonatkozik a kép. A bolygó csillagok bűnhődése, amelyhez Júd 13 a tévtanítókét hasonlítja, vsz. célzás Hénoch (etióp) 18,13 kk.-re, ahol a hetes szám a ~ra emlékeztet: olyan lelkek, akik megszegték Isten parancsát; más magyarázók üstökösre v. hullócsillagra gondolnak.

bor: 1. Termeléséről a Bibliában először Noé tört.-ében esik szó (Ter 9,20 kk.). Az ősatyák idejében a ~ jól ismert ital volt (14,18; 27,25; 49,11–12); Palesztinában és a környező országokban szinte a nép italának számított (csak az iszlám vetett véget Palesztinában a szőlőművelésnek). Az ÓSz szerint Palesztina ismert volt szőlőjéről, ill. → szőlőskertjeiről (MTörv 6,11; 8,8); különösen a Hebron környékén (Eskol völgye) termő szőlő volt híres (Szám 13,23 kk.), de jónak tartották a libanoni v. a Damaszkusz melletti Helbonban termelt ~t is (Oz 14,8; Ez 27,18). Jáhvé a rossz v. jó szürettel meg is verhette, meg is áldhatta népét (MTörv 7,13; 28,30.39; Péld 3,10; Iz 5,10; Oz 2,10; 9,2; Jo 2,24; Ám 5,11; Szof 1,13. sz.) → sajtó – 2. Mindennapos felhasználása. Sir 39,26 a ~t azok közé a dolgok közé sorolja, amelyek elengedhetetlenek az emberi élethez; az útravalóhoz is hozzátartozott (Bír 19,19) és az ostrom idejére tartalékolt készlethez szintén (2Kron 11,11). A Makkabeusok idején szokás volt a ~t vízzel vegyíteni (2Mak 15,39), talán Izajás idejében is, de ez Iz 1,22 alapján biztosan nem állítható. A „szőlő vére” kifejezésből (Ter 49,11; MTörv 32,14; Sir 50,15), valamint az Iz 63,1 kk.-ből arra lehet következtetni, hogy főleg vörös bort ittak. A ~ élvezeti cikk is volt, ami ünnepekkor nem hiányozhatott az asztalról (1Sám 25,36; 2Sám 13,28; Bölcs 2,7; Iz 5,12; Jn 2,1–11). Zamatának és illatának fokozására egy ideig a hordó alján hagyták a seprűt (Jer 48,11 kk.; Szof 1,12). Szokás volt a ~ba illatos növényt tenni, hogy így különleges zamatot kapjon. A ~ mirhával vegyítve inkább kábítószerül, a kínok enyhítésére szolgált (Mk 15,23). Az irgalmas szamaritánusról szóló példabeszédben a ~ a seb fertőtlenítésére, a gyulladás elősegítésére szolgál (Lk 10,34); Pál is ajánlotta az egészség érdekében „kevés ~”-nak a fogyasztását (1Tim 5,23). Az ÓSz-ben ezzel szemben inkább az elkeseredettek és kétségbeesettek, azaz a lelkileg sebzettek „orvoslására” tartották alkalmasnak (Péld 31,6 kk.; Jer 16,7). A Péld 23,31–35; Sir 19,3 arra figyelmeztet, hogy a ~ral való visszaélést el kell kerülni; az intelmek jelentősége még a következményekre való utalás. Pál a részegséget a „test cselekedetei” közé sorolta, olyan dolognak minősítette, amely kizár az Isten országából (Gal 5,21; 1Kor 6,10). Jer szerint a rechabíták nem ittak ~t (35,1–19). – 3. A ~ szerepe a vallási életben. A nazirok fogadalomból sem ~t, sem más „részegítő” italt nem ittak (Szám 6,1–4; Bír 13; 1Sám 1,11; Ám 2,11 kk.; Lk 1,15; 7,33; ApCsel 18,18). A papoknak sem volt szabad ~t inniuk, ha a megnyilatkozás sátrához mentek, v. ha a belső udvarba akartak lépni (Lev 10,8–11; Ez 44,21). Az → áldozatban (→ italáldozat) viszonylag kevés szerepe volt a ~nak: magában nem mutattak be ~t áldozatul, csak más adományhoz adtak ~t is (Kiv 29,40 kk.; Szám 15,5; 28,7.9.14). Áldozat bemutatásakor a ~t az égőáldozat oltáránál kiöntötték (28,7; Sir 50,15). Áldozati lakomák alkalmával ~t ittak (1Sám 1,9.14). Később húsvéti bárány elköltésének lett a ~ jelentős tartozéka. A templomtekercs említ egy külön ~ünnepet is. Mégis, a ~ az ÚSz-ben kapta legfontosabb szerepét, amikor az → utolsó vacsorán Jézus az → Eucharisztia megalapításakor kenyeret és ~t vett a kezébe. – 4. A bibliai jelképek között: Mt 9,17: kézenfekvő, hogy az új ~ új tömlőbe való. Jer 48,11 kk.: és Szof 1,12: a fejtéshez kapcsolódik a leírás. Elihu lefojtott ~hoz hasonlítja a lelkét, amely kiutat keres (Jób 32,19 kk.). Az Istenhez való ragaszkodás, az Isten előtti őszinte meghajlás olyan, mint a tiszta ~ (Iz 1,22). Az Én 5,1 a szerelmet ~ és tej ivásához hasonlítja; a menyasszony fűszerezett ~ral kedveskedik a vőlegénynek (8,2). Jel 14,8: a tüzes ~ kicsapongáshoz (azaz bálványimádáshoz) vezet; aki „leborul a vadállat előtt”, az „Isten haragjának ~ából fog inni”

(14,9). Ezek a képek a Zsolt 60,5; 75,9: is föllelhetők, de legtisztább formában mégis Jer 25,15–29: találkozunk vele: Isten haragjának ~át kell inniuk a nemzeteknek.

borbély: Bár K-en gondosan ápolták a → szakállukat és a → hajukat, a ~t a Bibliában csak Ez 5,1 említi a borotvával kapcsolatban. A borotva a haj, ill. a szőrzet levágásához szolgált eszközzel: Szám 6,5 (→ nazir); 8,7 (leviták); Bír 13,5; 16,17 (Sámson); Iz 7,20 (Asszíria királya szerepel „borotva”-ként); Zsolt 52,4 (a nyelv mint éles → kés, azaz borotva).

borz: → szirti borz.

bosszú: A ~ bibliai értelemben az Isten világának jelensége: csak Istennek áll jogában mint a törv. létrehozójának és őrének az általa alkotott jogrenden esett sérelmet megtorolni. A jogrend védelme terén az ÓSz-ben a vallás-erkölcsi gondolkodás fejlődésének folyamatában változás ment végbe. – 1. A megtorlás régi joga a talio-jog (talio 'megtorlás' a talis-qualis 'olyan amilyen' szóból), amely az ősember mértéktelen ~vágyának (vö. Ter 4,15.23 kk.) határt szabott; a sértés elkövetőjének ugyanazzal kell bünhődnie, amivel másnak sérelmet okozott (Kiv 21,23–25; Lev 24,19–21; MTörv 19,21); → megfizetés, → vérbosszú. A sértett nem egyszerűen rosszal viszonzozza a rosszat, hanem a kártalanítás jogán Isten megbízásából megtorolja a sértő félen a tettét (vö. Bír 1,7; 2Sám 3,39). – 2. Később a ~t – bizalommal – átengedik a „megtorlás Istené”-nek (Zsolt 94,1), aki Izr. fiainak egyénenként is (Jób 19,25), összességükben mint népnek is (Iz 41,14) gyámoluk, pártfogójuk. „Ne mondd: 'Csak a rosszat fizetem vissza!' Hagyatkozz az Úrra, ő majd kártalanít” (Péld 20,22; vö. MTörv 32,35; Jer 11,20; 15,15; 20,12). A homo biblicus valójában arra vágyik, hogy Isten igazságossága győzedelmeskedjen (→ átokzsoltárok). – 3. Hogy az elkerülhetetlen személyes ~vágyon úrrá legyen, a → szentség törvénye (Lev 17–26) egy lépéssel még tovább megy: már nem Isten bosszuló karjára hivatkozik, hanem a testvéri szeretet „arany szabálya”-ra: „Ne táplálj gyűlöletet szívedben testvéred iránt. Fedd meg embertársadat, s akkor nem osztozol bűnében... Szeresd embertársadat, mint saját magadat” (19,17 kk.). – 4. Krisztus átvette ezt a követelményt, de kibővítette, ill. a nem Izr. fiai közül valókra is, vagyis minden emberre kiterjesztette (Lk 10,30–37; Mt 5,38–42). Az ő példáját követve (1Pét 2,23) a tanítványnak nem szabad ~t állnia, hanem a kiengesztelődés szellemében a rosszat jóval kell viszonznia (Mt 5,39–40; Róm 12,19–21). – 5. Isten az ítéletkor minden igazságtalanságot és erőszakot megtorol (Jel 6,10; 19,2).

Boszra, Bocra, Bozra (héb. 'megközelíthetetlen hely'): ósz-i városok neve. **1.** Az edomiták fővárosa; innen származott az edomita király, Jobáb (Ter 36,33; 1Krón 1,44). A próf.-k romlásáról jövendöltek (Iz 34,6; Jer 49,13.22; Ám 1,12); a Zsolt 108,11 „erős város”-ként szerepelteti. Ma Buszera. – **2.** Város Moáb földjén (Jer 48,24). Talán azonos Becerrel (MTörv 4,43; Józs 20,8; 1Krón 6,63). Ma Umm-el-Amad.

botozás: → ostorozás.

botrány, skandalum (a gör. szkandalon 'csapda, hurok' szóból): olyan magatartás v. cselekedet, amely más bűnének oka. Aki v. ami így más botlásának oka, az megbotráncoztat, aki elbotlik az megbotráncozik. – Az ÓSz-ben az botráncoztat meg, ami bűnbe (= bálványimádás) visz (Kiv 23,33; 34,12; Jer 3,3), v. ami ezzel egyértelmű, romlást, pusztulást idéz elő (Szof 1,3; vö. Oz 4,17); ez utóbbit sokszor maga Jahve helyezte népének kilátásba (Iz 8,15). Isten megóv a botlástól és a bukástól (Zsolt 91,11 kk.), kőszikla, az üdvösség sziklája (MTörv 32,4.15.18; Iz 17,10; 26,4), de egyszersmind a botlás köve és a botráncozás sziklája is (8,14). A fogság utáni időben a gonoszok „maguk sem tudják, miben botlanak meg” (Péld 4,19). – Az ÚSz szóhasználata az ósz-i gondolkodást tükrözi (a profán gör.-ben hiányoznak a megfelelő kifejezések). A szinoptikusoknál Jézus szavai két helyen olyan ósz-i helyekhez kapcsolódnak, amelyek a végső időkre vonatkoztathatók. Mt 24,10 (vö. Dán 11,41): sokan

(azaz a választottakon kívül valamennyien; vö. Mt 24,22.24.31) áldozatul esnek a tévtanoknak, eltántorodnak a hittől, és kihűl bennük a szeretet, ami azzal egyértelmű, hogy elesnek az üdvösségtől. Mt 13,41 (vö. Szof 1,3): a „botrányok” kifejezésen valójában személyeket kell érteni, akik azon fáradoznak, hogy sokak bukását idézzék elő, az idők végén azonban a kárhozat lesz az osztályrészük. – Már a jelenben is: Krisztus eljövetele (Mt 11,2–5) magában rejti a megbotrányozás lehetőségét (11,6), de egyszersmind a kikerülhetetlenségét is (18,7); de „jaj” azoknak, akik másokat megbotrányoztatnak – jobban járnának, ha malomkövet kötnének a nyakukra és a tenger fenekére vetnék őket (18,6; Lk 17,2), hiszen a botrányozással maga az üdvösség forog kockán (Mt 18,8 kk.). 16,23: Jézus a Sátánnal azonosította Pétert, amiért „botrányoztatott” (értsd: Jézust le akarta téríteni útjáról). Magán Jézuson is „megbotrányoztak”, nemcsak a názáretiek és a farizeusok, hanem még a tanítványok is (11,6; 13,57; 26,31.33) – a rajta való botrányozás a benne való hittel áll párhuzamban. A tanítványok hitének meggyengülése Jézus szenvedésének láttán (Mk 14,27) része az eszkatologikus eltévelyedésnek (vö. Mk 14,38). Péter ugyan tiltakozik ellene, mégis „megbotrányozik” Jézuson (14,29), jóllehet Jézus imádkozik érte (Lk 22,32). Eszkatologikus jellegű a názáretiek (Mt 13,57) és a farizeusok (15,12) botrányozása is. A Jézus tanítása miatti botrányozás folyamán Jézus személyén is megbotrányoznak, és megfordítva. A kicsik megbotrányoztatásától azért kell óvakodni, mert a kicsik vannak az eszkatologikus üdvösségre hivatva (18,6). A 17,27 (kései hagyomány): Jézus kész megfizetni a templomadót, hogy a megbotrányoztatást elkerülje. – Pál – miként a szinoptikus hagyomány – szintén beszél elkerülhetlen botrányoztatásról (Róm 9,33; 11,9; 1Kor 1,23; vö. Gal 5,11) és olyanról, amit feltétlenül el kell kerülni (Róm 14,3; 1Kor 8,13). Elkerülhetlen az ev.-on való botrányozás, ahogy az a Róm 9,33-ból – Iz 8,14; 28,16 alapján – kiviláglik (vö. 1Pét 2,6–8). Az ev.-ban éppúgy adva van a lehetőség a megbotrányozásra és ezzel a kárhozatra, mint a hitre és az üdvösségre. 1Kor 1,23: a botrányozókat a zsidók képviselik: a kereszt a zsidóknak „~” (= ok a botrányozásra). Gal 5,11 kk.: a kereszten való botrányozás maga után vonja az ev. elleni tiltakozást, az ev. hirdetőjének üldözését is. De a 2Kor 11,29-ből kikövetkeztethetően Pál azt is lehetségesnek tartja, hogy a hívő közösségen belül is megbotrányozzanak némelyek az ev.-on. El kell kerülni a megbotrányozást, ill. a megbotrányoztatást, amikor az az „erősek” és „gyengék” hitének különböző mértékéből adódik. A Róm 14,1–3: foglalt figyelmeztetés azoknak a zsidó-, ill. pogányságból megtért keresztényeknek szól, akik más-más múltjukon nem tudtak úrrá lenni az ev. szellemében (14,21–23; 1Kor 8,10–12). Az „erős” veszélyezteteti Isten üdvözítő művét (Róm 14,20), amikor a testvérének indítékot szolgáltat szabadságával a megbotrányozásra (Róm 14,15) és megsérti lelkiismeretét (1Kor 8,12); a „gyenge” már most ítélet alá esik (Róm 14,23), ha eltékozolja a hit lehetőségét. Jóllehet Pál a 15,1: magát – hitbeli magatartása szempontjából – az „erősek” közé sorolhatná, a közösség érdekében a „gyengék” oldalára áll. A közösség hitét rombolják a megbotrányozást előidéző tévtanítók (16,17; vö. Jel 2,14). Az ap.-nak és egyáltalán a kereszténynek kerülnie kell mindent, ami „megbotrányoztathatna”, azaz mások hitét megrendíthetné, ill. mások üdvösségét veszélyeztethetné (1Kor 10,32; 2Kor 6,3). A meg nem botrányozás Isten ajándéka, így érthető, hogy az ap. imában kéri a közösség számára (vö. Fil 1,10). – János a tanítványok értetlenségére vezeti vissza, hogy „megbotrányoztak” Jézus tanításán (Jn 6,61). A botrányozás elszakít Jézustól (6,66), sőt – mint Júdás esetében történt – áruláshoz vezet (6,70 kk.). A megbotrányozást a Lélek segítségével lehet elkerülni, aki bevezet az igazság ismeretébe (14,26), és aki a tanítványoknak már megadatott, Jézusnak hozzájuk intézett szavaiban (6,63), amint azt Péter vallomása is tanúsítja (6,66 kk.). Azon a hitbeli nehézségen, amivel a tanítványok Jézus szenvedése láttán szembekerültek, a Szentlélek segítségével lehet úrrá lenni (15,18–27: 16,1). A hitben és a szeretetben való megmaradás megóvja a keresztényt attól, hogy másokat megbotrányoztasson (1Jn 2,10).

Bozra: → Boszra.

bögoly: → darázs.

böjt: teljes v. részleges tartózkodás ételtől, italtól és esetleg a házastársi érintkezéstől. Az ÓSz-ben, amint ez 'a lélek meghajlik' (vö. Iz 58,3.5; Zsolt 35,13) kifejezésből kikövetkeztethető, egyfajta megalázkodást jelent – így kap a ~ vallási színezetet: súlyt ad a kérő imának; különösen nehéz időben ajánlatos ~öt tartani (1Sám 7,6; Jo 1,14; 2,15). Haláleset alkalmával (1Sám 31,13; → gyász) és kinyilatkoztatásra várva (Kiv 34,28; Dán 9,3) is szokás volt böjtölni. Ez is azzal a megalázkodni akarással magyarázható, amit a ~ jelentett az ÓSz népe számára (igaz, eredetileg a halottak szellemei előtt „alázkodtak meg”). A törv. eredetileg csak egy kötelező ~i napot írt elő, az engesztelés napját (Szám 29,7; ApCsel 27,9). A fogság után azonban további 4 ~i napot iktattak törv.-be, hogy a nagy nemzeti nyomorúság feledésbe ne merüljön (Zak 7,3.5; 8,19). Ezenkívül mindenki böjtölhetett egyéni jószándékból. Mindamellet a próf.-k felszólalnak a ~ túlbecsülése és túlzásba vitele ellen (Iz 58,1–5; Jer 14,12). A kései zsidóság ennek ellenére egyre nagyobb jelentőséget tulajdonított a ~nek. – az ÚSz-ben gyakran böjtölnek a farizeusok és követői (Mt 9,14); hetenként hétfőn és csütörtökön tartottak ~öt, és ennek akkora jelentőséget tulajdonítottak, hogy Jézus kifogásolta (6,16–18). Jézus maga is ~tel készült messiási küldetésére (4,2; Lk 4,2). Amikor a farizeusok szemrehányást tettek tanítványainak, hogy nem böjtölnek, azzal vette védelmébe őket, hogy ha kiragadják körükből a völegényt, akkor majd böjtölnek (Mk 2,18–20). Az öskeresztény egyh. átvette a ~ gyakorlatát az ÓSz népétől (ApCsel 13,2 kk.; 14,23: előljárók választásakor, erre előkészületül). Pál is böjtölt (2Kor 6,5; 11,27). → önmegtágadás.

bölcsek: → bölcsesség, → napkeleti bölcsek.

bölcsek csillaga: Mt 2,1–12 szerint a → napkeleti bölcsek egy rendkívüli égi jelenségből, „csillag fölkeléséből” ismerték föl a zsidók királyának megszületését, s indultak el, hogy hódoljanak előtte. E jelet a zsidók nem értették, mert Heródes kérdésére nem → Bileám, hanem Mikeás jövendölésével válaszolnak, s adják meg Betlehemet a születés helyeként. Maga Heródes, mert nem volt zsidó, e kérdésben érthetően tájékozatlan volt. A csillag pedig, amelyet „fölkelni láttak”, újra föltűnt és elvezette a bölcseket a házhoz, ahol a Gyermeke volt. – A racionalista magyarázók szerint a → gyermeksgégtörténet egésze → Midrás v. e részlete mitikus elem benne, jöhet J. Kepler már a 17. sz. elején fölvetette, hogy a ~ nem üstökös, hanem a Jupiter–Szaturnusz → bolygók együttállása, konjunkciója lehetett. E két bolygó ui. 20 évenként konjunkcióban áll, 258 évenként háromszor egymás után ismétlődik a konjunkció más és más csillagképben, s 794 évenként ugyanabban a csillagképben van hármas konjunkció. Kepler számításai szerint Kr. e. 7-ben ilyen hármas konjunkció volt a Halak csillagképben. Mivel akkoriban a Jupiter a királyok, a Szaturnusz a zsidók csillaga, a Halak csillagkép pedig a Jupiter saját csillagháza volt, a bölcsek egyértelműen következtethettek arra, hogy Zsidóországban egy nagyon jelentős király született. – E feltevést a századunkban megfejtett ékírásos táblák bizonyítják. P. Schnabel pl. 1925-ben megfejtett egy babilóniai ékírásos táblát, mely évszázadokkal előre jelezte a mondott konjunkciót. A bölcsek tehát előre tudhattak e rendkívüli jelenségről és érthették mint jelet.

bölcsesség: a K-i gondolkodásban az ember természet adta tulajdonsága, amely a nevelés és a tapasztalatszerzés során bontakozik ki, s az istenek tulajdonsága, amelyet gondosan őriznek (vö. Ter 2,17; 3,5–22; Jób 15,8; Ez 28,1–6) és csak kegyként osztanak meg egyes emberekkel. Némelyek szerint e 2. felfogás a régebbi, ill. az ősi, az első a másodiktól fejlődött ki. Az első először arisztokrata környezetben bontakozott ki, de aztán az írástudók iskoláiban is elterjedt. A ~nek ez az értelmezése racionális és gyakorlati. A másik felfogás egy, v. több istenbe vetett hitre vezethető vissza, és az ÓSz-ben mindenekelőtt a próf.-knál, valamint a népies elbeszélésekben szerepel. A ~ ebben az értelmezésben többé v. kevésbé titokzatos hatalom, amely Istentől származik, és analóg a Lélekkel, amellyel gyakran párhuzamban áll. A későbbi

~i kv.-ekben (Jób, Péld 1–9, Préd, Bölcs, Bár) a két felfogás összeolvad. – A ~et Izr.-ben gyakorlatilag értelmezték: a ~ életművészet (Péld 21,20; 23,18; 24,14); bölcsnek számított a szorgalmas mesterember (Kiv 28,3; 31,3; 1Kir 7,14; Iz 40,20; Ez 27,8), az okos és tapasztalt ember, aki jó tanácsot adott (2Sám 13,3; 14,2; 20,16), a belátó öreg (Jób 8,8; 12,12; 15,10), a tudós, aki tudott írni, olvasni és ismerte a törv.-t (Jer 2,8; 8,8 kk.) Az írnokok közt, akik az udvarnál elérték a legmagasabb tisztségeket (2Kir 25,19) akadtak „bölcsek”, akiknek nagy volt a befolyásuk (2Sám 15,31.37; 1Kir 12,6; 20,8; Péld 16,13 kk.). A Kr. e. 8. sz.-tól a bölcsek – a papokkal, a próf.-kkal és a katonákkal – a vezető réteghez tartoztak (Iz 3,2 kk; 29,14; Jer 8,8; 18,18; Ez 7,26); ezek a bölcsek szívesen átadták tudásukat és tapasztalataikat fiaiknak (Tób 4,2; 14,10; Péld 13,1; 15,5; 31,1; → Achikár) és a fiataloknak, akik valamely hivatal elnyerésére törekedtek; a Péld sok mondása ilyen bölcsektől való (19,9; 22,11.29; 24,21; 25,6 kk; 29,26). A királyság utáni időben a bölcsek mind az udvarból, mind a törv.-t magyarázó írástudók köréből visszahúzódtak és külön iskolákban tanították a ~et (Sir 39,1.2.8; 51,23; vö. Péld 9,1). – Ez a ~ gyakorlati jellegű: józan okosság, egyfajta életművészet, amelynek a boldogság biztosítása a célja (pl. 14,15 kk. 29; 22,3); ezért gyakran az „élet forrása”-nak (4,23; 10,11; 13,14; 16,22) v. az „élet útja”-nak (6,23; 10,17; 15,24) nevezik. A ~re tanítás olykor a mértéktelenség, a kicsapongás szomorú következményeinek bemutatása (23,1 kk.; 24,6–10; 2,15–19; 6,25–35; Sir 31,19–21). Ugyanakkor a ~ foglalat az erkölcsi nevelésnek is, amelyet vallásos szellem hat át (Péld 20,2.4.22 kk.; 24,21; 25,20 k.; 29,13), ebből következően a ~ és a vallásosság fedik egymást (a „bölc”, az „igaz” és a „jámbor” ugyanazt jelenti, s a velük ellentétes „balga”, „gonosz” és „bűnös” szavak szintén egyazon dologra, tulajdonságra vonatkoznak). A ~nek Jahve félelme a kezdete (Jób 28,28; Péld 1,7; 9,10; Sir 1,11–21; 19,20); a bölcs azt teszi, ami Jahvénak kedves, ami pedig nem tetszik Jahvénak, azt kerüli (Péld 6,16; 8,13; 11,20; 12,22; Sir 1,27; Bölcs 4,10.14; 7,14.28). Ahogy a későbbi ~i kv.-ekben áll, a bölcs teljesíti a törv.-t (Tób 4,6; 14,10; Zsolt 7,2; 37,31; Préd 12,13; Sir 6,37; 9,15) – épp ez jelenti a ~et (15,1; 19,20; 24,23; Bár 4,1). A ~nek ez az erkölcsi, ill. vallásos jellege már az egészen régi és nem is próf.-i körökből eredő bölcs mondásokban is megnyilatkozott, de a próf.-k beszédei nyomán még inkább előtérbe került. Ter 2: az ember nem kapta meg a jó és a rossz megkülönböztetésének tudományát, mert akkor hasonlóvá vált volna az Istenhez (2,17; 3,5.22); aki erre törekszik, az Isten tökéletességének közelébe akar férközni (Jób 15,8; vö. Ez 28,1–5.12). Innen érthető, hogy a ~, amelyet egyedül Isten ismer Jób 28,12–27: el van rejtve minden létező elől, Bár 3,15–38: pedig úgy szerepel, mint ami az ember számára elérhetetlen. A próf.-k gyakran magasztalják az isteni ~et (pl. Iz 28,29; 31,2; 40,13 kk.; vö. Jób 9,4; 11,6–8; 12,13–24), amely mellett az emberi ~ elenyészik, semmivé válik (Iz 19,11–15; 29,14; 28,9; 31,2 kk.; Dán 2,20–23; vö. Zsolt 94,10–12; Péld 19,21; 21,30). Minden ~nek Jahve a kútforrása, aki annak ad ~et, akinek akar, pl. a mesterembereknek a kultikus célra használt tárgyak előállítására (Kiv 28,3; 31,3; 35,31), olyan kiválasztott embereknek, amilyen József volt (Ter 41,8.38) v. Dániel (Dán 1,17; 4,5 kk. 15; 5,11.14) és mások (Bölcs 7,20), továbbá népe vezetőinek, így Mózesnek (Szám 11,17.25) és segítőitársainak (11,16 kk.; MTörv 1,13), a királyoknak (Péld 16,10), Dávidnak (2Sám 14,17; vö. 23,1), Salamonnak (1Kir 3,11.28) és tanácsosainak (2Sám 16,23; vö. Iz 29,14; 5,21), Ezdrásnak (Ezd 7,25) és végül a Messiásnak (Iz 11,2–5). Ezekben a népies elbeszélésekben és próf.-i szövegekben a ~ természetfölötti jelleget ölt, Jahvétól származó tudást jelent és Isten Lelkével rokon (Ter 41,8.38; MTörv 34,9; Bölcs 7,22; Iz 11,2–6; Dán 4,5 kk. stb.). – Az egyiptomi és babilóniai varázslókat és jóvendőmondókat szintén bölcsnek mondták (Kiv 7,11.22; Bölcs 17,7; Iz 19,3.11 és Iz 47,10–13; Jer 10,7; 50,35; Dán 1,20; 2,2) – A későbbi ~i kv.-ekben (Jób, Péld 1–9, Préd, Bölcs, Sir, Bár) a ~ egyfelől természetes emberi tulajdonság, amelyet a tapasztalatszerzés és a bölcsek tanítása bontakoztat ki, másfelől Isten adománya (Jób 11,6; 32,8.18–20; 36,1.10; Zsolt 32,8; Péld 2,6 kk.; Préd 2,26; Bölcs 7,7.27; 8,21; 9,27; Sir 1,1; 24,8; 39,6 kk.; Bár 3,27), az Isten Lelke sugallja, sőt annak

köszönheti a bölcs a ~ét, hogy leszáll rá Isten lelke (Jób 32,18; Bölcs 7,7; 9,17; Sir 39,6). Így érthető, hogy a bölcsek elfoglalhatják a hiányzó próf.-k helyét (Bölcs 7,27; Sir 24,33). Azokat a tetteket, amelyek a Biblia más kv.-eiben Isten Lelkének tetteiként szerepelnek, a ~i kv.-ek a ~nek tulajdonítják, így a teremtést (Jób 26,12; 28,25–27; Péld 3,19 kk.; Bölcs 7,24; 9,1 kk.; 14,3; vö. Jud 16,17; Zsolt 33,6; 104,30; Bölcs 1,7), az uralmat (Péld 8,14 kk.; Bölcs 8,7–14; vö. Iz 11,2–8), Isten népének oltalmazását (Bölcs 10,15–11,2; vö. Iz 63,11–14), az ember erényekre nevelését (Péld 8,32–36; 9,12; Bölcs 1,4 kk.; Sir 24,18–22; vö. Neh 9,20.29 kk.; Zak 7,12). Végül a ~ teljesen egybeesik, azonosul a Lélekkel (Bölcs 1,4–6; 9,17; 7,22–24). – Személy-e a ~? Az isteni ~et, amely a világ teremtésekor jelenik meg és Izr.-ben az ember nevelőjének bizonyul, a ~i kv.-ek részletesen jellemzik. Jób 28,12–27; Bár 3,9–4,4: isteni tulajdonság, általa teremtette és kormányozza Jahve a mindenséget, ember nem szerezheti meg a maga erejéből (vö. 1,6–10); sőt Izr. sem birtokolja, jóllehet törv.-ében Jahve megadta neki; mivel elhagyta a ~ forrását, a törv.-t, büntetést vont magára (3,9–12; 4,1). A Péld 1,20–33; 8,1–21; 9,1–6 úgy állítja elénk az isteni ~et, mint egy prédikáló női alakot, aki az útkereszteződésnél áll (8,2), és figyelmezteti az embereket v. meghívja őket, hallgassák a bölcs tanítást. Máskor a ~ (8,22–31) úgy jelenik meg, mint ami nem azonos Istennel, hanem Isten teremtménye, előbb volt, mint a világ, s ott volt Isten mellett, amikor Isten a világmindenséget létrehozta. – Az isteni ~, amelynek Jahve az egyedüli forrása és létoka (vö. Sir 1,4–9) 24,1–24: így dicséri saját magát: Isten szájából származik, bejárta „az égi köröket”, a mélységeket, végül Jeruzsálemben ütötte fel sátrát, itt „magasra nőtt” és „pompás gyümölcsöt” hozott. Ezt az isteni ~et testesíti meg Mózes törv.-e (24,23), amely nem más, mint Jahve által az isteni ~nek szavakba foglalása. Bölcs 7,22–8,1: az isteni ~ Isten szájából származó (7,25 kk.), értelemmel bíró lény (7,22), aki a világ teremtésekor Jahve tanácsadója volt (8,4; vö. 9,9), és a kútforrása minden létezőnek (7,22; 8,5; vö. 9,9); tud mindent (7,27), lát mindent (9,11), áthat mindent (7,24), kormányozza a mindenséget (1,1), tanítja az embereket és vezeti, oltalmazza őket (7,22; 8,7; 10,10 kk.; 10,1), úgy áll mellettük, mint a jegyes (7,28; 8,2.9). A ~ Isten képmása (7,25 kk.), Isten menyasszonya (8,3), Isten mellett ül a trónon (1,4). Ezeket a költői részleteket értelmezve sok régi és néhány mai exegeta is egy Istentől különböző, önálló személyre gondol, de ez a magyarázat nem helytálló. Péld 8,1–21; 9,1–6: az isteni ~ nem tényleges személy, ahogy ellentéte, „dőreség asszony”, aki félrevezeti az embereket (9,13–18) sem az; ugyanígy a Sir 24,1–24 is. Egyszerűen megszemélyesítésről van szó. Egy olyan meggyőződéses monoteista, mint amilyen a Bölcs szerzője volt, ténylegesen nem gondolhatott arra, hogy a ~ Isten menyasszonyaként valóban ott ül Isten mellett, csupán átvitt értelemben. A modernnek zöme szívesen elfogadja ugyan azt a nézetet, amely szerint az isteni ~ az ÓSz-ben nem képvisel külön isteni személyt, de azért Isten megszemélyesített tulajdonságát többnek gondolja: hiposztáziszként értelmezi (→ Isten igéje). Csakhogy: a sok régi vallásban szereplő hiposztáziszok valamennyien többé v. kevésbé önálló léttel rendelkeztek és az istenségtől függetlenül tevékenykedtek; a Péld, a Bölcs és a Sir szerint ellenben az isteni ~ működése (miként Isten szaváé és Isten Lelkéé is) magának Istennek a működése (vö. Bölcs 9,17), ahogy az emberi ~ sem független az embertől (vö. 8,6). – Izr. ~e sok tekintetben megegyezik a szomszédos népek ~ével. Izr.-ben sokra tartották Edom, Egyiptom, Babilónia és Arábia ~ét (Jób 2,11; Jer 49,7; Abd 8; Ter 41,8; 1Kir 5,10; Iz 19,11; ApCsel 7,22; Iz 44,25; 47,10; Jer 50,35; 51,57; Dán 1,20; 2,24; Péld 30,1; 31,1). Így arra lehet következtetni, hogy ezeknek a népeknek a ~ről vallott felfogása hatással volt Izr. nézeteire. Bizonyos, hogy a 22,17–23,11 nem független az egyiptomi ~ kv.-től, amely Amenemopétól származik, ha ennek hatása nem is volt közvetlen; ugyanakkor a Péld több mondása az arám Achikárra emlékeztet. Ezt a ~et Izr. hozzáidomította a maga monoteista hitéhez, az igazság jegyében fogant, így értelmezett erkölcséhez, és ebből következően a törv. teljesítését állította központba; egy eredetileg arisztokratikus felfogásból általános erkölcsi felfogást bontakoztatott ki. – Az USz-ben az emberi ~, amelyet az ósz-i ~i kv.-ek oly sokra

tartottak, ritkán kap dicséretet (Mt 12,42; ApCsel 7,22; 1Kor 3,10; 6,5; vö. Lk 16,8); inkább csak akkor vált ki elismerést, ha erkölcsi és vallási színezetű, ill. célzatú (Mt 13,53; Lk 2,42.47.52; Róm 16,19); a merőben emberi ~et Pál is, Jakab is elvetette (1,22; 1Kor 1,17–29; 2,4 kk. 13) – ezek a testből származnak (2Kor 1,12) v. a világból (1Kor 2,6; 3,19), ill. a Sátántól (Jak 3,15). Az igazi ~ Isten adománya (Lk 21,15; ApCsel 6,3.10; 7,10; 1Kor 12,8; Ef 1,8 kk. 17 kk.; Kol 1,9.28; Jak 1,5; 3,17; 2Pét 3,15); általa az ember képes lesz arra, hogy Isten üdvözítő tervét felfogja, megértse (1Kor 2,6; Ef 1,8 kk. 17 kk.) és azt tegye, amit Isten akar (Róm 16,19; Kol 1,9.28; 3,16; Jak 3,13.15.17). A hitetleneknek Krisztus keresztye balgaság, a hívőknek ellenben Isten ereje és ~e (1Kor 1,23 kk.), azaz Isten üdvözítő erejének és akaratának a maga teljességében való kinyilatkoztatása. Mivel a hívő részese Krisztus testének, számára Krisztus az Istentől való, igazi ~nek a forrása (1,30). Miként az ÓSz-ben is, a ~ Isten tulajdonsága (Jel 7,12; vö. 5,12), amely a teremtésben, a világ kormányzásában (vö. Róm 1,20), de mindenekelőtt Isten üdvözítő terveiben nyilatkozik meg (Mt 11,19; 1Kor 2,7; Ef 3,10). Lk 11,49 („Azért mondja az Isten bölcsessége”; vö. Mt 23,34) homályos. Némelyek szerint Jézus itt egy Isten ~e néven ismeretes apokrif iratra utal: mások szerint Isten emberré lett ~ét, vagyis saját magát értette rajta. Egyik nézet sem elfogadható; Isten ~e inkább Istennek Jézus által kinyilatkoztatott bölcs elhatározása, döntése.

Bölcsesség könyve, Bölcs: deuterokanonikus ósz-i bölcsességi könyv. A protestáns kánonból kihagyták. I. Elnevezése. A gör. kéziratokban feltételezett szerzőjéről Szofia Szalomon 'Salamon bölcsessége', a Vg.: Liber Sapientiae, '~', és ezt vették át a nemzeti fordítások. – II. Keletkezése. Ismeretlen szerzője Salamon ajkára adta mondanivalóját; a korai egyh.-i szerzők és a régebbi exegeták Salamont tekintették szerzőnek. E nézetet már Origenész, Euszebiosz, Agoston és Jeromos is kétségbe vonta, ma pedig általános az a vélemény, hogy a kv. sokkal későbbi időből származik, és hogy gör.-ül írták. Erre utal: 1. a sok gör. módon szerkesztett mondat, különösen a 3. részben (pl. 12,3–7; 12,8 kk.; 13,11–15; 17,18 kk.); erre már Jeromos felhívta a figyelmet; 2. a sok idegenszerű szókapcsolat, amely a héb.-ben nem fordul elő, és teljesen idegen a szemita nyelvek szellemétől (pl. 1,4; 1,6; 2,10; 4,8; 7,22; 12,19); a szerző jól ismerhette nemcsak a gör. szókincset, hanem a gör. szokásokat (4,2) s az egész gör. nyelvet (pl. 7,22; 11,7), sőt a gör. filozófia fogalmait is (pl. 7,22 kk.; 9,15); gör. fordításban olvashatta az ÓSz-et; több részletet tipikus gör. változatban iktatott be (pl. Bölcs 6,7 = MTörv 1,17, a LXX szerint; 2,12 = Iz 3,10, a LXX szerint). Egyértelmű, hogy nem Salamon írta, hanem egy gör.-ül tudó zsidó volt a szerző, aki föltehetően a hellenista tudósok városából, Alexandriából származott. Erre vall, hogy tiltakozik az Egyiptomban dívó állatkultusz ellen (11,5; 12,23–27; 13,10; 15,18 kk.), s hosszasan elidőz az egyiptomi csapásoknál (11,16–19). Némelyek tartalmi és stilisztikai szempontokra hivatkozva két szerző (1,1–11,1 és 11,2–19,22) munkájának tartják; mások elismerik ugyan, hogy a 11,2–19,22 stílusa retorikus, az 1,1–11,1-é ellenben egyszerű, de mivel mindkét részben megtalálhatók ugyanazok a költői szavak és összetételek, és a két rész felfogás tekintetében is egyező, mindkét részt – jogosan – egyetlen szerzőnek tulajdonítják. – A kv. utal az egyiptomi csapásokra (14,22–30), de ugyanígy a zsidóüldözésekre (11,5–19; 12,23–27), valamint arra is, hogy a zsidóság a pogányság hatása alá került (2,10–20; 3,10–13; 5,1–14). Ezek alapján II. Ptolemaiosz Euergetész (ur. Kr. e. 145–116) v. II. Ptolemaiosz Szótér (ur. Kr. e. 116–80) korára gondolhatunk. Mivel a szerző felhasználta a LXX-t, és még nem bonyolódott azokba a Logoszt illető tanokba, amelyek az alexandriai zsidó tudósok körében már Philo előtt eltejedtek, föltehető, hogy a Kr. e. 1. sz.-ban írta művét; némelyek szerint a 14,16 kk. Caligula (Kr. u. 40) istenítésére tartalmaz célzást és így az ő korából eredeztetik a ~t, de a 14,16 kk. az egyiptomi fáraók által megkövetelt kultuszra is vonatkozhat. – III. Tartalma a bölcsesség dicsérete. A bölcsességet Salamonnak tulajdonítja, akit Izr. fiai közül a legbölcsőbbnek tartottak (Bölcs 7,1–5; 8,10; 9,7.12). Az 1. rész (1–5) úgy ajánlja a bölcsességet, mint amit az ember jutalmul nyerhet. A 2. rész (6–9) azt mutatja be, hogy mit jelentett a bölcsesség

Salamon életében, akit a zsidó hagyomány a bölcsesség atyjának tartott. A 3. rész (10–19) az emberiségnek, de különösen az Isten népének a vezéréként magasztalja a bölcsességet; az Isten népe a bölcsesség által menekült meg, ugyanakkor a bálványimádók, az egyiptomiak megbűnhődtek. A szerző célja kézenfekvő: a gör. bölcsélet és erkölcsök hatása alá került zsidóknak, sőt talán a filozófiájukra büszke gör.-öknek is meg akarta mutatni, hogy a zsidó bölcsesség felülmúlja a gör.-öket, mert Istentől ered, és hatalma a tört.-ben bebizonyosodott. – IV. Teológiája: → bölcsesség.

böngészés, tallózás, kalászolás: A Lev 19,9 kk.; 23,22 és a MTörv 24,19–22 tiltja a földek teljes learatását. Az → aratás után nem volt szabad tallózni, s a mezőn kinn felejtett kéréért is tilos volt visszamenni. Ugyanígy az olajbogyók leverése és a szüret után sem volt szabad böngészni. Amit még össze lehetett volna szedegetni, az az idegent, az árvát és az özvegyet illette meg (MTörv 24,19–21), v. pedig a szegényeket és az idegeneket (Lev 19,9; 23,22). Rut 2: az aratás utáni tallózás leírása; vö. Iz 17,5 kk.; 24,13; Jer 49,9; Abd 5; Mik 7,1; Bír 8,2: „Nem több-e, amit Efraim böngészett, mint amit Abiezer szüretelt” (értsd: Efraim fiai nagyobb hasznot hajtottak Midiánt üldözőbe véve, mint Gedeon a csatával. → tiszta.

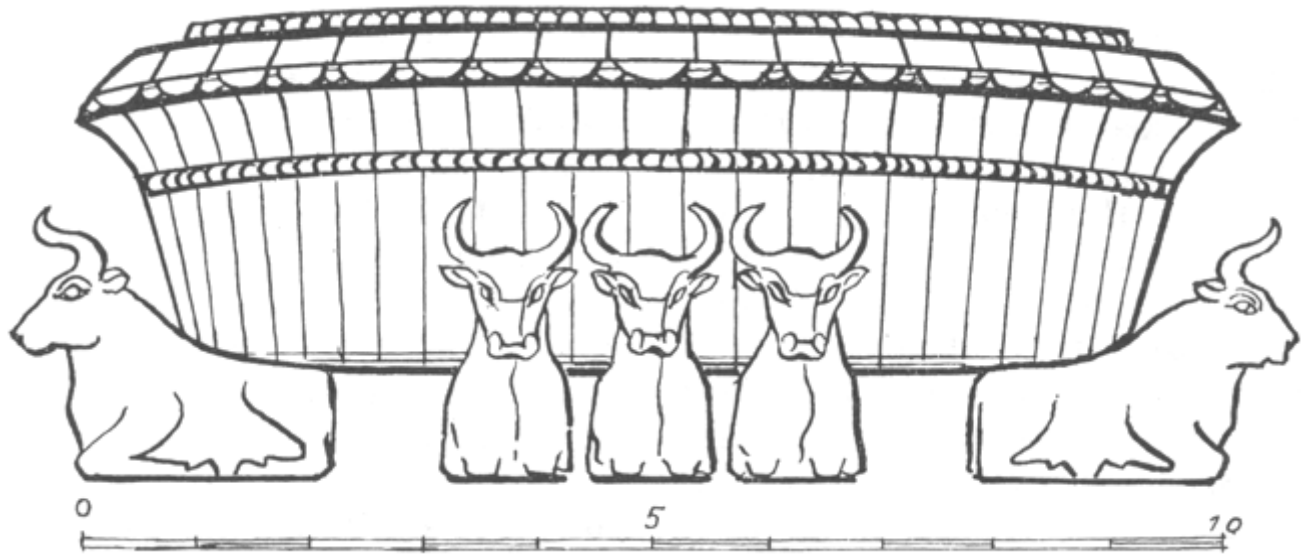
bőr: Az állat~ feldolgozásáról kevés szó esik a Bibliában. Az ÓSz-ben szerepel a ~ és a finom~, a szattyán (Ez 16,10 és P), továbbá a Kalló-mező Jeruzsálem, közelében (Iz 7,3), ahol némelyek szerint a tímárok dolgoztak (F. Nötscher e föltevés ellen foglal állást). Az egyszerű emberek használatára öv (2Kir 1,8, de vsz. Lev 13,48 kk. is) készült ~ből, továbbá saru és takaró (Kiv 25,5; 26,14; Lev 13,48 kk.), vödör, → tömlő (kecske~ből), tegez és sisak, s a pajzsot is ~rel vonták be; a → parittyá szintén lehetett ~ből (szíjból). Később → pergamen készítéséhez is felhasználták a ~t. – Az ÚSz említ Joppében egy Simon nevű tímárt (ApCsel 9,43; 10,6.32).

börtön: A szabadságvesztés a büntetés egyik formájaként sem az óbabilóniai, sem a mózesi törv.-ekben nem szerepelt. Egyiptomban is csak a vizsgálati fogságot ismerték (vö. Ter 40,3 kk.), a ~büntetést ellenben – a 39,20; 40,3b alapján föltehetően – nem. Izr.-ben legföljebb az istenkáromlót (Lev 24,12) v. a szombat megszegőjét (Szám 15,34) vették őrizetbe. A ~ csak a királyság idejéből mutatható ki (1Kir 22,26 kk.; 2Krón 16,10; 18,26; Jer 29,26; Ezd 7,26). ~ül a királyi palotában v. amellelt szolgált egy helyiség (Jer 32,2), de lehetett ~ föld alatti kamra is, a város parancsnokának háza alatt (1Kir 22,26 kk.) v. a városkapuban (Jer 20,2), sőt esetleg egy üres ciszterna is (38,6). A foglyot rendszerint odaláncolták (Bír 16,21), esetleg kalodába zárták (Jer 20,2); az étele rossz volt (1Kir 22,27; 2Krón 18,26). – Az úsz-i időben lehetett a foglyokat látogatni (Mt 11,2; Lk 7,18), sőt az irgalmasság egyik tetteinek számított a foglyok látogatása (Mt 25,36; Zsid 13,3). A róm. uralom alatt a → főtanácsnak megmaradt az a joga, hogy vallási vétségekért valakit őrizetbe vétessen (ApCsel 4,3; 5,18). A zsidó ~ hasonló volt a róm.-hoz; olykor szigorúan (16,24) őrizték a rabot, más esetben, ha valakit csak házi őrizetre ítélték, kevésbé szigorúan (28,30). A vádlottat az ítélet kihirdetéséig (5,21) megláncolva tartották (26,29); néha két katonához láncolták (12,6), v. a lábát kalodába zárták (16,24). Ha a rab megszökött, az öröket azonnal kivégezték (12,19; 16,27).

bronz: réznek egy más → fémmel, először ólommal v. antimonnal, később ónnal való ötvözete. Az ötvözést Izr. fiai vsz. az egyiptomiaktól vették át, akik a hozzá szükséges elemeket először Anatóliából vásárolták. A Kr. e. 2. évezredben Ciprus volt a réz fő piaca. Izr. fiai vsz. csak egyszerű használati tárgyakat készítettek ~ből; az igényesebb munkákkal a föníciaiakat bízták meg, v. tőlük vásárolták a művészebb kivitelű tárgyakat; a föníciaiak a Kr. e. 10. sz.-tól tudtak hajóikon ónt szállítani Etruriából, Hispániából, Galliából, majd Britanniából. Salamon Templomába a tíruszi → Híram bronzműves készítette az → oszlopokat, a → bronzmedencét, → víztartót és a különféle kultikus eszközöket (1Kir 7,13–46). – A sok, meglehetősen primitív bálványszobrocska Palesztinában készülhetett.

bronzkor: Palesztinában a művelődés föllendülésének ideje; kb. Kr. e. 3200-tól Kr. e. 1200-ig tartott. Utána a → vaskor következett. A régészek általában így tagolják a ~t: 1. korai ~: Kr. e. 3200–2200; 2. középső ~: Kr. e. 2200–1550; 3. kései ~: Kr. e. 1550–1200.

bronzmedence v. „a tenger” (1Kir 7,44): a papok kultikus mosakodása céljára szolgáló hatalmas medence Salamon Templomának előudvarában (2Kron 4,10). A → víztartóval együtt tíruszi bronzműves, → Hiram öntötte. Leírása: 1Kir 7,23–26 és (eltérően) 2Kron 4,2–5. 2Kir 16,17 kk.: Acház király eltávolította a 12 ökröt, amelyen állt, és kőtalapzatra állította. Jeruzsálem pusztulásakor (Kr. e. 587/586) a babilóniaiak szétverték és a bronzot Babelbe vitték (2Kir 25,13). Ezekiel templomleírásából hiányzik; a száműzetés utáni templomban sem találkozunk vele.

24. A bronzmedence. Rekonstrukciós kísérlet: a mérték könyvekben értendő

Bubasztisz: → Pi-Beszt.

búcsúbeszéd: az ókorban kedvelt irodalmi műfaj; jeles személyek visszaemlékezése, hogyan nyúlt bele Isten a saját életükbe v. a nép életébe (a szöveg témája), hogy a bajban segítséget nyújtson. Ezzel mintegy kijelölik az utat a haláluk utáni időre (gyakran jövődölve is), példás életre buzdítanak, olykor a saját életük példájára hivatkozva, útmutatást adnak utódaiknak és követőiknek, végül áldással, imával és jókívánsággal búcsút vesznek. A ~ az ÓSz-ben is, az ÚSz-ben is gyakori, a legtöbb mégis az apokrif iratokban található; a nagy klasszikusok is kedvelték. Mivel a „legszerencsésebb” irodalmi műfajok egyike, alapformáját csak a különféle ~ek egybevetése révén lehet kielemezni. – Az ÓSz-ben ~ pl. Ter: 47,29–50,14 (Jákob), MTörv: 31–33 (Mózes éneke és áldása), Józ: 23,1–24,28 (Józue), 1Sám: 12 (Sámuel), 1Kir: 2,1–9 (Dávid; vö. 1Kron 28,1–29,20) v. a későbbi kv.-ek közül Tób 14,3–11; 1Mak 2,49–70; 2Mak 6,30; 7,1–41). O. Eissfeldt szerint ezek az ósz-i ~ek műfajilag a politikai beszédek közé sorolhatók (vö. 1Sám 12), A. Bentzen viszont (jogosan) a vallásos beszédek (prédikációk) műfajába sorolja őket, amelyekre a próf.-k jövődöléseinek, figyelmeztetései, sőt eredetileg talán még a bölcsességi irodalomnak is volt hatása. – A zsidó apokrif iratokban a ~ különösen kedvelt műfaj. Leginkább a Mózes 5 kv.-éhez kapcsolódó iratokban lehet velük találkozni. Ezek az apokrif ~ek egyfelől rokonok az ÓSz-ben olvasható ~ekkel, másfelől előre mutatnak az úsz-i ~ek felé; legalábbis azok, amelyekben haláluk előtt állók összefoglalják az életüket, hogy ezzel tanítsanak. – Az ÚSz-ben található ~ek nagyon különbözők. A szinoptikusoknál megtaláljuk Jézus szenvedése előtti ~eit (Lk

22,21–38; vö. Jn 13–17; ApCsel 1,2 kk.), az ApCsel-ben Pál ~ét, amelyet az efezusi presbitereknek mondott (20,17–38). 1Tim (4,1 kk.), 2Tim (3,1 kk.) és 2Pét 3 ~et tartalmaz; ezek intelmeket magukba foglaló levelek. Jn-nál több ~ is található: Jézusnak szenvedése előtti kettős ~e (ezt a lábmosás vezeti be és a főpapi ima zárja le: 13–17), Jézusnak a mennybemenetel előtt mondott ~e (20,19–23) és az a ~, amelyben Jézus Péterre bízta az Egyh.-at (21,15–23). – Az úsz-i ~ek különböznek mind az ósz-i, mind az apokrif ~ektől. Az egyezésen kívül a séma és a feldolgozott téma is mutat eltérést: a) terjedelmük tekintetében (vö. 1–2 Tim és Mt 28,18–20); b) a konkrét helyzet vonatkozásában, amely létrejöttüket is meghatározta (vö. 1–2Tim, 2Pét, Jn 13–17); c) a beszélő személyt illetően (Jézus v. az ap.-ok) stb. Az úsz-i ~ek a visszatekintés során nem az Istennek Izr.-lél kötött szövetségére emlékeztetnek, hanem arra, hogy az elmenni készülő élete mit jelent az övéi számára, és mi az a maradandó tanítás, amelyet meg kell őrizniük. Ugyanakkor a próf.-i elem ezekben is fontos szerepet játszik (Péter tagadásának, Júdás árulásának, a Szentlélek elküldésének, az üldöztetéseknek és az Egyh.-ra váró megpróbáltatásoknak a megjövendölése). Ahol az úsz-i ~ek a jövőt említik (nemegyszer eszkatologikus színezettel), apokaliptikus stílusuk emlékeztet az apokrif ~ekére anélkül, hogy a jövőt illető látomásokban a múltat taglalnák; ehelyett az ap.-ok ~eiben súlyt kapnak a kívülről várható veszedelmek (Jn 15; ApCsel 20,29: üldöztetés), de még inkább a belső bajok (20; 1Tim; 2Tim; 2Pét: tévtanítók, eltévelyedések), amelyek az ap.-ok halála után a fiatal egyh.-akat fenyegetni fogják. A Jn-ban található ~eket ezek az apokaliptikus vonások kevésbé jellemzik (13–17; → főpapi ima).

Bul (héb. vsz. 'száraz fa'): kánaáni hónapnév, amely föníciai föliratokból is adatható. Az ÓSz-ben egy helyen (1Kir 6,38) szerepel. A régi izr. időszámítás szerint az év 2. hónapja. A zsidó-babilóniai naptárban a 8. hónap (okt.-nov.).

búza: A Szinuhe-történetből és abból a tényből, hogy a ~liszt fogalmát jelölő kánaáni szavak (szólet és kemah) egyiptomi szövegekből is kimutathatók, arra lehet következtetni, hogy a ~t Kánaánban már a bronzkorban ismerték. Az ÓSz-ben is fontos kenyérgabona. A ~szemeket olykor nyersen is ették, ahogy a kalászból kiszedegették (MTörv 23,26; Mt 12,1) v. pörkölte, kivált az úton lévők (1Sám 17,17; 25,18; 2Sám 17,28), de egyébként is (Lev 23,14; Rut 2,14); a legtöbbször mégis megőrölték. Megkülönböztették az egyszerű lisztet (kemah) és a nagyon finom lisztet, a lisztlángot (szólet); ez utóbbit használták kenyérsütéshez (1Kir 5,2; Ez 16,13), és a P-forrás szerint áldozatnak is ebből kellett sütni a kovásztalan kenyeret, ill. a kalácsot (Kiv 29,2). Ez a „búza java” (Zsolt 81,17; 147,14; MTörv 32,14). A régebbi időkben kemahot is be lehetett mutatni áldozatul (pl. Bír 6,19; 1Sám 1,24).

búzaszem: → mag.

buzogány: ütésre, sújtásra használt, tömör ércgombban v. szöges, görcsös bunkóban végződő, rövid nyelű fegyver. Az istenek, királyok és hősök ősi fegyvere a bibliai korban a hatalom jelvénye lett: jogar, királyi v. parancsnoki pálca, kormánypálca (Ter 49,10; Bír 5,14; Szám 24,17; Ám 1,5,8; Iz 14,5; Ez 19,11; Zsolt 2,9; 45,7; 10,2). → fegyverek.

Büblös: → Gebál.

bűn: tudva és akarva elkövetett rossz tett v. mulasztás (→ rossz, → rosszaságok), Isten megbántása. I. Az ÓSz-ben. Abban, ahogy az ÓSz népe a ~t értelmezte, világosan megnyilvánult, hogy Izr. hite mennyire más volt, mint a körülötte élő népek vallásossága. Ezt a szóhasználat is tükrözte. Az a sok szó, amely a hata tőből származik és a ~ elkövetőjét, a → bűnöst éppúgy jelöli, mint magát a ~t, a ~ös tettet, az eredeti jelentésnek ('elvé, utat téveszt') megfelelően a parancs v. tilalom formájában elismert normától való eltérést fejezi ki; innen érthető, hogy a jogi és a vallási életben is általánossá vált a többi ember jogának megsértésére, ill. a kultikus szabályok és erkölcsi normák megszegésére való utalásul. Hasonlóak az avah tő

származékai is, amelyeket gyakran használtak 'a helyes útról letérni' jelentésben. Az elvétel, a hibázás leginkább a pása töben fejeződik ki, amely már-már a bűnös tudatos szembeszegülését érzékelteti. A többi kifejezés kultikus, jogi v. didaktikus szempontból ítéli el a cselekvést, amely ~nek számít, v. amelynek ~ a következménye. A norma akaratlan megsértését a sagah 'elnéz, melléfog, eltéveszt' tő származékai fejezik ki. A norma, amelynek megsértését e kifejezések érzékeltetik, feltétlen tekintélyű, az egész életet átfogja. A sérthetetlennek elismert életrend Izr.-ben – a többi néptől eltérően – nem a múltja v. az ősök hagyománya folytán lett a helyes viselkedés szabályainak együttese, hanem isteni akarat ölt testet benne a kiválasztottság jeleként és a Sinai-hegyen kötött szövetség zálogaként. Ez az isteni akarat személyes elfogadásra, odaadásra vár, és a közösséget a tisztelet és a hála jegyében formálja. Minden egyes parancs beleépül az Istenhez való kapcsolódás egészébe. Izr. tudja: a parancsok nem önkényt éreztetnek, hanem ellenkezőleg: határvételek, amelyeken belül élettér van, mert a pogányok közül való kiválasztottságot jelzik, s arra figyelmeztetnek, hogy Isten parancsainak teljesítése a záloga annak, hogy Izr. Isten tulajdon népe lehessen és fennmaradjon. Isten parancsainak, a törv.-nek az elismerése és elfogadása jelenti a személyes döntést az élő Isten akarata mellett, aki azt akarja, hogy az ember – a maga javára – neki szolgáljon. – A parancs megszegése, a törv. megsértése többet jelent, mint egyszerűen helytelen cselekvést: a bűnös nem ismeri el Isten föltétlen tekintélyét, így kivonja magát a vele való közösségből. Amikor az ÓSz népe a törv.-t emlegeti, nem Istentől független tekintélyre hivatkozik, hanem Isten akaratának teljesítését sürgeti; az Isten akaratával való szembekerülés jelenti a ~t; Izr.-ben tehát a kétféle akaratnak (az isteni és emberi akaratnak) az összeütközése a ~. A ~nek e felfogásával Izr. egyedül állt a népek között, amelyek annyira tanácstalanok voltak isteneik szándékait illetően, hogy még azt is föltételezték, hogy isteneik csábítják őket ~re. – A ~nek ez a felfogása Izr.-ben is csak úgy vált általánossá, hogy kiszorította a ~re vonatkozó korábbi nézetet. Itt is, ott is beleütközünk súlyos ~ökbe, amelyek esetében a velük vádolt ember személyes szembeszegüléséről, akarati elfordulásáról aligha lehet beszélni. Egy gonosz tett ránehezkedhet az egész országra anélkül, hogy a lakosok részesek lennének benne (pl. amikor egy ismeretlen gyilkos ~e megtorlatlan marad, és súlyos ~ként az egész népre ránehezedik; MTörv 21,1–9; vö. Ter 20,3 kk.; 26,10; Józ 7,11; 2Sám 24,17). Apja fogadalmának megszegése, jóllehet nem tudott róla, Jonatánnak halálos ~t jelent, a szó szoros értelmében (1Sám 14,43 kk.). Akaratlan rituális vétség miatt elkövetője büntethető ~be sodródhat (Lev 4; 5,1–6). Ilyenkor nem a vétkes akarata, hanem a parancs tényleges megszegése a döntő szempont (objektív ~). A ~nek ilyen módon való megítélése mögött az a régi felfogás rejlik, amelyből Izr.-nek idővel ki kellett nőnie. – A ~ új értelmezése a szövetség hűségese Istenének is teret adott irgalma kinyilvánítására. Erre vall: a gyilkos menedéket találhatott, ha tettét nem szándékosan követte el (1Kir 21,12 kk.; MTörv 19,1 kk.); Isten maga segít az ismeretlen vétkest megtalálni, hogy ne kelljen az egész népnek bűnhődni (Józ 7,11 kk.); Isten figyelmezteti azt, aki abba a helyzetbe kerül, hogyha nem is tudatosan, de ~t kövessen el (Ter 20,6; Lev 4: az engesztelő áldozat létesítése arra az esetre, ha „valaki nem szándékosan vét az Úr ellen”). – A királyok korában újra előtérbe kerültek a különféle mágikus gondolatok Isten kegyelmének megtartására és visszaszerzésére, fokozódtak az emberi teljesítmények, s a parancsok teljesítésében a cselekedet elfödte az elhatározás jelentőségét. Csak a próf.-k közbelépése menthette meg Izr. ~ről vallott felfogását az elpogányosodástól: feltárták, hogy megromlott a személyes viszony Isten és ember között; hirdették, hogy a szövetség Istene eljön és ítélkezik, s így felrázták kortársaikat; minden egyes ~t a szövetség tagjainak helytelen döntésére vezettek vissza. A ~t mindig újabb oldaláról mutatták be, mint hálátlanságot, idegen hatalomhoz (Istenhez) pártolást, gőgöt, álnokságot, engedetlenséget; ezzel világossá vált az is, hogy az egyes elvétéseknek az alapja mindig ugyanaz: az élet Urától való szándékos elfordulás. Így nem lehet durva és kevésbé durva sértéseket, vétségeket elkövetni, és ezekért különféle jóvátételeket kiszabni – a ~ mögött

mindig ott rejlik Jahve szándékos elhagyása, ha megannyi formában nyilvánul is meg. Ha pl. testvéri kötelesség semmibe vételéről volt szó a Templom szolgálata címén, a próf.-k haragja addig fokozódott, hogy magát a templomi szolgálatot is elvetették (Iz 1,15 kk.; Jer 7,9 kk.; Oz 4,1 kk.; 6,6; Ám 5,21 kk. stb.), mert hamis voltában Isten fölségének megsértését látták (vö. Zsolt 15; 24,3–6; Iz 33,15 kk.). – Az Istentől való elszakadásnak új oldala is megmutatkozott. A próf.-k abban, hogy az ember minden jó szándéka és elhatározása ellenére (Oz 6,1–3) hajlik a ~re, meglátták a rosszra való hajlamot, a gonosz vágyat, amely hatalmába keríti az embert és megfosztja szabadságától. Ozeás a hűtlenség (a szajhaság) szelleméről beszél, amely idegen életelvként félrevezeti a népet és útját állja a megtérésnek (4,12; 5,4); Izajás a szellem meghasonlásáról beszél, amelynek folyományaképpen az egyik ember szembefordul a másikkal (Iz 9,18; vö. 5,18). Jeremiás szerint állati ösztönhöz hasonló valami költözik az emberbe, ha gonoszságra vetemedik; a rossz szokást, a rosszra való hajlamot éppúgy nem lehet megváltoztatni, ahogy a szerecsen színét v. a párdúc tarkaságát (Jer 2,23 kk.; 13,23; vö. 6,7). A ~ titokzatos hatalma idézi elő a szív megkeményedését, s a megkeményedett szívet hiába szólongatja az Isten, az ellenáll neki (Ez 36,26: kőszív). Ebből következően a ~ jelenti az ember számára a legnagyobb rosszat, amiből nincs kiút, csak ha a felfoghatatlanul csodálatos Isten egy új teremtő tevékenységgel az emberi létnek új dimenziót nyit meg. – Az az Izr.-ben ősidők óta elterjedt nézet, hogy az ellenséges népekre büntetés vár, idővel némileg más megfogalmazást kapott: a népek azáltal követik el a ~t, hogy szembeszegülnek Istennel, Izr.-től függetlenül. A ~t ~re halmozó pogányok gögös lenézése is megszűnt; Izr. elkövette ugyanazt a ~t, így oda süllyedt, ahová a pogány népek süllyedtek. – Az a felelősségteljes felismerés, hogy az emberiség szembefordult a szt. Istennel, később is megőrződött. Erre engednek következtetni a ~vallomást tartalmazó Zsoltárok (130,3; 142,2 vö. 1Kir 8,46) és a bölcsességi irodalom szerzőinek figyelmeztetései, hogy ami tisztátalan, az nem válhat tisztává (Jób 4,17; 15,14 kk.; Péld 20,9 stb.). Ezzel összhangban a vezeklés, a megtisztulás központi helyet kapott az áldozatban és az ezzel kapcsolatos papi törv.-ben. Ugyanakkor: az emberi természet és gyengeség szem előtt tartása arra csábított, hogy kihasználják Isten jóságát, megbocsátásra kész irgalmát és visszaéljenek vele (Jób 7,1 kk. 17–21; 14,1–6; Zsolt 89,48 kk.; 103,14–16; Préd 8,6–8; Sir 18,8–12). Az emberi ~t – miként a babiloniak vallásában – mintegy sorsszerűnek, inkább végzetnek tekintették, semmint tudatos szembeszegülésnek Isten akaratával. De Isten atyai jósága, amely abban nyilatkozik meg, hogy esendő gyermekeinek megbocsát, csak Isten szabadságának kiemelésével ölthet hiteles formát (az ember Isten haragját vonta a ~nel magára; a megbocsátás ajándék); ha Isten szuverenitása háttérbe szorul, akkor ez oda vezet, hogy – miként korábban – a ~telenség a parancsok teljesítése révén elérhető céllá válik az ember számára, és a ~ igazi gyökeréről, az Isten elleni lázadásról elterelődik a figyelem. A bajt csak fokozta a kazuisztika a ~ „osztályozásával” (halálos ~, kisebb elvétés), mert ezzel a ~ veszített a súlyából és személyes jellegéből is. Így vált lehetővé, hogy az igaz érdemeiről kezdjenek beszélni, jóllehet régen az számított igaznak, aki a szövetség, ill. az ezen alapuló közösség szempontjából helyes magatartást tanúsított, ami egy belső készséget tételezett fel a szövetségből következő kötelezettségek vállalására és engedelmes megtartására, olyan általános szellemi irányvételt, amelyet semmiképpen nem lehet sem egyes tettekkel azonosítani, sem elsajátítani; s amely nem jelenti az isteni kegyelem kiérdemlését, csak annak alázatos és hálás elfogadását, Isten tetszése szerint. – A ~ eredete. A teremtmény gyengeségének általános tapasztalata alapján kézenfekvő lett volna, hogy a ~t magára Istenre vezessék vissza. De ez a gondolat Izr.-t nem kísértette meg: a szövetség épp a ~ átokvilágából való kiemelés jelentette, s ebben az is kifejeződött, hogy a szövetség Istenétől a ~ teljesen távol áll. Igaz, a próf.-k rémülten küzdöttek az egyre inkább előtérbe kerülő titokzatos hatalom, az Isten ellensége ellen, sőt nehéz időben, a kísértés órájában Jeremiás még Istennek is szemére vetette, hogy megcsalta: kiszolgáltatta ellenségének és nem állt érte bosszút (Jer 15,18; 20,7 kk.). Káromló szavai miatt Jeremiás később megalázkodott

Isten előtt, és éppoly kevésbé tétélezte fel, hogy az emberi szív gyógyíthatatlan gyengesége a teremtés tökéletlenségére utal, mint elődei v. utódai, akik a rejtőző Isten titkát látták a rossz megengedésében. Isten e titkát az emberi elme nem foghatja fel, de nem is fontos, hogy felfogja, hiszen a magát kinyilatkoztató Isten ígéretei minden jónak a foglalatát jelentik, s fényükben a titokzatosság homálya is eloszlik. – Nem így vélekedett Izr. nagy tört.-írója és gondolkodója, a → Jahvista. Ő a Ter 3–11: az Istentől való elidegenedést visszavezette az első emberpárig, és nyomon kísérte nemzedékről nemzedékre, egészen odáig, míg Isten büntető keze le nem sújtott (→ vízözön története). Ezzel azt érzékeltette, hogy az emberiség tört.-e letért az Isten által szabott és tervezett útról. Az első ember lázadása azt vont maga után, hogy az utódokban a belső egyensúly megbomlott, s kivédhetetlenül a rossz hatalmába kerültek: „az emberi szív vágya – ifjúkorától kezdve hajlik a rosszra” (8,21); → bűnbeesés. – Arra, hogy az emberiség tört.-e előtt a távlatok ilyen sötétek, csak a királyság utáni időben figyeltek fel, amikor az izr.-i államnak a függetlenségéért vívott harca kudarcba fulladt és a fogságban, majd a helyreállítás időszakában a választott nép újra átgondolta helyzetét. A próf.-k úgy látták, hogy az Egyiptomból való kivonulás, sőt Jákob kora óta (Ez 16; 20; 23) minden nemzedék viseli a ~ terhét és felelősségét Isten előtt: a deuteronomikus → történetírás megkísérelte megértetni a néppel, hogy az atyák ~étől elválaszthatatlanok az egyes emberek ~ei; a zsoltároknak és Jób-ben, valamint a Péld-ben az is egyértelműen kifejezésre jut, hogy az ember természete születésétől hajlik a rossz felé, így esik ~be (Jób 4,17–21; 25,4–6; Zsolt 51; 90,7–9; 143,2; Péld 20,9). Az, hogy a korai zsidóság, ha nem is egyenlő mértékben és azonos súllyal, de egyöntetűen vallotta, hogy az ember Ádámtól kezdve hajlik a ~re, arra mutat, hogy ahol teljes mélységében érvényesült az Isten színe előtt álló emberiségre vonatkozó ósz.-i felfogás, ott a ~t illető vázolt nézetek is előtérben maradtak. – A ~ről való felfogás alakulásához a → Sátánra vonatkozó képzetek is hozzájárultak a Sátán eredetileg Jahve égi udvarának volt a tagja (Jób 1,6 kk.; 2,1; Zak 3,1 kk.), majd különféle egyéb ósz.-i képzetekkel (1Krón 21,1; vö. 2Sám 24,1; Iz 14,12; Zak 5,7 kk. stb.) kiegészülve végül Izr. földöntúli ellensége lett, egy gonosz szellem és a gonoszság kútforrása, sőt a gonosz szellemek birodalmának fejedelme. Így a jó égi világgal szembekerült a gonoszság birodalma. Ezzel óriási felelősség nehezedett a cselekvő emberre: a Sátán csábítására a ~ hatalmába eshet az ember (Bölcs 2,24; vö. Ter 3,1 kk.). – A ~ következményei. A héb.-ben sajátos módon nem alakult ki külön kifejezés a ~re, a jóvátételre, ill. a büntetésre. A ~ értelemben használt avón egyszersmind a jóvátételre, ill. a büntetésre is utalt; a hata szintén vonatkozott a jóvátételre is, s ugyanígy a rása tő is; ugyanakkor az ásám, amelyet elsősorban ’eladósodás’ értelemben használtak, gyakran a jóvátételre, az adósság lerovására is utalt. Ez a szóhasználat még a ~ régi, tárgyias felfogását tükrözi (a tabu tudatos v. akaratlan megsértése szükségszerűen ~nek minősült és közvetlen büntetést vont maga után), amely Izr.-ben a Jahve-hit kiteljesedésével egyre inkább háttérbe szorult. Ugyanakkor a szövetség Istene elleni vétséggel előtérbe került a személyes felelősség és a szt. Isten haragjától való félelem (→ bűntudat). – II. Az ÚSz-ben. A szinoptikusok szerint Jézus kétségtelenné tette, hogy minden ember ~ös, akinek meg kell térnie (Mk 1,14 kk.; Lk 13,3.5; vö. 24,47). Lehet, hogy az egyik ember a másikhoz képest igazabbnak látszik (15,7), de ez nem változtat azon, hogy rászorul Isten megbocsátására (Mt 6,12); mert nincs, aki ~telen volna (Lk 13,2–5; vö. Jn 8,7). Az ember Isten szemében mindenekelőtt „az elveszett” (Lk 15,4.6.8 kk., 24,32), aki „a sötétségben és a halál árnyékában ül” (1,79), ki van szolgáltatva a Sátánnak (13,16; 22,31), s a Sátán kezéből csak az Emberfia tudja kiszabadítani élete feláldozásával (Mk 10,45; vö. Mt 20,28; 26,28). Jézus mégsem az ember ~össégét hirdette (vö. Lk 3,7.17), ellenkezőleg: beszédeiben azon van a hangsúly, hogy Isten végtelen irgalmában meglátogatta a ~ös embert és megváltotta (1,68; 2,14; 4,16–21; 15,1–10; vö. Mk 2,15–17). Bár az ember ~ös, bizalommal fordulhat Istenhez, nem kell tőle félnie (Lk 7,36–50; 15,21), mert Isten megbocsátja a ~eit (Mk 2,5–10; Lk 24,46 kk.). Ebből következően Jézus szembefordult a

gőgnek és a fölényérzetnek minden formájával (15,25–32; 18,10–14; vö. Mt 20,1–15), mert csak az ember gőgje teszi lehetetlenné, hogy Isten irgalmára és üdvözítő akaratára bízva magát (11,2530; 18,3; Lk 14,11; 17,7–10), ezért ez az egyetlen „megbocsáthatatlan” ~ (vö. Mk 3,22–30). Isten irgalmának ez a hangsúlyozása nem jelenti az ember személyes felelősségének háttérbe szorítását; ellenkezőleg: kidomborodik, hogy a hívő az ÚSz-ben teljes egészében Isten irgalmából él, s arra van hivatva, hogy Isten nagylelkűségét hálával fogadja és viszonzza (vö. Mt 13,44–46; Mk 12,28–34; Lk 17,11–19). Ezért figyelmeztet újra meg újra, hogy ne legyünk hanyagok és közönyösek Istennel szemben (Mt 22,11–14; 25,1–13; Mk 13,33–37; Lk 12,42–48; 22,20.46); gyengeségéből és mindennapi gondjaiból következően minden ember, a hívő is ki van téve a hűtlenség, a ~ veszélyének (Mt 5,29 kk.; 26,69–74; Mk 4,14–19; 10,21–25; Lk 12,13–21). Azt is lelkünkre köti Jézus, hogy kövessük Istent a nagylelkűségben és bocsássunk meg mi is egymásnak (Mt 5,7.23–26.38–48; 6,12.14 kk., 23–35). – Isten meg nem érdemelt irgalmával szemben, amelyet ő még a botladozóktól sem von meg (vö. Mk 14,27–30) az ember nem teheti meg, hogy egyes esetekben kapcsolatba hozza a bajt a ~nel, v. hogy a jó sorsból igaz voltára következtessen (Lk 13,2–5; vö. Jn 9,1–3; Mt 5,45). Jézus tanítása szerint is a Sátán viszi az embert ~be és tartja hatalmában, megkötözve (vö. Mk 2,1–12; 9,14–19; Lk 13,16). – Pálnak az embert hatalmába ejtő ~re vonatkozó tanítása (Róm 7,14–24) a damaszkuszi úton kapott kinyilatkoztatásban gyökerezik: Pál törv. tiszteletének (vö. Fil 3,6 kk.) utolsó „gyümölcse” az volt, hogy üldözte Isten egyh.-át (1Kor 15,9; Gal 1,23), így megértette, hogy a ~ több, mint a törv. megszegése: az ember magának akar tulajdonítani mindent, és nem akarja elismerni, hogy mindent Isten kegyelmének köszönhet (vö. Róm 1,19–21). Az embernek ez a hálátlan elfordulása Istentől Ádám óta ismétlődik és halált hoz a világba (vö. 5,12 kk.; → bűnbeesés), sőt a gondolkodást is annyira elsötétíti, hogy az ember a „világ”-ot tekinti mértéknek és léalapnak (1,21–23; 1Kor 1,21). Az ember tehát a testben levő ~ hatalmába kerül, a „test szerint” él (vö. Róm 8,2 kk.; 2Kor 10,3), ami azt jelenti, hogy fennhéjázó, öntelt módon (Róm 2,17–21; 3,27; 1Kor 1,29; Gal 6,13) és a saját feje után menve és a vágyait kiélve (Róm 1,24; 13,14; Gal 5,19 kk. 24; Ef 2,3) maga akarja a létét biztosítani. A törv. a tilalmaival ebben a törekvésében még ösztönzi is az embert, másfelől viszont leleplezi a törv. a ~t (Róm 3,20; 5,13; 7,7–11), amely Pál szerint nem annyira a törv. áthágását jelenti, inkább hálátlan szembefordulás az Istennel. Az ember – jóllehet vágyik az Isten után – rabja a ~nek (7,5–24), amely az Istennel szemben hozott döntésekben nyilvánul meg (1,24–31; Gal 5,19 kk.; Ef 2,1 kk.). Mivel az ember a ~ hatalmában áll, Pál szinte kozmikus erőt, hatalmat tulajdonít a ~nek, s úgy látja, hogy az ember Ádám óta szolgálja e hatalmat (Róm 5,21; 6,17.23; 7,14). Csak Krisztus hozta meg a szabadulást kereszthalálával és feltámadásával, minden ~t magára vállalva (1Kor 15,55; vö. Kol 2,14 kk.; 2Kor 5,21; vö. Róm 3,25; 8,39–49). A ~től való szabadulás tehát nem egyszerűen a törv. hűséges megtartása, hanem az embernek maradéktalan Istenre hagyatkozása és önátadása Jézus Krisztusban (8; 2Kor 10,3; Gal 2,16–21; Fil 3,9–12). – Jánosnak a ~re vonatkozó tanítását csak úgy érthetjük meg, ha egész teol.-ját szem előtt tartjuk. Az alapvető kérdés az Ige (Logos) megtestesülése (Jn 1,14). Az ember Krisztus tanúsította, amit látott, és kinyilatkoztatta az Istent (1,18; 3,32 kk.; 8,26), és a Sátánnak, az evilág fejedelmének hatalmába esett, Istentől elfordult, halálra szánt emberiségnek örök életet akar ajándékozni (1,5; 12,31; 14,30; 16,11; vö. 1Jn 5,19 és Jn 4,14; 5,21.25 kk.; 6,33.51.56). Így Krisztusban az ember Istennek minden képzeletet felülmúló s minden szakadékot áthidaló szeretetével találkozik (3,16; vö. 1Jn 4,10), és arra kap meghívást, hogy higgyen és engedelmeskedjen (vö. Jn 3,20 kk.; 6,29; 8,31.51). Innen érthető módon János egyszerűen hitetlenségnek tekinti a ~t (16,9; vö. 8,21; 9,41; 15,22.24), amely a vakká vált (9,39; 12,38 kk.) ember elől elzárja a szabadulás egyetlen lehetséges útját (vö. 8,12; 12,35 kk.). Így az ember a „sötétségben” (1,5; 3,19), a „~ben” (8,21.24; vö. 1Jn 2,10 kk.) marad; a Sátánt tekinti atyjának és hozzá ragaszkodik (Jn 8,44; 8,34; vö. 1Jn 3,8.10), szembeszegül Isten akaratával,

s ebből következően egyre jobban meggyűlöli az Istent és a többi embert (vö. Jn 3,20; 7,7; 15,18 kk., 23 kk.; 1Jn 2,9.11). Nehézséget jelent Jánosnál az 1Jn, ahol egyfelől Isten gyermekeinek ártatlanságáról (vö. 3,4–10; 5,18), másfelől arról ír, hogy minden ember ~ös, a keresztényeket is beleértve (vö. 1,8–10; 2,15.28; 5,16). Ez az ellentmondás részben a levél címzettjére, ill. a levél indítékául szolgáló sajátos helyzetre vezethető vissza (védekezés a gnosztikusok tévtanai és erkölcsi közömbössége ellen; annak hangsúlyozása, hogy a ~ világot senki sem tekintheti úgy, mintha egyszer s mindenkorra maga mögött hagyta volna); másfelől viszont János gondolkodásmódjából magyarázható, amely végső fokon csak két egymással szemben álló fogalompárt (világosság és sötétség, ill. élet és halál) ismer, s ezek egyike mellett dönt, de ugyanakkor számol a hívő emberi gyarlóságával is. → bűnbocsánat.

bűnbak: → Azazel, → bak, → engesztelés napja.

bűnbánat: A Bibliában azokra a külső cselekményekre, amelyek a ~ot kísérik, nem utal külön szó. ~ot egyes személyek is tarthatnak, de a közösség, a nép egésze is. I. Az ÓSz-ben: a ~ tartásnak lényeges eleme a bűnvallomás és a bűnhődés vállalását kifejező ima. A törv. még olyankor is előírta a bűnvallomást, amikor valaki akaratlanul vétett (Lev 5,5). Dávid is megvallotta a házasságtörést (2Sám 12,13). Szokásban volt az általános bűnvallomás is, ezt a főpap végezte a kiengesztelődés napján (Lev 16,21). Közösségi bűnvallomást v. a nép egésze tett, v. a nép nevében a vallási vezető (1Sám 7,6; Ezd 9,6–15; Neh 1,6 kk.; 9,2 kk.). A ~i imák többnyire a bűnvallomást is magukba foglalták. Az ún. ~i → zsoltárok is közéjük tartoznak; mindamellet más zsoltárok is tartalmazzak bűnvallomást (Zsolt 25,7; 41,5; 65,4). Egyébként ~i imát főként az újabb irodalomban találni (Iz 63,7–64,12; Dán 9,4–19; Tób 3,1–6.11–15). – A ~ szavakon kívül megnyilatkozhatott a vezeklésben és elégtétel nyújtásában, sírásban és böjtben, a ruha megszaggatásában, vezeklőruha (= szőrruha) viselésében, a pusztaságon való alvásban, abban, hogy hamut szórtak a fejükre v. hamuba ültek, ill. megtépték a hajukat v. a szakállukat (2Sám 12,16; 1Kir 21,27; Ezd 9,3; Neh 9,1; Jud 9,1; Sir 34,26; Dán 9,3; Jo 1,13 kk.; 2,15–17). Előfordult, hogy vizet öntöttek az Úr elé (1Sám 7,6). Oz 7,14: egy pogány szokásról olvashatunk: a bőrük bevagdosásáról. A fogság utáni időben egyre inkább előtérbe került a ~ jegyében az alamizsnaosztás (Tób 4,11; 12,9; Sir 3,30–31; Dán 4,24). A jótettek és az ima egyre inkább elfoglalják a bűnért való áldozat helyét (Sir 7,25; 21,1; 28,4; 39,5). Nagy nemzeti szerencsétlenségek alkalmával, amelyeket úgy tekintettek, mint a nép bűneinek büntetését, a vezetők ~i napot rendeltek el (vö. 1Kir 8,33–36), amely mindenekelőtt böjtöt jelentett (Jer 36,6.9; Jo 2,14). ~i napokat régi katasztrófákra emlékezve is tartottak (Zak 7,3.5; 8,19). A fogság utáni időből Neh 9: olvashatunk a ~i napról a legrészletesebben; de a ~ jegyében végzett különféle gyakorlatok, ill. ezek liturgiája már korábban kialakulhatott. A ~ot veszélyeztette, hogy a közös ~ során elsikkad a személyes → büntudat és bánat, v. hogy a ~ szokásos gyakorlatai külsőségekké válnak. A próf.-k újra meg újra figyelmeztették a népet az őszinte ~ra, a belső → megtérésre, az igaz vallásosságra (1Sám 15,22 kk.; Iz 1,10–17; 29,13; Jer 14,2; Oz 6,6; 7,14; Jo 2,13; Zak 7,5 kk.; vö. Mt 9,13; 12,7; Mk 12,33). – II. Az ÚSz-ben kevés utalás található a ~ és megtérés külső formáira. Ez összefügg azzal, hogy az üdvösségnek Jézus Krisztus által hozott rendjében a megtérés nem egyértelmű egyszerűen az erkölcsi magatartás megváltozásával, hanem ezen túlmenően egy új eszkatologikus valóságba való belépést is jelent. A → bűnbocsánat és a Krisztussal való közösség Isten ajándéka, emögött minden emberi „teljesítmény” messze elmarad. Mindamellet: a megtérés az ÚSz-ben is együtt járhat az elkövetett bűnök megbánásának különféle jeleivel (Mt 26,75; Lk 7,38); a bűnvallomás továbbra is fontos: János keresztsége alkalmával (Mt 3,6; Mk 1,5), Jézus példabeszédeiben (Lk 15,21; 18,13), a keresztény közösség gyakorlatában egyaránt (Jak 5,16; 1Jn 1,9). Különleges gyakorlatokra sehol nem találunk utalást az ÚSz-ben, az egyetlen kivétel Mt 11,21: az ismétlődő kifejezés: „hamuban és szőrzsákban”; a „bűnbánat méltó gyümölcse”-re való hivatkozás (3,8; Lk 3,8; vö. ApCsel 26,20) sem jelent gyakorlatot, inkább olyan

magatartásra utal, amely megfelel az őszinte megtérésnek. A Krisztus követése jegyében megkövetelt áldozatok sem tartoznak ide, ugyanígy a házasságról v. egyéb értékekről való önkéntes lemondás sem; inkább a természetfölötti javak előtérbe helyezését jelzik.

bűnbeesés: I. Az ősbűn. A paradicsomi elbeszélés szerint Isten a világot és benne az embert jónak teremtette (Ter 1,10.13.22.25.31; 2,7), de az emberek vétkezni kezdtek és elrontották Isten jó művét. A Papi irat (P) megelepszik azzal az összefoglaló megállapítással, hogy a föld megromlott Isten színe előtt, betelt erőszakkal, mert a földön minden test vétkezett (6,11). Hogy a bűn mikor, hogyan és ki által lépett a világba, arról e forrás nem beszél, de az embert teszi felelőssé érte: „miatta telt meg a föld gonoszsággal” (6,13). A bűnért és következményeiért egyedül az ember felelős. A Jahvista (J) – mint az egész őstört.-ben – a bűnről is sokkal konkrétabban beszél, mint a P. Miként az ember teremtésénél (2,7) inkább szól az ember lényegéről és teremtéséről, úgy a bűn esetében is (3,1–7) inkább a bűn lényegéről, mint eredetéről szól. Mind a P, mind a J hagyományban csak az a tény ragadható meg, hogy a bűn megjelent a világban, a körülményei titokban maradnak. Miként tehát a J teremtés-elbeszéléséből nem vezethető le az emberiség egy őstől származása, úgy a bűn elbeszéléséből sem következik a bűn egy személyre visszavezethető eredete. Még a Róm 5,12 sem szól ez ellen, mely szerint „egy ember által jött a világba a bűn”, mert Pál nem a bűn eredetét akarja magyarázni, hanem Krisztus megváltásának felsőbbrendűségét mutatja be a bűn uralmával szemben, s ehhez a J a bűnről szóló elbeszélést az akkoriban szokásos módon értelmezi. – II. A bűn elterjedése (áteredő bűn, eredeti bűn). Az ÓSz és az ÚSz egybehangzóan tanúsítja, hogy a bűn betört a világba, az emberiségnek és az egyes embernek is meggyengült a bűnnel szemben az ellenálló képessége. – A Jahvista (J) szemléletes képekkel (Ter 4,1–6: Kain gyilkossága; 4,17: városépítés, amely háborúhoz vezet; 4,19: többnejűség; 4,23 kk.: vérbosszú) mutatja be azt a könnyelműséget, amivel az emberek a ~ után túltették magukat az Isten által szabott renden. Elbizakodottságuk, kihívó magatartásuk elsősorban abban mutatkozott meg, hogy úgy vélték, hatalmuk van a többi ember fölött, jóllehet az emberek fölötti hatalmat Isten magának tartotta fenn. A bűn olyan erővel s gyorsan szaporodott, hogy Isten csakhamar megállapította: „nagy az emberek gonoszsága a földön és a szívük állandóan rosszra irányul” (6,5). Az emberiség bűnös voltával Isten igazságos ítéletét vonta magára (6,7), ugyanakkor Isten tekintetbe vette az ember gyengeségét is (8,21: „az emberi szív vágya ifjúkorától kezdve hajlik a rosszra”). Az ’alkotás’ szó (2,7; Zsolt 103,14) azt is érzékelteti, hogy az ember esendő, kivált erkölcsi vonatkozásban (MTörv 31,21). – A Papi irat (P) nem mutatja be a bűn elterjedését, ahogy a teremtés tört.-ét és a bűn keletkezését sem taglalja részletesebben. Úgy látszik, mintha a teremtett világ hosszú ideig „jó” maradt volna. Az Ádám és Noé közé eső időszakban (Ter 5) semmi nem mutat bűnre egészen addig, amíg Istennek azt nem kellett megállapítania, hogy a föld romlott, tele van erőszakkal, mert minden lény a rossz útjára tért (6,11–13). De az emberiség azért nem került teljesen a bűn uralma alá; ahogy Mt 13,14–30-ból kiolvasható: a rossz inkább észrevétlenül fészkelte bele magát az emberi szívbe, és a maga egész mivoltában csak közvetve mutatkozik meg. A bűn természetét illetően a P megegyezik a J-vel: a bűnt szintén a hamas szóval jelöli, amiben az önkényeskedés és a többi ember ellen elkövetett jogtalanság fejeződik ki (Ter 9,5 kk.; 16,5). A P nem kísérli meg, hogy a teremtés eredendő jó volta és az emberiség teljes romlása közti ellentmondást feloldja v. megmagyarázza. Bár Isten az embert jónak teremtette, mégis gyenge, hajlik a rosszra, annál inkább, minél több a bűne. Ahol az ÓSz-ben szó van arról, hogy az ember esendő, rendszerint valami testi gyengeség is társul az erkölcsihez, kivált Jób (4,17–21; 15,14–16; 25,4–6) és Sir (17,29–32; 40,1–11) esetében. Így az általános bűnre való hajlam kapcsolatba kerül az asszonytól való születéssel (Jób 14,14; 15,14; 25,4; Sir 40,1). Azt is figyelembe kell venni, hogy az emberiség általános esendő volta nem szünteti meg az egyes ember személyes felelősségét, ami a szabad döntés folyománya. Mutatja ezt a Bölcs 2,24, amely talán a legvilágosabb utalás arra, amit a J a ~ről mond: „A sátán irigysége révén a

világba jött a halál, és akik vele (a sátánnal) tartanak, azok megtapasztalják.” Ez a fogalmazás megengedi, hogy olyan emberekkel is számoljunk, akik nem tartoznak a sátánhoz és nem foglyai az eszkatologikus halálnak. Mindamellet: az emberiség általános gyengeségét, bűnre való hajlamát a próf.-k is hirdetik (1Kir 8,46: „nincs ember, aki ne vétkeznék”; vö. Zsolt 130,3; 143,2; Péld 20,9; Préd 7,21; Sir 8,5), anélkül azonban, hogy kapcsolatba hoznák Ádámmal, a ~ Jahvista tört.-e tehát alig talált visszhangra (legföljebb Tób, Sir és Bölcs utal rá). Más szóval: az ÓSz-től idegen az a gondolat, hogy a bűn a testi nemzettel öröklődött, ill. terjedt át nemzedékről nemzedékre. Közösségvállalásból ugyan részesülnek a hozzátartozók, ill. a tagok abból az áldásból v. büntetésből, amely a család, a törzs képviselőjének osztályrészül jut, de a bűnükben nem osztoznak vele soha, az nem terjed át rájuk. Amikor az ÓSz-ben az áll, hogy valaki bűnös az „anyaméhtől” fogva, ez a Biblia szóhasználatában csak ennyit jelent: amivé valaki élete során lett, az léte első pillanatáig visszavezethető, pl. próf.-i hivatás (Iz 49,1; Jer 1,5; Gal 1,5), erényesség (Zsolt 22,10 kk.; 71,6), bűnösség (Zsolt 58,4); így valójában a Zsolt 51,7 sem mond mást, ill. többet, mint a Ter 8,21. – Pál az ósz-i teol. szellemében a Krisztus előtti emberiségben csak bűnt lát. Szerinte miután a bűn Ádámmal betört a világba, teljesen uralma alá kerítette az emberiséget; az első ember a bűnével azt idézte elő, hogy utódai mind vétkeztek, és mert vétkeztek, magukra vonták az eszkatologikus halált (Róm 5,12.19). Ezen túlmenően Pálnál a bűn kozmikus hatalmat jelent, megszemélyesítve. Könnyörtelenül zsarnokoskodott a Mózes utáni időben éppúgy, mint Mózes kora előtt (5,13 kk.), s csak Krisztus vetett véget a bűn uralmának; egyedül az ő kegyelme erősebb a bűnnél (5,15–17.20 kk.). Ugyanakkor a kegyelem éppúgy nem szünteti meg az ember személyes szabadságát és felelősségét (döntés), ahogy a bűn sem (vö. 5,12.14.17). Csak azok uralkodnak az egy Jézus Krisztus által az életben, akik elfogadják a kegyelem és megigazulás bőséges ajándékát. Az 5,12–21 nem a bűn eredetéről v. átöröklődéséről beszél; ehelyett Pál azt tanítja, hogy a kegyelem legyőzi a bűnt. – III. A bűn szolgálása. A bűn Krisztus előtt általános volt (Róm 3,23), tehát elkerülhetetlen, minden emberre halált hozó (6,21; 7,10), következésképpen az ember ellen irányuló, így szolgálata – akár tudatában van az ember (7,14 kk.; Gal 5,17), akár nem (Jn 8,34 kk.) – valójában szolgaság. A farizeusi zsidóság elismerte, hogy az ember a rosszra való hajlam következtében szolgaságra jutott, amit az emberi tapasztalat is igazol (Péld 5,22; Bölcs 1,4; Sir 7,1; 2Pét 2,19), de meghagyta annak lehetőségét, hogy ezt a hajlamot a törv. (a tóra) és Isten segítségével (már Sir 15,14 kk.: héb.) legyőzze. A kumráni iratok erős dualizmusuk ellenére szintén lehetségesnek tartották, hogy a világozság fiai ellenálljanak a gonosz szellemeknek (1QS 3,24). Ezen az emberi tapasztalaton túlmenően Pál azt, hogy a bűnnek általános szolgaság a következménye, Krisztus bűneinkért vállalt halálának általános érvényéből is levezethette (pl. 1Kor 15,3). A Krisztus által megszabadított ember tehát Istenhez fordulhat, az igazság szolgálatába szegődhet (Róm 6,16 kk.). Minthogy azonban a büntől való szabadulás (→ szabadság) még nem teljes, hanem mint az eszkatológiai javak, még csak részleges, a bűn régi szolgasága, mint állandóan fenyegető veszedelem, továbbra is fennáll (6,12); az igazság szolgálata (6,13–19) tehát állandó feladat.

bűnbocsánat: Isten személyes kapcsolatba lép a bűnös emberrel és helyreállítja vele az életközösséget. Ezért feltétele, hogy az ember a maga részéről erre készen álljon (Zsolt 34,19; 51,18 kk.; Iz 57,17: töredelmes lélek, megtört, alázatos szív). – 1. Az ÓSz-ben Izr. sohasem kételkedett a ~ lehetőségében. Elismerte, hogy a ~ Isten tetszésétől függ (1Sám 3,18; 2Sám 16,10 kk.), de meg volt győződve róla, hogy Isten nem akarja a bűnös halálát (Jer 18,1–10; Ez 18,21 kk., 32; 33,11). Mivel tudja az Isten, hogy az ember teremtményi mivoltából következően gyenge, azért könyörülettel van iránta (2Sám 14,14; Zsolt 78,38; 89,47–49; 103,14–16; 143,2; 144,3; Sir 18,8–12). A ~ tehát az ÓSz-ben az Isten irgalmának a műve (Kiv 32,11 kk.; 34,6 kk.; Szám 14,18–20; 2Sám 24,14–17), tiszta kegyelem (vö. Iz 43,25; Dán 9,19; Bár 2,14; vö. Zsolt 25,11; 79,9; Iz 48,9.11; Ez 20,9.14.22). Ezzel összhangban áll, hogy

Istenben Atyát és Pásztort látnak, s az is, hogy hűségére hivatkoznak (Kiv 32,13; MTörv 4,31.37; 7,8.12; Józs 18,3; 21,44; 1Kir 18,36 kk.; 2Kir 13,23 stb.). Isten igazságossága csak ritkán szerepel az ÓSz-ben a ~tal kapcsolatban (Zsolt 51,16; Dán 9,16). – A ~ot nem azonosítják a büntetés elengedésével (vö. Szám 14,18 kk.; 2Sám 12,10.14). Igaz, némely szövegben szerepel a ~tal kapcsolatban a büntetés felfüggesztése, elengedése v. a boldogság helyreállítása (pl. 15,25 kk.; 16,11 kk.; Jer 18,8.10; 26,3.13.19; 42,10; Ám 7,3.6), de ezt, bár az óhajtott ~ elnyerésének jeleként értelmezik, nem azonosítják magával a ~tal. – A próf.-k sokat beszéltek a ~ról, s az üdvösség kezdetét látták benne (pl. Iz 4,4; 43,25; 44,22; Jer 3,22 kk.; 4,1; 31,20; Ez 36,25 kk.; Oz 14,3–5). Sokszor csak a különféle személyes vétségekre vonatkoztatták a ~ot, olyan gesztusnak tekintve, amelyet Isten az emberi gyarlóságot tekintetbe véve újra meg újra kész megismételni; csak a messiási és eszkatologikus szövegekben válik az üdvösséghez vezető úton az első döntő lépéssé, majd a totális megújulásnak, az új teremtésnek zálogává (Jer 31,34; Ez 36,25). – A ~ Isten előjoga (Kiv 34,6 kk.; Iz 43,25; 44,22). Igaz, a próf.-k Jahve nevében kilátásba helyezték a népnek a ~ot (pl. 2Sám 12,13), de ez nem jelent feloldozást. Még a Messiásnak sem tulajdonítanak teljes bűnbocsátó hatalmat, jóllehet a messiási idő úgy szerepel, mint a ~ ideje. Izr. papjai olykor betölthették a ~tal kapcsolatban bizonyos szerepet, mert Jahve rendelkezésére némely áldozat kiengesztelődést szerzett, de igazi feloldozásról nem volt szó. Ezen túlmenően: az ÓSz szerint voltak bűnök, amelyekre ilyen módon nem lehetett a ~ot elnyerni (fölemelt kézzel elkövetett bűnök: → kiengesztelődés). – Olykor előfordult, hogy Isten maga v. egy próf. által megtagadta a ~ot (1Sám 3,14; 15,24 kk.; Iz 2,9; Jer 14,10). Ez pl. nem beszélt arról, hogy a bűn bocsánatot nyer és feledésbe merül; ellenkezőleg: azt hangoztatta, hogy büntetést von maga után; szerinte az ítélet szinte elkerülhetetlen (kivétel: 3,18–21; 14,6). Ugyanakkor más próf.-k kijelentették, hogy amikor Jahve fenyegeti a pogány népeket, akkor ez, ha mégoly egyértelmű és fenyegető formában fogalmazódik is meg, feltételes (pl. Jer 18,1 kk.). Az ÓSz-ben sehol nem olvashatunk olyan bűnökről, amelyekre egyértelműen ne volna ~ (vö. Mk 2,28 kk.). – 2. Az ÚSz-ben a legősibb keresztény igehirdetés szerint Krisztus fejedelem és Megváltó (ApCsel 5,31), aki kereszthalálával vitte végbe a megváltást (1Kor 15,3b). A Megváltóra leginkább a ~ jellemző (ApCsel 5,31; 10,43; 13,38; vö. Róm 3,21–26). A ~ mindenekelőtt Krisztus feltámadásához és megdicsőüléséhez kapcsolódik (ApCsel 5,31; 13,37 kk.), de hangsúlyt kap a Megfeszített „tevékenysége” is, aki a hívő embereket befogadja a vele való életközösségbe (2,38.41.44; 20,21 – a hit fogalma ebben az összefüggésben a megtérést is magában foglalja); a keresztségben minden ember elnyerheti Krisztus által a ~ot (2,38; 10,43; 13,38). – Pál krisztológiája, amely lényegében megváltástan, fontosnak tartja a bűn valóságát. Pál nem gyakran használja a szokásos jogi kifejezéseket, amikor a megváltásról és kiengesztelődésről beszél. Ő a ~ot elsősorban a megváltatlan ember állapotaként értelmezi, s így Istentől nem egyszerűen azt várja, hogy egyes esetekben megbocsásson az embernek, hanem a bűnös állapotának totális megváltoztatását, mind a lét felől nézve, mind pedig jogi szempontból. A ~ terén a kezdeményezés az Istené: Isten, ill. Krisztus műve (Róm 3,23–26; 4,7 kk.; vö. 11,27; 2Kor 5,19; Gal 1,4; Kol 3,13); Isten kegyelmének köszönhető (2,13; 3,13; Ef 4,23; vö. Róm 8,32); Isten Krisztusban ajándékoz meg minket a ~tal (Ef 1,7; 4,32; Kol 1,14); a ~ Krisztus kereszthalálának a gyümölcse (Róm 3,23–26). – Amikor Pál ~ról beszél, az első → megigazulásra gondol, amikor is a keresztény megszabadul a bűn terhétől, új ember lesz és megkapja az erőt a bűn elkerülésére. A test, a világ és a Sátán állandóan veszélyeztetik az embert, és sok keresztény valóban újra meg újra visszaesik a bűnbe. Pál szólt álapostolokról (2Kor 11,13–15) és ál-, ill. hamis testvérekről is (11,26; Gal 2,4), de azokat, akik az első keresztény közösségekben bünt követtek el, zömükben nem számította közéjük. Azt a kérdést, miképpen lehetséges, hogy a keresztény bűne következtében „meghal” (Róm 8,13), mégis birtokában marad az élő lélek, és továbbra is tagja a keresztény közösségnek, Pál nem taglalta. Arról, hogy ha már keresztényként esik

valaki bűnbe, miként nyeri el a ~ot, szintén nem adott magyarázatot, de amikor a megtérést sürgette, vsz. részben a „második” megtérésre gondolt (12,2; 13,11–14; 2Kor 7,1; Kol 3,9; Ef 4,22.28; vö. 2Kor 7,9 kk.; 12,21; 2Tim 2,25). – A Zsid a többi írásnál határozottabban tanítja, hogy a keresztények elkövetett bűneire is Krisztus engesztelő áldozatából fakad a ~ (4,16; 7,25; 9,13 kk.). A 6,4–6; 10,26 kk.; 12,17, ahol látszólag arról van szó, hogy a 2. megtérés nem lehetséges, úgy értendő, hogy aki tudatosan és szándékosan elfordul a Megváltótól, nem számíthat a kegyelem csodájaként a megtérésre. – A szinoptikusoknál Jézus beszédeiben a ~ nem foglal el olyan központi helyet, mint a Keresztelőnél (Mk 1,4). De Jézus eljövételének a szinoptikusok szerint is a ~ a tulajdonképpeni célja (Lk 4,18 kk.; vö. Iz 40,2; Lk 1,77; 19,10; Mt 1,21; 9,13; → bűnös). Krisztusban olyan ember jelenik meg a földön, akinek Isten teljhatalmat adott a ~ra (Mk 2,5.7.10); amit Jézus a ~ról és a megváltásról mondott, azt ennek a teljhatalomnak a birtokában mondta. Ugyanakkor isteni akaratból, engedelmességből feláldozta az életét, ezért kapcsolódik össze a ~ Jézus halálával és az Eucharisziával (10,45; 14,22–25). A szinoptikusok mindenekelőtt az első megtéréssel kapcsolatban beszéltek a ~ról, ami azt is jelenti, hogy a kereszténytől elvárható, hogy ne kövessen el újra súlyos bűnt. Leginkább az eltévelyedés, a hitelenné válás veszélye fenyeget. A súlyos és a gyarlóságból elkövetett bűnök közti különbséget sehol sem fogalmazzák meg a szinoptikusok, de szóhasználatukból kikövetkeztethető, hogy föltételeztek ilyen különbséget, s hogy a súlyos bűnt a keresztények körében is lehetségesnek tartották. Mutatja ezt egyebek közt a bizonyos esetekre kilátásba helyezett kiközösítés (Mt 18,15–17), valamint a kulcsátadás is (16,19). Az utóbbival kapcsolatos szövegrészből az is kiviláglik, hogy az Úr Péternek teljhatalmat adott az Isten országába való bebocsátásra (vö. Iz 22,22; Jel 3,7: kulcs), továbbá a ~ra is. A szerzők zöme szerint ezt az oldó-kötő hatalmat az összes ap. megkapta (Mt 18,18). – A Katolikus levelek: 1Pét 3,21 a keresztséggel kapcsolatban szól a ~ról. Jak és Pét egyaránt számít arra, hogy sok keresztény újra bűnbe esik, ezért beszélnek a 2. megtérésről (1Pét 4,8; 2Pét 3,9; Jak 5,15–20). 5,15: még egy körül nem írt ~ról is olvashatunk, amely betegek esetében az imának, ill. a megkenésnek a gyümölcse. 5,16: különös gyógyító erő kapcsolódik ahhoz, ha a keresztények megvallják egymás (v. a presbiterek) előtt bűneiket. – Jánosnál a ~ mint kifejezés ritkán fordul elő, maga a gondolat azonban föllelhető (Jn 1,29; 15,3; 1Jn 1,7; 2,2; 3,5; Jel 7,14; 12,11; → bűn, → bűnös). János a keresztényeket elővételezett eszkatologikus értelemben olyannak mutatja be, akik már eljutottak az üdvösségre, ezért többé nem vétkezhetnek (Jn 3,18; 5,24; 8,12; 1Jn 3,6–9; 5,18 kk.). Innen érthető módon Jánosnál nem fordul elő a metanoia (megtérés) kifejezés. János is számít arra, hogy a keresztény visszaeshet a bűnbe, de hangsúlyozza mekkora képtelenség, hogy az a tanítvány, aki tudatosan elszakad Krisztustól és megátalkodik a bűnben, még egyszer megtérhessen (5,16). A többi bűnösnek, köztük a bűnbe újra visszaesett keresztényeknek is ezt az utat mutatja a ~ elnyerése érdekében: bizalom az Istenben, aki nagyobb, mint a mi szívünk (3,20), bizalom Jézusban, aki folytonosan közbenjár értünk az Atyánál (2,1 kk.), hittestvéreink közbenjáró imája (5,16 kk.), töredelmes bűnvallomás (1,9, de itt a bűnvallomás kifejezés nem jelent okvetlenül szavakba foglalt, konkrét vallomást mások előtt). Jn 20,23: egyértelműen kiderül, hogy a feltámadt Krisztus minden hatalmat megadott tanítványainak a ~ra. Nem lehetetlen, hogy itt a ~on a keresztségből, sőt az ev. hirdetéséből fakadó megtisztulást kell érteni, a gyónásra azonban szintúgy lehet gondolni (vö. Mt 16,19). A tanítványok, akik ~ra hatalmat kaptak, nem egyszerűen azok, akik követték Jézust v. a közösséget képviselték, hanem az ap.-ok, akiknek az ev. hirdetésének küldetése is szólt (Jn 17,18; 20,21; vö. Mk 3,14). Jánosnál, miként Máténál is az ap.-ok ítéletére tartozik a ~. Mivel az ap.-ok Krisztussal ellentétben nem látnak bele az emberek szívébe, érthető, hogy a Jn 20,23-ra a bűnvallomás szükségességének igazolásául szokás hivatkozni. Az ap.-ok ítélete döntő, nem egyszerűen megmagyarázása annak, hogy Isten megbocsátott. A megbocsátó hatalom átruházásáról 20: nincs szó, de ha 20,21-et a Mt 28,19 kk.; Mk 16,15-tel egyetemben összevetjük egyfelől Jn 17,9–18-cal,

másfelől 17,20–23-mal, akkor kikövetkeztethető.

bűnért való áldozat: → engesztelő áldozat.

bűnhődés: → büntetés, → megfizetés.

bűnös: 1. Az ÓSz-ben az ember tudatában volt bűnének; valójában minden ember ~nek számított. De azért a Zsolt és a bölcsességi irodalom némely jámbor embernek az ártatlanságát is hangoztatja. A Zsolt és a Péld szerzői olyan vallásos embereket is emlegetnek, akik bár a zsidó néphez tartoztak (Zsolt 50,16 kk.), a mózesi törv.-től mégis függetlenítették magukat, ezért ~nek számítottak. A ~ általában az igazgal áll szemben; a ~re ítélet vár, az igazra viszont jutalom. Isten könyörületes, és a próf.-knál a ~re váró ítélet (→ büntetés) nem jelenti az utolsó szót, az elkerülhetetlen végzetet; ehelyett felcsillan az üdvösség reménye. Ezért mondhatja Ezekiel, hogy Isten nem akarja a ~ halálát, vesztét (Ez 18,21 kk.; 33,11). – A rabbiknál a ~ kifejezés szintén az embernek Istennel szemben tanúsított magatartására utal; olyan elítélő, becsmérlő kifejezés, amely a törv. megsértőire vonatkozik v. azokra, akik nem úgy élnek, mint a farizeusok. Mivel a pogányok nem követik a mózesi törv.-t, sőt nem is ismerik, a korai zsidóság azt tartotta róluk, hogy nem lehetnek szt.-ek, más szóval, hogy ~ök. – 2. Az ÚSz-ben ~ az az ember, aki mint az ÓSz-ben istentelen, tudatosan Istennel szembeszegülve él, v. valami tisztességtelen foglalkozást űz (Mt 9,10; Lk 7,37–39), ezért nemcsak a farizeusok, hanem az egyszerű nép is megvetette és kerülte őket (Mt 11,19; Lk 7,34.39; 19,7; 1Tim 1,9 és keresztényebb értelemben Jak 4,8; 5,20). – A farizeusok szemében az számított ~nek, aki nem a farizeusok törv.-magyarázatához igazodott (Jn 7,49). Ilyen értelemben a farizeusok Jézust is a ~ök közé sorolták, amiért érintkezett a ~ökkel (Mt 9,13; Lk 15,2), amiért nem fogadta el a törv. farizeus magyarázatát (Mt 15,2; Mk 7,5.9; Lk 11,37 kk.; Jn 9,16.24 kk. 31). – A zsidóság szóhasználatának megfelelően a pogányok ~nek számítanak (Mt 26,45; Mk 14,42; vö. ApCsel 2,23; Gal 2,15; s talán Lk 6,32 is Mt 5,47-tel egybevetve; de az ApCsel kerüli ezt a szóhasználatot). Innen érthető módon ~ a Krisztus által még meg nem váltott ember is (Róm 5,8.19; vö. 3,12; 5,12; Gal 2,16 kk.; 1Tim 1,15; vö. Jn 3,16). ~ az is, aki valamit elvétett, valamilyen bünt követett el Isten előtt (Lk 13,2; 15,7.10; 18,13; Zsid 7,26). – Magával a ~ kifejezéssel főleg a szinoptikusoknál találkozunk (Jn-ban 9-szer fordul elő a farizeusok ajkára adva), az ApCsel-ben egyáltalán nem szerepel és Pál is alig használja; ha mégis él vele, akkor mindig nyomatékkal és saját személyére vonatkoztatva. A szinoptikusok szerint Keresztelő János isten országának elérkeztét azzal készítette elő, hogy bűnbánatra, megtérésre szólította fel a ~öket (Mt 21,32; vö. Lk 7,29). Jézus is azzal kezdte működését, hogy bűnbánatot, megtérést hirdetett (Mk 1,15). A legrégebbi ap.-i igehirdetés is követte ezt a példát (ApCsel 2,38; 3,19; 5,31 stb.). A felhívás az egész zsidó népnek szólt, Jézus szemében ui. mindnyájan ~ök voltak, a szó igazi értelmében (Mt 7,11; Lk 11,13; Mk 7,19; Lk 13,3.5; Mt 19,17). Igaz, alkalmanként beszélt Jézus igazakról is a ~ökon kívül, ill. a ~ökkel szemben (Mk 2,17; Lk 15,7), de ez a különbség csupán viszonylagos (vö. Lk 7,40–43; 18,10–14; Mk 7,1–23; Mt 15,13 kk., 20: Jézus a farizeusi jámborságról); ugyanakkor Jézus épp az igazak és ~ök ellentétét használta fel annak a merőben újnak a bemutatására, amit az Ő országa és ev.-a jelentett. Isten szentségének nevében természetesen Jézus is elítélte a ~t (vö. 23), de sokkal inkább hangoztatta azt, hogy Isten nem a ~ halálát akarja, hanem hogy megtérjen és éljen. Jézus nemcsak érintkezett a ~ökkel (11,19: „a vámosok és a ~ök barátja”; Mk 2,13–17), hanem azt tanította, hogy előbb lépnek be az Isten országába, mint az elbizakodott „igazak” (Lk 18,9–14), s hogy ő nem az igazakat jött hívni, hanem a ~öket. Olykor a ~öknek ez az „előnyben részesítése” összekapcsolódik azzal a küldetéssel, amelyet az Atya bízott rá (Mt 9,13; Mk 2,17: jellegzetesen keresztény megfogalmazás), amely az antitézis tagjai közül az igazról semmit nem állít, a ~nek ellenben szabadulást ígér, de nem független attól sem, ahogy a ~ök viselkednek (Mt 21,28–31; Lk 7,29 kk.: a látszatra jámborokkal szemben elismerik, megvallják ~ voltukat, és Jézus tanítását tiszta kegyelemként

fogadják be). Jézus Isten országának minden tagjától megköveteli, hogy ugyanolyan jó, elnéző legyen a ~ iránt, mint a mennyei Atya (Mt 5,45; Lk 6,35 kk.). Ugyanakkor azt tanítja, hogy Isten a gyermekeinek is kész megbocsátani, ha visszaesnek a bűnbe (5,32; 15: a hűségesség miatt nincs akkora öröm a mennyben, mint amekkorát a ~ megtérése szerez), és Egyh.-a vezetőinek a konkolyról szóló példabeszéddel (Mt 13,24–30) a lelkükre köti, hogy ne siessék el – Istent megelőzve – a ~ök elítélését, megbüntetését (vö. 1Kor 4,5). – Az ÚSz többi kv.-e ugyanígy olyannak mutatja be az embert, amilyen: Isten előtt megváltatlannak, ~nek, esendőnek, halálra szántnak (Pál), akinek létét a világ határozza meg, így szemben áll az Istentől eredő léttel (Jn 3,31; 8,23.47; 15,19; 17,14.16; 18,36; 1Jn 2,16; 4,5 kk.). Az számít ~nek, aki tagadja, hogy Isten abszolút Úr az élet fölött és nem hajlandó magát Istenre bízni, Istennek engedelmességni (vö. Róm 12,1 kk.). – Krisztus az embert megszabadította a bűntől, így az ember a keresztség és a hit révén részesülhet Krisztus életében, aminek következtében a megigazult és a ~ merőben más embernek számít (6,2; 8,1; Jn 5,24; 1Jn 3,14). Csakhogy ezt a kegyelmi állapotot a keresztyének elveszíthetik (1Kor 10,1–13; Róm 11,17–22; 1Jn 1,8 kk.), mert a test fölötti győzelem még nem teljes (Gal 5,13–26); senki sem lehet bizonyos afelől, hogy megigazult (1Kor 4,4), s a hűség, a mindvégig való kitartás éppúgy Isten kegyelmének műve, mint az első megtérés. A keresztyéneknek tehát nincs semmi okuk az elbizakodottságra; akkor tanúsítanak megfelelő magatartást, ha elismerik és megvallják ~ voltukat és áldják Istent a kegyelméért.

bűnre csábítás: → elcsábítás.

büntetés: a → bűn következménye, megtorlás, ill. jóvátétel követelése. Az ósz-i törvénykezés a → halálbüntetésen kívül is számos ~t ismert a jogrend megsértésének megtorlására. Az erkölcsi rend fenntartásában igen nagy szerepet töltött be az Isten igazságos ítéletének kilátásba helyezése és érvényesítése is. – Az öregek számára a bűn és a ~ éppoly elválaszthatatlanul összetartozott, mint az ok és az okozat, a fa és a gyümölcse. Innen érthető, hogy a héb. eredetiben ugyanaz a szó jelöli a rosszat, a gonoszt, gonoszságot és a bajt, a nyomorúságot, a szerencsétlenséget (MTörv 31,29; Péld 17,13; Jn 11,17 és Szám 12,11; 32,23; 2Sám 16,8: „most aztán bajba jutottál”; vö. Jer 14,16). Ha a bűn mintegy előidézi a bajt, kihívja Isten ~ét (Jób 15,34; Zsolt 7,16 kk.; 10,13; Péld 14,22; Iz 59,4), akkor a régi szövegekben, ahol különös hangsúly esik arra, hogy mindennek a Teremtő az ősforrása, a tett és következménye is Isten akaratával függ össze (1Kir 2,32 kk.; Jób 4,8 kk.; Zsolt 38,2–5). Más helyeken Isten engedi, hogy a rossz a szerzőjére háruljon, „visszaszálljon a fejére” (1Sám 16,8; 1Kir 8,32), sőt a bűnösökre zúdítja gonoszságaikat (Jer 14,16). A ~ Isten kezében van: felfüggesztheti, megváltoztathatja, elengedheti (3,12; Ez 18,23 kk.; Oz 11,8 kk.; Ám 5,15; 7,1–3). – Az ősi időkben a ~ többnyire az egész közösséget sújtja: az utódok éppúgy szenvednek mint az ősök (Ter 3,17–19; Sir 25,24; vö. Róm 5,12–21; 7,7–25; Zsolt 106,25–27), s a gyerekek is viselik apáik bűneinek következményeit (Kiv 20,5; 34,7; Lev 26,39 kk.; Neh 9,2 kk.; Tób 3,3.5; Jer 32,18). Ugyanígy a szolgálók, az alattvalók is részesei uruk ~ének (Kiv 8,2–4; 1Kir 2,33; Iz 7,17; Jer 20,6; 36,31), sőt a nép egésze is szenved tagjai bűneiért (Szám 16,20–22; Józs 7; 2Sám 16). Ez már jóval nagyobb súlyt ad a személyes bűnhődésnek (Ez 18; 33,10–20; vö. Zsolt 1; 94; Jer 31,28–30: a végső időkre vonatkoztatva), bár az együttes bűnhődés gondolata sem ismeretlen, ahogy a legrégebb időkben is számoltak egyedi bűnhődéssel (Ter 44,16 kk.; Szám 16,22; MTörv 7,10; 24,16). Jézus véget vetett a közösségi bűnhődésnek és azt tanította, hogy más bűnéért senkinek nem kell ~t elszenvednie (Jn 8,33–45; 9,2–3; vö. Lk 16,26; Mt 8,11). Az ÓSz valójában csak evilági ~t ismer: pl. bajok, amelyek létében érintik az embert (vö. Ter 3,16–19), vízözön (6,5–7), a megtérni nem akaró, gögös Babel (11,1–9), Ninive (Náh 13) és Jeruzsálem (Iz 3,25–4,1; Jer 5,1–31; Ez 8; 11; 22 stb.) pusztulása, Isten haragja, amely utoléri Izr. ellenségeit: a fáraót, Egyiptomot, Asszíriát stb. (Kiv 15; 23,27; Józs 24,12; Iz 10,5–19; 13–23; Jer 46–51), de a szövetséghez hűtlenné vált

népet is (MTörv 28,15–68; vö. Bír 2,11–23; 3,7–9; 3,12–15; 4,1–24; 6,1–2.6–10.12–16; 10,6–16; 13,1.5), végül a megváltatlan világ szülési fájdalmai (Ter 3,17–19; Zsolt 75,4; 82,5; Iz 24–27; vö. Róm 8,20). Az a körülmény, hogy a ~ kiszabása nem volt egyértelműen körülhatárolt, idővel tanácsstalansághoz (Jób), fáradt rezignációhoz (Préd 7,15; 8,10.14.17; 9,2 kk.), ill. vak bizalomhoz (Zsolt 3; 11; 23; 37; 62) vezetett. A hellenista korban lassan kialakult a túlvilági ~ben való hit is (Bölcs 4,19; 5,17–23). Ez Jézus tanításában öltött végleges formát (Mt 18,8: pokol tüze; 25,41: örök tűz; Mk 9,48; Jn 5,14.29: kárhozat; vö. Róm 6,23; Tesz 1,9). → megfizetés.

bűntudat: az elkövetett → bűnért való felelősség tudata. Az ÓSz-ben a démonokban való hit kiküszöbölésével a felelősségtudat oly mértékben megerősödött Izr.-ben, mint sehol máshol a szomszédos népek körében. Így kialakulhatott a ~, de ezt elsősorban nem a → büntetéstől való félelem keltette fel, hiszen Izr.-ben régóta ismerték azt a nyugtalanságot, amelyet a rossz lelkiismeret idéz elő (Ter 3; 1Sám 15,13; 24,6; 2Sám 24,10), jóllehet a 'lelkiismeret'-re nem volt szavuk. Az egyéni felelősségérzet néha olyan mérvűvé fokozódott, hogy szívesen vállalták a büntetést, nehogy az egész közösségnek kelljen szenvednie (24,17). – Ezt a személyes felelősségérzetet a próf.-k még tovább erősítették, amikor hangoztatták, hogy az emberek egyéni vétkeikkel a közösség ellen is vétkeznek, és az egész népre bajt hoznak. A közösség érdekének tudata fokozta a személyes felelősséget, a próf.-k azt saját személyükben is vállalták (Iz 6,5; Jer 1,17; 15,19 kk.; 17,16; 20,8–11; Ez 2,6; 33,7 kk. stb.). A bűnbánati zsoltárok, valamint Iz 58 (böjt) és Zak 7 tanúsítják: mennyire komolyan vették Izr. fiai kötelezettségeiket. Felfogásuknak abban is szerepe volt, hogy a kultusz odáig ne süllyedjen, hogy csupán jóvátételt nyújtó cselekményt, a bűn ellenében kijáró teljesítményt lássanak benne. A fogság után az egyes törv.-ek áthágása és az ennek elkerülésére való törekvés került előtérbe. Ennek következtében elterelődött a figyelem a törv.-hozóról és a hozzá való viszonyról, de egyszersmind arról is, hogy a bűn totális „fogságot” idéz elő. A késői zsidóságban ez tovább fokozódott: újra előtérbe került az a felfogás, amely szerint az ember teremtett voltából következően esendő, s hogy a rosszra való hajlamot az ember a maga erejéből is leküzdheti, ha jótetteket (egyéni teljesítmény!) visz végbe. Ugyanakkor a szt. Istennel való totális „eladósodás”-ra vonatkozó felfogás azt is lehetővé tette, hogy felmerüljön a gondolat: elegendő számú érdemszerző tett Isten büntetését elháríthatja, sőt Istentől jutalmat érdemelhet ki. Így a „teljesítmény”-nek, amibe olykor a megtérést is beleértették (→ bűnbánat) fölébe került a ~ és annak tudata, hogy az Istennel való jó viszonyt helyre kell állítani. Ám az Isten haragjától való félelmet így nem tudták leküzdni, állandó bizonytalanságban éltek, hogy megfelelő volt-e az elégtétel, amit nyújtottak.

bűnvallomás: → bűnbánat.

bűvészkönyvek: → Efezus, → mágia.